

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

УНИВЕРСИТЕТ ЖАРШЫСЫ

№ 4(41)/2020

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА

№ 1(42)/2021

**Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің**

ЖАРШЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

**№1(42)
2021**

ВЕСТНИК

**Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли**

издается с 2009 года

Главный редактор:

С.А. Абдымананов – Ректор КазУЭФМТ,
академик МАН ВШ, д.пед.н., профессор математики

Заместитель главного редактора:

Б.С. Есенгельдин – д.э.н., профессор

Научный редактор:

Б.Т. Аймурзина – д.э.н., профессор

Ответственный редактор:

Г.С. Укубасова – PhD, к.э.н., асоц. профессор

Редакционная коллегия:

А. Агапова	PhD, (США)
Л. Васа	PhD, профессор (Венгрия)
Т.В. Шталь	д.э.н., профессор (Украина)
Т.В. Воронина	д.э.н., профессор (Россия)
А.А. Кочербаева	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
Е. Әмірбекұлы	д.э.н., профессор (Казахстан)
А.Н. Токсанова	д.э.н., профессор (Казахстан)
З.К. Жаныбаева	к.э.н., доцент (Казахстан)
М.Ж. Каменова	д.э.н., профессор (Казахстан)
М.К. Алиев	д.э.н., профессор (Казахстан)
Д.М. Турекулова	д.э.н., профессор (Казахстан)
А.Х. Галиева	д.э.н., асоц. профессор (Казахстан)
Р.Д. Берназарова	технический секретарь (Казахстан)

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания,
Информационного агентства и сетевого издания № KZ67VPY00015604 от 03.10.2019 г.
Выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА

<i>Герасимчук В.И.</i> Украина мен Қазақстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту келешектері.....	5
<i>Байбусинова Г.К., Токсанова А.Н.</i> Қазақстан Республикасындағы инновациялық инфрақұрылымды бағалау.....	14
<i>Нурбақин А.С., Киреева А.А.</i> Аймақтарды экономикалық өсудің факторлары негізінде кластерлендіру: Қазақстан мысалында.....	22
<i>Шаяхметова Л.М., Азылканова С.А.</i> Туризм индустриясына инвестициялық шешімдердің тиімділігін негіздеудің экономикалық аспектілері.....	32

МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГ

<i>Базарова Б.Т., Копбулсынова Б.Қ., Аймешева Ж.А.</i> Батыс Қазақстан облысында агроөнеркәсіптік кешен өндірісі тұрақтылығының мәселелері.....	41
<i>Ибыжанова А.Д., Богдашкина И.В., Джакупова А.Қ.</i> Пандемияның Қазақстанның ауыл шаруашылығы дамуына әсерін бағалау.....	51
<i>Касенова А.М.</i> Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы.....	60

ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП

<i>Агилбаева А.А., Хусаинова Ж.С.</i> Қарағанды облысындағы миграциялық процестерге әлеуметтік-экономикалық жүйенің жекелеген факторларының ықпалы.....	70
<i>Даулиева Г.Р., Ералиева А.Е.</i> Қазақстан Республикасында электрондық сауданың дамуын мемлекеттік басқаруды бағалау.....	77
<i>Төлепов Ә.Е.</i> Қазақстан Республикасы аймақтарының инновациялық қызметін бағалау әдістерін жетілдіру.....	86

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

<i>Герасимчук В.И.</i> Приоритеты развития торгово-экономического сотрудничества Украины и Казахстана.....	5
<i>Байбусинова Г.К., Токсанова А.Н.</i> Оценка инновационной инфраструктуры в Республике Казахстан.....	14
<i>Нурбацян А.С., Киреева А.А.</i> Кластеризация регионов по факторам экономического роста: на примере Казахстана.....	22
<i>Шаяхметова Л.М., Азылканова С.А.</i> Экономические аспекты обоснования эффективности инвестиционных решений в индустрию туризма.....	32

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

<i>Базарова Б.Т., Копбулсынова Б.К., Аймешева Ж.А.</i> Проблемы устойчивости производства агропромышленного комплекса Западно-Казахстанской области.....	41
<i>Ибыжанова А.Д., Богдашкина И.В., Джакупова А.К.</i> Оценка влияния пандемии на развитие сельского хозяйства Казахстана.....	51
<i>Касенова А.М.</i> Современное состояние малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Республики Казахстан.....	60

ФИНАНСЫ И УЧЕТ

<i>Агилбаева А.А., Хусаинова Ж.С.</i> Влияние отдельных факторов социально-экономической системы на миграционные процессы в Карагандинской области.....	70
<i>Даулиева Г.Р., Ералиева А.Е.</i> Оценка государственного управления развития электронной коммерции в Республике Казахстан.....	77
<i>Төлепов Ә.Е.</i> Совершенствование методов оценки инновационной деятельности регионов Республики Казахстан.....	86

CONTENTS

ECONOMICS

<i>Gerasymchuk V.</i> Priorities for development of trade and economic cooperation of Ukraine and Kazakhstan.....	5
<i>Baibussinova G., Toxanova A.</i> The evaluation of innovative infrastructure in the Republic of Kazakhstan.....	14
<i>Nurbatsin A., Kireyeva A.</i> Clustering of regions based on economic growth factors: the study of Kazakhstan.....	22
<i>Shayakhmetova L., Azylkanova S.</i> Economic aspects of substantiating the effectiveness of investment decisions in the tourism industry.....	32

MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Bazarova B., Kopbulsynova B., Aimesheva Zh.</i> Problems of sustainability of production of the agro-industrial complex of the West Kazakhstan region.....	41
<i>Ibyzhanova A., Bogdashkina I., Jakupova A.</i> Assessment of the impact of the pandemic on the development of Agriculture in Kazakhstan.....	51
<i>Kassenova A.</i> Current state of small and medium-sized businesses in agriculture of the Republic of Kazakhstan.....	60

FINANCE AND ACCOUTING

<i>Agilbaeva A., Khusainova Zh.</i> The influence of certain factors of the socio-economic system on migration processes in the Karaganda region.....	70
<i>Dauliyeva G., Yeraliyeva A.</i> Assessment of the public administration of e-commerce development in the Republic of Kazakhstan.....	77
<i>Tolepov A.</i> Improving the methods of assessing the innovation activity of the regions of the Republic of Kazakhstan.....	86

DOI 10.52260/2304-7216.2020.1(42).1
УДК 327 (477+574)
ГРНТИ 06.51.51

В.И. Герасимчук*, д.э.н., профессор
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт
имени Игоря Сикорского»,
г. Киев, Украина

* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: gerasymchuk.vh@gmail.com, gerasymchuk.vh@i.ua

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И КАЗАХСТАНА

Глобальные перемены в мировой политике и экономике происходят под решающим влиянием стран «Большой семерки» и БРИКС, придя на смену биполярному миру (США – СССР). После развала СССР каждая из бывших 15 республик, а ныне независимых государств, выстраивает экономические отношения со странами-соседями, международными и региональными объединениями в соответствии со своими стратегическими намерениями. В статье анализируются тенденции социально-экономического развития Украины и Казахстана в течение 1991-2020гг. Изложены особенности моделей трансформации экономик двух стран. Методологической основой исследования выступает сравнительный ретроспективный анализ происходящих изменений в экономиках обоих государств с применением рейтинговых инструментов и механизмов. Указаны различия в векторах при выборе стратегического партнерства: для Украины – это НАТО, США и ЕС, для Казахстана – ОДКБ, Россия, СНГ и ЕАЭС, а также Китай, США, государства Центральной Азии и ЕС. Обращено внимание на уязвимость национальных экономик от влияния мировых финансовых кризисов, разрывов прежних кооперационных связей, потерей традиционных рынков сбыта, комплекса нерешенных внутренних проблем. Дана оценка экспортного потенциала экономик двух стран; подчеркнута необходимость увеличения в его структуре продукции с высокой добавленной стоимостью. Детально рассмотрены тенденции развития двустороннего торгово-экономического сотрудничества. Предложен комплекс мер по увеличению товарооборота между Украиной и Казахстаном.

Ключевые слова: интеграционно-дезинтеграционные процессы, Казахстан, качество жизни, конкурентоспособность, мировая экономика, промышленный потенциал, стратегия, социально-экономическое развитие, Украина, торгово-экономическое сотрудничество.

Кілт сөздер: интеграция және ыдырау процестері, Қазақстан, өмір сапасы, бәсекеге қабілеттілік, әлемдік экономика, өнеркәсіптік әлеует, стратегия, әлеуметтік-экономикалық даму, Украина, сауда-экономикалық ынтымақтастық.

Keywords: integration and disintegration processes, Kazakhstan, quality of life, competitiveness, world economy, industrial potential, strategy, socio-economic development, Ukraine, trade and economic cooperation.

JEL classification: F02, I31, P52

Введение. «Раньше я слушал слова людей и верил в их дела. Теперь же я слушаю слова людей и смотрю на их дела» (Конфуций). Научная гипотеза проведенного исследования заключается в том, что стратегия развития национальной экономики может быть успешной лишь при наличии эффективной системы управления, возглавляемой мыслящим и эффективно действующим стратегом и его команды. Украина и Казахстан в качестве объекта рассмотрения нами выбраны по ряду причин. Важнейшая из них – изучение факторов, приведших к существенной разнице в темпах социально-экономического развития двух наиболее мощных после России постсоветских республик за годы независимости. Если в 1992 г. экономический потенциал Украины превышал уровень Казахстана в 7,7 раза, то по итогам 2019 г. экономика Украины стала слабее Казахстана в 1,2 раза [1].

Экс-президент Украины В.Ф. Янукович (2010-2014гг.) неоднократно заявлял о задаче вхождения страны до 2020 г. в число ведущей «двадцатки» мира. 2020 г. ушел в историю, а вместе с ним и «грандиозные» планы. По иному складывается ситуация в Казахстане. В марте 2006 г. президент страны Н.А. Назарбаев в обращении к народу ставил задачу войти в 50 конкурентоспособных стран мира, а уже в декабре 2012 г. был выдвинут новый рубеж – вхождение страны в 30-ку экономик мира к 2050 г. Имеем два противоположных подхода к реализации известного термина «слово и дело государево». Цель исследования заключается в изучении тенденций развития экономики Украины и Казахстана, торгово-экономических отношений между двумя странами с учетом их участия в процессах международной экономической интеграции, разработка рекомендаций по дальнейшему расширению взаимовыгодного сотрудничества на благо народов двух стран.

Обзор литературы. «*Audiatur et altera*

pars (Lat.). – Пусть будет выслушана и другая сторона». Состояние и перспективы развития торгово-экономических отношений между двумя странами стали предметом рассмотрения относительно небольшого круга украинских и казахских ученых. Выделим лишь тех авторов, разработки которых вызывают особый интерес. О специфике выполнения функций, возложенных на дипломатические миссии в двухсторонних отношениях, излагает в своей статье экс-посол Украины в Казахстане О.А. Демин [2].

Казахские ученые С.А. Абдымананов и А.Е. Есентугелов предметно раскрывают проблемы состояния и перспектив развития экономики Казахстана в условиях глобализации. Особое внимание авторы акцентируют на необходимости осуществления кардинальных изменений в экономической системе государства путем внедрения новой техники и технологий, методов хозяйствования, способствующих повышению конкурентоспособности национальной экономики, вхождению страны в тридцатку сильнейших экономик мира [3].

Сравнение экономического развития Украины и Казахстана отражено в статье Л.Ф. Ранеты и А.Р. Кожобаевой [4].

Основным направлением сотрудничества между двумя странами посвящены работа А.Ю. Гусаровой и Ю.А. Хон [5].

Мы же намерены высказать свои соображения относительно общности интересов и существующих проблем в торгово-экономических отношениях между Украиной и Казахстаном, представить предложения по их дальнейшему совершенствованию.

Основная часть. «*Concordia parvae res crescit, [discordia maximae dilabuntur]* (Лат.). – В согласии и малые государства (малые дела) растут, [при раздоре и великие разрушаются]». На памяти автора этих строк достаточное количество процессов интеграции/дезинтеграции на карте мира в последние десятилетия: образование СНГ,

распад СССР и СФРЮ, создание ЕС, конец, выход Великобритании из ЕС. О последствиях трансформационных процессов

в мировой экономике можно судить по данным таблицы 1.

Таблица 1

Крупнейшие экономики мира по ВВП в 1913 г., 1990 г. и 2019 г. (млрд долл.)*

Страна	ВВП, 1913 г.	Страна	ВВП, 1990 г.	% к МВП	Страна	ВВП, 2019 г.	% к МВП
В.Британия	986	США	5 800	26,1	США	21 433	24,5
США	917	СССР	2 700	12,1	КНР	14 402	16,5
Россия	464	Япония	2 359	10,6	Япония	5 080	5,8
Германия	440	Германия	1 636	7,3	Германия	3 862	4,4
Китай	428	Италия	1 134	5,1	Индия	2 869	3,3
Франция	299	Китай	1 115	5,0	В.Британия	2 831	3,2
Австро-Венгрия	177	Франция	1 112	5,0	Франция	2 716	3,1
Япония	163	Бразилия	1 004	4,5	Италия	2 001	2,3
Италия	162	Индия	997	4,4	Бразилия	1 839	2,1
Нидерланды	123	В.Британия	979	4,4	Канада	1 736	2,0
-	-	КНР	361	1,6	Россия	1 702	1,9
-	-	Мир	22 222	100	Мир	87 552	100

*Составлена автором по [6]

В 1913 г. среди крупнейших экономик мира Россия занимала 3-ю позицию. СССР в 1990 г. находился на 2-м месте по уровню ВВП. 1991 г. стал годом завершения bipolarного мира (США – СССР). Развал СССР привел к тому, что по итогам 2019 г. в списке 186 стран мира по ВВП (номинал) ведущие государства из бывших союзных республик разместились в следующей последовательности: Россия (11-е место), Казахстан (52), Украина (56), Беларусь (74). Просуммировав ВВП всех 15 ныне суверенных государств, получаем 2431,98 млрд долл. Образуно – это 8-е место между Францией и Италией в топ-10 крупнейших экономик мира.

Трансформационные процессы в СССР, как известно, связаны с таким историческим событием, как подписание 08.12.1991 г. руководителями Белоруссии, России и Украины соглашения о создании СНГ. Хотя до сегодняшнего дня Украина формально числится в составе СНГ, но де-факто таковой не является, отказываясь от одного за другим межгосударственных соглашений.

Ориентир украинской державы окончательно определился после революции Достоинства. Законодательно в Конституции Украины закреплён курс на вступление в НАТО и интеграцию в ЕС.

«*Cognatus pauperi nullus (Лат.) – Никто не [хочет быть] в родстве с нищим*». Обретая независимость, граждане Украины надеялись зажить гораздо богаче, чем в составе СССР. Среди аргументов подчеркивалось, что по производству многих видов продукции на душу населения (от нефти, газа, угля, стали до зерна, картофеля, молока и т.д.) УССР опережала такие развитые страны, как ФРГ, Англия, Франция, Италия. Произошедшие в Украине две революции, смена 17 премьер-министров и 6 президентов не могли не отразиться на деградации экономики (рис. 1). По итогам 2019 г. экономический потенциал Украины находился на уровне 65,5% по сравнению с 1990 г. Из порядка 320 отраслей и подотраслей экономики, действующих в 90-е годы XX ст., ныне функционируют лишь несколько десятков.

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САҒДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРҒЫСЫ, 2021. – №1(42)

Речь идет не только о крахе промышленности, но и утрате заводской науки, падении престижа инженерного образования и тру-

да, невозвратной потере армии высококвалифицированных специалистов и т.д.

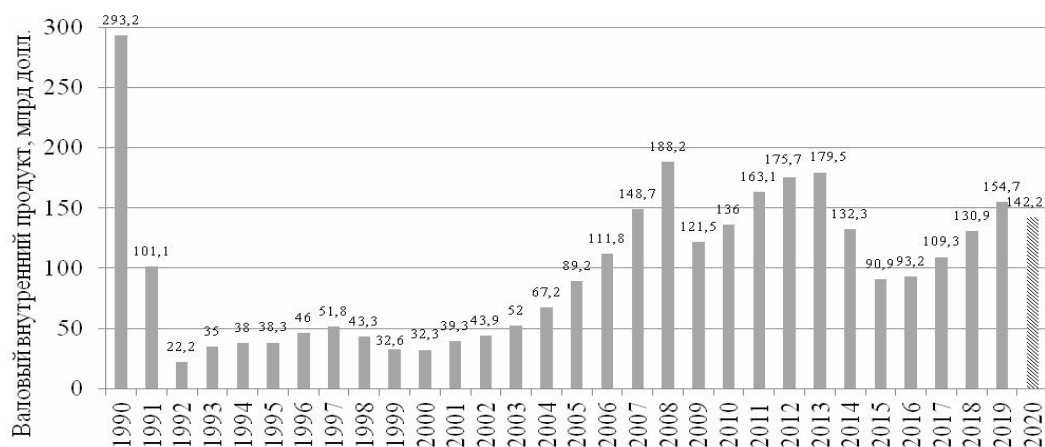

Рисунок 1. Динамика ВВП Украины 1990-2020 гг. (млрд долл.)*

* Составлен автором по [1]

На рис. 2. представлена динамика изменений ВВП (ПКС) на душу населения в Украине в сравнении с другими странами. За период 1992-2019 гг. наиболее успешно выглядит данный показатель у Польши – рост на 519%. Украина укрепила свою экономику – на 210%, Россия и Казахстан – 386%, Беларусь – 402%. В мировом рейтинге по ВВП (ПКС) на душу населения (2019 г.) эти страны занимают следующие позиции, долл/чел., место: Польша – 34484,

40-е место; Россия – 28184, 53-е; Казахстан – 27292, 54-е; Беларусь – 19942, 66-е; Украина – 13442, 93-е место среди 188 стран [1]. По Индексу человеческого развития в 2007/2008 гг. страна была на 76-м месте, в 2019 г. – на 88-м. В 2008 г. в глобальном индексе миролюбия Украине было отведено 80-е место, а в 2020 г. уже 148-е. В Международном индексе счастья Украина в 2014 г. занимала 111-ю строку, а в 2020 г. – 123-ю [7].

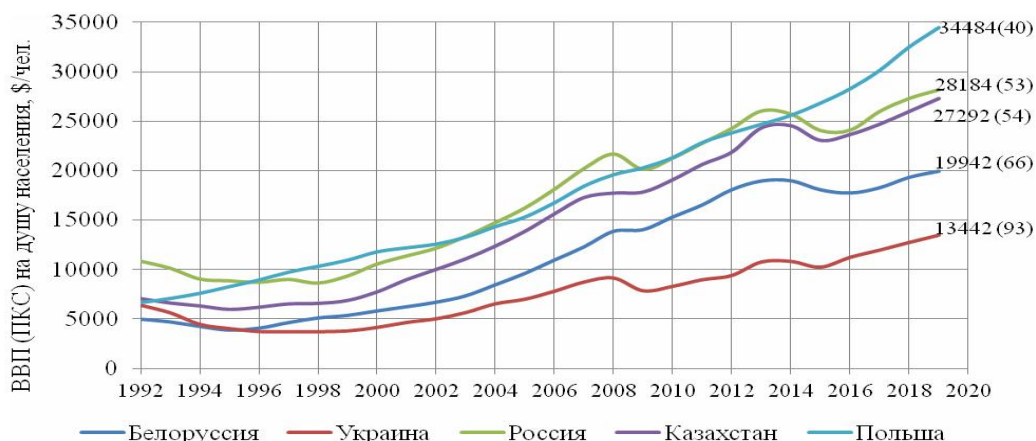

Рисунок 2. ВВП (ПКС) на душу населения, в Беларуси, Казахстане, Польше, России и Украине, 1992-2019 гг. (долл/чел.)*

*Составлен автором по [1]

Несмотря на то, что Казахстан по сравнению с Украиной выглядит несколько прочнее в мировых рейтингах, общее состояние экономического потенциала, уровня жизни людей у обеих стран по целому комплексу параметров схожи. Украина и Казахстан в этой связи существенно отстают от группы индустриально развитых стран. Такое положение дел не может не вызывать обеспокоенность у аналитиков. Здесь мы солидарны с размышлениями наших казахских коллег С.А. Абдыманапова, А.Е. Есентугелова. Ученые считают, что непринятие действенных мер по реформированию экономики может привести к тому, что Казахстан «станет неконкурентоспособной, непроизводительной, технико-технологически отстающей страной, что обойдется дорого государству – увеличению импорта и сокращению экспорта, падению обменного курса тенге и т.д. Неужели мы будем дальше мириться с таким будущим казахстанской экономики и страны в целом?» [3, с. 12]. Этот вопрос уместен и по отношению к Украине.

«Не дели мир на ближний и дальний, путешествуй в поисках знаний, осваивай профессии, трудись в поте лица и наживай состояние» (Абай). Еще в 1958 г. под влия-

нием изречения Абая «стремящегося ждет успех» казахский юноша Нурсултан с группой ровесников был направлен в Украину, город Днепродзержинск овладевать специальностями горновых и сварщиков в ПТУ № 8. Н.А. Назарбаев часто подчеркивал, что в те годы учебы он «познал силу духа, чувств и красоту украинского народа» [8, с. 45]. Безусловно, плодотворные связи между нашими странами и народами развивались и крепились при прямом содействии Н.А. Назарбаева, истинного друга Украины.

Как свидетельствуют данные, представленные на рис. 3 и рис. 4, главными партнерами во внешней торговле Украины и Казахстана являются Китай и Россия. Среди топ-10 партнеров Украины – Беларусь, Польша и Венгрия, а также США, Германия и Италия. У Казахстана тесные связи установлены с Италией и Нидерландами, а также с исламскими государствами (Азербайджан, Кыргызстан, Турция, Узбекистан). Топ-10 явно подтверждает стратегические устремления обеих стран. Украина заинтересована расширять свое присутствие на азиатском векторе при поддержке Казахстана, а Казахстан, опираясь на дружеские отношения с Украиной, имеет возможность выходить на рынки ЕС.

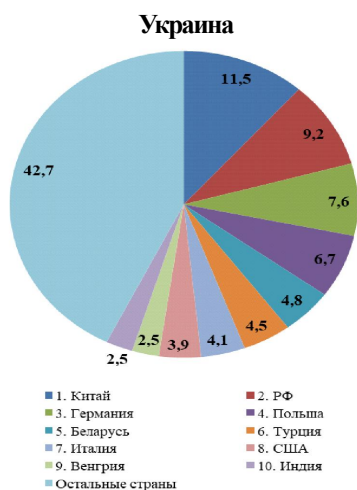

Рисунок 3. Основные торговые партнеры Украины

*Составлен автором по [5]

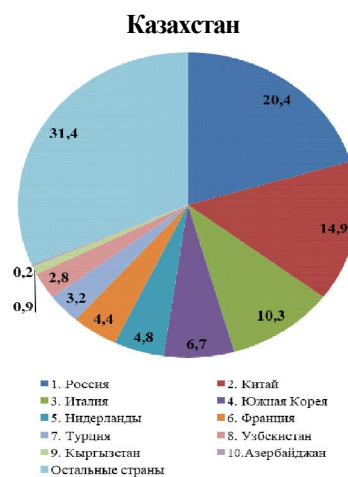

Рисунок 4. Основные торговые партнеры Казахстана

*Составлен автором по [5]

Динамика товарооборота между Украиной и Казахстаном отражена на рис. 5. Прослеживается отрицательное влияние на состояние экономик двух стран мировых финансовых кризисов, а в дополнение – революционных событий в Украине. В период с 2002-2012 гг. объем товарооборота между странами вырос в 5 раз, составив по итогам 2012 г. 3,95 млрд долл. Этот показатель стал вторым максимумом после 2008 г. (4,95 млрд долл.) в торговых отношениях двух стран [2].

В течение 2013-2019 гг. товарооборот между странами сократился в 2,39 раза.

Среди факторов, существенно повлиявших на сокращение торговых связей, обозначим следующие: переориентация экономических интересов Украины с рынка стран СНГ на рынки ЕС; введение ограничений транзитных перевозок товаров из Украины в Казахстан и другие страны через территорию России; рост объемов товаров на казахстанском рынке из России, Беларуси, других стран ЕАЭС; наличие разногласий в вопросах нормативно-правовой системы, технического регулирования, сертификации и транзита товарных грузов между странами ЕАЭС и ЕС и др.

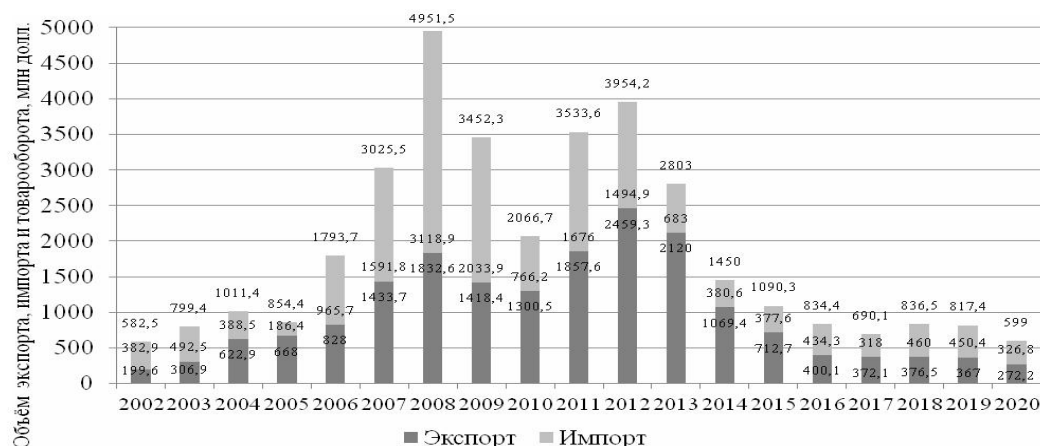

Рисунок 5. Товарооборот между Украиной и Казахстаном, 2002-2020 гг. (млн долл.)*

*Составлен автором по [9]

У двух сторон за многие годы сотрудничества накопилось достаточно резервов, чтобы изменить негативные тренды в товарообмене. За последние 10 лет взаимные инвестиции двух стран составили более 150 млн долл. США. В Казахстане зарегистрировано 1399 компаний с участием украинского бизнеса. На ближайшую перспективу намечено реализовать ряд совместных проектов: строительство крупных комбикормовых заводов, молочно-товарных ферм, центров ветеринарного обслуживания, производств по переработке масличных культур, наладка производства и сервисного обслуживания посевных комп-

лексов, линий по переработке твердых бытовых отходов [9].

В течение 2012-2021 гг. произошли существенные изменения, как в объемах, так и структуре экспортно-импортных сделок. В целом во внешней торговле двух стран продолжают преобладать металлы и изделия из них, сырье и топливо, т.е. продукты с низкой добавленной стоимостью. Экспортными товарами из Казахстана в Украину остаются нефтяной газ, плоский прокат, сера, лом черных металлов, минеральные удобрения, цинк и радиоактивные элементы. Украина прекратила поставку на казахстанский рынок вагонов, рельсов,

запчастей для подвижного состава, а также труб и трансформаторов. Из ассортимента экспорта исчезло подсолнечное масло, сахар из тростника, мясо птицы. За 10 месяцев 2020 г. товарооборот составил 599,0 млн долл., что на 26,7% ниже по сравнению с аналогичным периодом 2018 г. [10].

Расширению взаимовыгодного сотрудничества может способствовать реализация следующих предложений: создание секторальных рабочих групп на правительственном уровне для активизации взаимодействий на рынке; создание совместных предприятий в области машиностроения, энергетики и АПК; повышение эффективности функционирования маршрута ТРАСЕКА, переход на систему обмена цифровыми разрешениями на грузоперевозки.

Выводы. Основная идея статьи сводится к тому, что в мировой политике и экономике авторитетом пользуются страны и их лидеры, которые добиваются успехов в повышении уровня жизни граждан, бла-

годаря сплоченности нации, развитию образования, науки и производства в условиях глобальной конкуренции. Дезинтеграционные и интеграционные процессы, происходящие на постсоветском пространстве, в разной степени отразились на экономическом потенциале новых суверенных государств. Анализируется состояние и проблемы социально-экономического развития Украины и Казахстана, исходя из оценки эффективности проводимых реформ, а также разновекторности стратегических устремлений во внешнеэкономической деятельности. Указаны факторы торжества активности торгово-экономических отношений между двумя странами. Изложены предложения, реализация которых могла бы способствовать возобновлению и дальнейшему расширению присутствия украинского бизнеса не только в Казахстане, а казахстанского – в Украине, но и обеспечению их выхода на рынки ЕС, ЕАЭС и других регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. ВВП стран в 1980-2019 годах. <https://svspb.net/danmark/vvp-stran-nominal.php>.
2. Дьомін О.О. Україна і Республіка Казахстан: одвічна дружба, взаємовигідне партнерство. Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2012. – Вип. 19. – С. 19-22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2012_19_7.
3. Есентугелов А.Е., Абдыманапов С.А. О некоторых актуальных проблемах развития экономики Казахстана в условиях глобальных перемен в мировой экономике // Вестник КазУЭФМТ. – 2019. – №4. – С. 3-15.
4. Ранета Л.Ф., Кожобаева А.Р. Сравнение экономического развития Украины и Казахстана // Вестник КазНУ. – 2013. – №5 (99). – С. 146-149.
5. Gussarova A., Khon Y. Kazakhstan and Ukraine: Common Future or Separated Fates? – Almaty: Central Asia Institute for Strategic Studies (CAISS), Friedrich Ebert Stiftung (FES), 2017. – 23 p.
6. World Economic Outlook Database. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/data/changes.htm>
7. Ищенко А. Украина в цифрах: что изменилось за годы независимости. <https://www.segodnya.ua/longread/ukraina-v-cifrah-hto-izmenilos-za-gody-nezavisimosti/index.html>.
8. Назарбаев Н.А. Без правых и левых. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 254 с.
9. Никоноров А. Торговля между Казахстаном и Украиной заметно снизилась. <https://365info.kz/2019/05/torgovlya-mezhdu-kazahstanom-i-ukrainoj-zametno-snizilas>
10. Казахстан и Украина обсудили перспективы инвестиционного сотрудничества.

https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-i-ukraina-obsudili-vozmozhnosti-investicionnogo-sotrudnichestva_a3706872

REFERENCES

1. VVP stran v 1980-2019 godakh [GDP of countries in 1980-2019]. <https://svspb.net/danmark/vvp-stran-nominal.php>. [in Russian].
2. Dómin O.O. Ukrayina i Respublika Kazakhstan: odvichna druzhba, vzayemovyhidne partnerstvo [Ukraine and the Republic of Kazakhstan: eternal friendship, mutually beneficial partnership]. – 2012. – Вып. 19. – S. 19-22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2012_19_7 [in Ukrainian].
3. Yesentugelov A. Ye., Abdymanapov S.A. O nekotorykh aktual'nykh problemakh razvitiya ekonomiki Kazakhstana v usloviakh global'nykh peremen v mirovoy ekonomike [On some topical problems of the development of the economy of Kazakhstan in the context of global changes in the world economy] // Vestnik KazUEFMT. – 2019. – №4. – S. 3-9 [in Russian].
4. Raneta L.F., Kozhabayeva A.R. Sravneniye ekonomicheskogo razvitiya Ukrainy i Kazakhstana [Comparison of the economic development of Ukraine and Kazakhstan] // Vestnik KazNU. – 2013. – №5 (99). – S. 146-149 [in Russian].
5. Gussarova A., Khon Y. Kazakhstan and Ukraine: Common Future or Separated Fates? – Almaty: Central Asia Institute for Strategic Studies (CAISS), Friedrich Ebert Stiftung (FES), 2017. – 23 p.
6. World Economic Outlook Database. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/data/changes.htm>
7. Ishchenko A. Ukraina v tsifrakh: chto izmenilos' za gody nezavisimosti [Ukraine in figures: what has changed over the years of independence] [in Russian].
8. Nazarbayev N.A. Bez pravyykh i levyykh [Without right and left]. – M.: Molodaya gvardiya, 1991. – 254 s. [in Russian].
9. Nikonorov A. Torgovlya mezhdu Kazakhstanom i Ukrainoy zametno snizilas' [Trade between Kazakhstan and Ukraine has dropped significantly]. <https://365info.kz/2019/05/torgovlya-mezhdu-kazakhstanom-i-ukrainoj-zametno-snizilas> [in Russian].
10. Kazakhstan i Ukraina obsudili perspektivy investitsionnogo sotrudnichestva [Kazakhstan and Ukraine discussed prospects for investment cooperation]. Казахстан и Украина обсудили перспективы инвестиционного сотрудничества. https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-i-ukraina-obsudili-vozmozhnosti-investicionnogo-sotrudnichestva_a3706872 [in Russian].

В.И. Герасимчук

УКРАИНА МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫН ДАМУ КЕЛЕШЕКТЕРІ

Аңдатпа

Әлемдік саясат пен экономикадағы жаһандық өзгерістер екі полярлы әлемнің (АҚШ – КСРО) орнына G7 және БРИКС елдерінің шешуші әсерімен жүрде. КСРО ыдырағаннан кейін, бұрынғы 15 республиканың және қазіргі тәуелсіз мемлекеттердің әрқайсысы өздерінің стратегиялық ниеттеріне сәйкес көрші елдермен, халықаралық және аймақтық бірлестіктермен экономикалық қатынастар құруда. Мақалада Украина мен Қазақстанның 1991-2020 жж. әлеуметтік-экономикалық даму тенденциялары талданады. Екі елдің экономикасын трансформациялау модельдерінің ерекшеліктері айтылды. Зерттеудің әдіснамалық негізіне рейтингтік құралдар мен механизмдерді

қолдана отырып, екі елдің экономикасында болып жатқан өзгерістерді салыстырмалы ретроспективті талдау жатады. Стратегиялық серіктестікті таңдау кезінде векторлардағы айырмашылықтар көрсетілген: Украина үшін бұл НАТО, АҚШ және ЕО, Қазақстан үшін – ҰҚШҰ, Ресей, ТМД және ЕАЭО, сондай-ақ Қытай, АҚШ, Орталық Азия мемлекеттері және ЕО. Ұлттық экономикалардың әлемдік қаржы дағдарыстарының әсеріне, бұрынғы ынтымақтастық байланыстарының үзілуіне, дәстүрлі сату нарықтарының жоғалуына және шешілмеген ішкі мәселелер жиынтығына осалдығына назар аударылады. Екі ел экономикасының экспорттық әлеуетіне баға берілді; оның құны жоғары өнімдердің құрылымын арттыру қажеттілігін атап өтті. Екіжақты сауда-экономикалық ынтымақтастықтың даму тенденциялары егжей-тегжейлі қарастырылады. Украина мен Қазақстан арасындағы тауар айналымын арттыру бойынша шаралар кешені ұсынылды.

V. Gerasymchuk

**PRIORITIES FOR DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC
COOPERATION OF UKRAINE AND KAZAKHSTAN**

Annotation

Global changes in world politics and economy are taking place under the decisive influence of the G7 and BRICS countries, replacing the bipolar world (USA – USSR). After the collapse of the USSR, each of the former 15 republics, now independent states, is building economic relations with neighboring countries, international and regional associations in accordance with their strategic intentions. The article analyzes the trends in the socio-economic development of Ukraine and Kazakhstan during 1991-2020. The features of the models of transformation of the economies of the two countries are stated. The methodological basis of the study is a comparative retrospective analysis of the ongoing changes in the economies of both countries using rating instruments and mechanisms. Differences in vectors when choosing a strategic partnership are indicated: for Ukraine, these are NATO, the USA and the EU, for Kazakhstan – the CSTO, Russia, the CIS and the EAEU, as well as China, the USA, the Central Asian states and the EU. Attention is drawn to the vulnerability of national economies to the impact of global financial crises, breaks of previous cooperation ties, loss of traditional sales markets, and a set of unresolved internal problems. The assessment of the export potential of the economies of the two countries is given; emphasized the need to increase its structure of products with high added value. Trends in the development of bilateral trade and economic cooperation are examined in detail. A set of measures has been proposed to increase trade between Ukraine and Kazakhstan.

G. Baibussinova*, *PhD student*

A. Toxanova, *doctor of economic sciences, professor*

Kazakh University of Economics, Finance

and International Trade,

Nur-Sultan, Kazakhstan

* - main author (author for correspondence)

e-mail: gulden.baybusinova.92@mail.ru

THE EVALUATION OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The topicality of the study is determined by the need to find optimal ways of innovative entrepreneurship financing as an important factor of economic growth of the country's economy. The article is aimed at developing conceptual, organizational and methodical bases of innovative development financing in the context of macroeconomic reforms in Kazakhstan, identifying the role of state development institutions and financial instruments applied in the implementation of the state program of industrial-innovative development. The research substantiates the specific proposals to improve the state policy in innovation financing, shows the role of financial and credit instruments in the economic and innovative development of the country as the fundamental factors affecting the dynamic development of innovation, studies the basic forms and methods of the country's innovative development stimulation, examines international experience and analyzes the level of innovative activity financing. The research findings are of practical value for improving the process of state regulation of the innovative entrepreneurship financing, the rational allocation of available public and private (commercial) resources; streamlining methods of providing state support for innovative entrepreneurship; raising the level of investment attractiveness of innovative entrepreneurship through the organization of effective interaction of this institute with innovative infrastructure facilities.

Keywords: *innovative entrepreneurship, innovative infrastructure, financial support institutions, development institutions, small and medium enterprises, financing, grants, business, credit, national innovation.*

Кілт сөздер: *инновациялық кәсіпкерлік, инновациялық инфрақұрылым, қаржылық қолдау институттары, даму институттары, шағын және орта бизнес, қаржыландыру, гранттар, бизнес, несие, ұлттық инновация.*

Ключевые слова: *инновационное предпринимательство, инновационная инфраструктура, институты финансовой поддержки, институты развития, малый и средний бизнес, финансирование, гранты, бизнес, кредиты, национальные инновации.*

JEL classification: O32 – Technology and Innovation Management

Introduction. Measures of government support in the field of innovative entrepreneurship provide financial, informatics, analytical and logistical support to entrepreneurship. The problems of optimizing the government impact on the sector of innovative entrepreneurship are beco-

ming especially relevant. In Kazakhstan, the share of innovative business is still low. The main problem is generally low demand for innovation in Kazakhstan's economy, as well as insufficient financing and high risks of innovative enterprises.

The theoretical and methodological basis

of the study was the research of foreign and domestic scientists on the problems of government support in the field of innovative entrepreneurship as well as legislative and regulatory materials of Kazakhstan on the industrial and innovative development of the national economy of Kazakhstan. Methodologies used in the studies included system and comparative analysis, as well as methods of expert assessments and observations.

The study analyzed the current situation in financing the innovation process in Kazakhstan and also consists in developing conceptual and organizational and methodological foundations of state management of scientific and innovative development in the context of macroeconomic transformations of Kazakhstan and the problems of financing innovative entrepreneurship, the role of state development institutions and their financial instruments in the implementation of the state program of industrial and innovative development Kazakhstan.

Literature review. A lot of research is devoted to issues of state regulation of the innovation sphere. V. Gagiev offers an enlarged elemental composition of the innovation sphere, including: the intellectual product market, the investment market, the intellectual labor market, scientific and technical personnel; fixed and circulating assets market, innovation producers market; consumers of innovation; innovation service market, labor market [1].

In a number of works, the system of state regulation of the innovation sphere is presented on the basis of a factor approach to innovation. So, in P. Sheko's work, five factors of the innovation process were identified: the global threshold of knowledge, innovative financial resources, innovative entrepreneurs, the field of innovative activity, and the innovative climate [2].

Ivanova I.I. notes that state policy in the field of development of the innovation system is implemented in the following areas: creating a favorable economic and legal environment in relation to innovation; formation of the innovation system infrastructure; creating a system of state support for the commercialization of the results of intellectual activity [3].

Molchanova O.P. identifies the following instruments of state regulation: socio-economic and scientific-technical forecasts of public policy; state administrative, general economic and market regulators; state and regional programs; government orders and modern contract systems; indicative mechanisms and regulators of state enterprises [4].

Chernyshova B.N. rightly notes that the state implements all types of regulation of innovative activity – organizational, economic, financial, regulatory. The highest form of regulatory activity is the development and implementation of innovation policy, innovation management. Such a policy is developed on the basis of the approval of the priority value of innovation for modern social development. The state creates organizational, economic and legal conditions for innovation [5].

Kazbekov T.B., Baymaganbetov D.Z. distinguish the following economic factors of state regulation: the development of market relations, the implementation of tax and pricing policies that contribute to the growth of supply in the innovation market, the creation of favorable tax conditions for innovative activities by all entities, and the provision of effective employment in the innovation sphere, the expansion of demand for innovations, the provision of financial support and tax incentives to enterprises developing and disseminating innovations, promoting the modernization of technology and others [6, 7].

Main Body of Paper. Government policy for the support of innovative entrepreneurship implies the implementation of a number of functions to provide financial, informatics, analytical and logistical support to entrepreneurship. All these forms of support are implemented both by executive bodies through various programs adopted at the local and regional levels, and by organizations specifically created for this purpose using government capital [1].

1. JSC «National Agency for Technological Development» (NATD) (now JSC «QazTech Ventures») provides financial support for innovative entrepreneurial initiatives by attracting investments and financing projects. The Agency regularly

conducts competitions with the participation of both legal entities and individuals aimed at identifying and implementing promising initiatives, and coordinates the creation and development of technology parks, business incubators and industrial zones. According to official statistics, there are currently more than 50 registered business incubators and innovation centers. The Kazakhstan Association of Business Incubators and Innovation Centers (CABIC), which has united 14 business incubators and technology parks as well as the Central Asian Network of Business Incubators and Technological Parks is coordinated by the Shymkent Business Incubator SodBi.

At the same time, some business incubators are at a low efficiency level as often leased premises are not released by enterprises that have passed from the beginning stage to the stage of development and expansion. In addition, the main share of incubator clients consists of companies engaged in production (food, clothing, furniture, crafts and souvenir production) and services (in the field of training, consulting and construction and repair) and only 2% of clients are engaged in manufacturing.

2. JSC «Entrepreneurship Development Fund «Damu» provides financial and consulting services for the development of small and me-

dium-sized businesses, as well as microfinance organizations in Kazakhstan. The main goal of the Foundation is to stimulate the economic growth of small business entities, including innovative business in Kazakhstan, and increase efficiency of using government funds directed to support small businesses. Effective measures to support and develop innovative entrepreneurship are successfully implemented in all areas of the programs. However, it is necessary to note the weaknesses in one area of the Program, namely the development of the industrial infrastructure, since the work performed does not fully meet the needs of innovative entrepreneurship.

3. JSC «Corporation for Export Development and Promotion «Kaznex» provides information and analytical support in the field of public policy development, including the development of innovative entrepreneurship. The Center conducts research in the field of marketing and management and provides informatics and consulting services. It also publishes methodological literature in the field of marketing and management, develops software products and helps to promote national products for export.

Table 1 presents the financial and credit instruments of the development institutions [2].

Table 1

Financial and credit instruments of the development institutions*

Financial instruments for investment	Development institutions						
	DBK	DBK-leasing	KIF	KCM	NATD	DAMU	ECIC
1	2	3	4	5	6	7	8
Crediting:							
- long-term investment projects (10-20 years)	+						
- medium-term investment projects (5-10 years)	+						
- short-term for SME entities						+	
- conditional (placement) in the second-tier bank						+	
- for export transactions	+						
- for current operations	+						
- inter-bank	+						

1	2	3	4	5	6	7	8
Guaranteeing:	+				+	+	
Shared (minority) participation							
- in the companies' capital	+		+	+	+	+	
- in the fund				+	+		
Refinancing:	+						
Mezannine financing	+						
Interest rate subsidizing	+					+	
Financial leasing (3-20 years)		+				+	
Project financing	+					+	
Agent servicing	+						
Export credit insurance							+
Investment insurance abroad							+
Trade financing							+
Agent servicing of projects	+						
Grants					+		
<p><i>*Note: compiled on the basis of the development institutions, where</i> DBK – Development Bank of Kazakhstan KIF – Kazakhstan Investment Fund ECIC – Export Credit Insurance Corporation KCM – Kazyna Capital Management NATD JSC – «National Agency for Technological Development» (now JSC «QazTech Ventures») DAMU – Entrepreneurship Development Fund JSC</p>							

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2021. – №1(42)

Commercial structures do not directly support small business entities, but indirectly they have a significant impact on the development of small businesses. Among such structures, the following organizations can be distinguished: second-tier banks, credit partnerships, microcredit organizations and leasing companies.

Despite the developed network of banking services and a large number of lending programs for most small businesses in Kazakhstan, the main source of finance of entrepreneurs is their own funds. At the same time, small business entities are not able to cover all financing needs only at the expense of their own resources, but the services provided by banks for some of them remain unavailable for various reasons. In this case microcredit organizations can take part in financing enterprises [3].

From the analysis of institutions that provide financial support for entrepreneurship in Kazakhstan, the following problems should be highlighted: lack of clear definition of functions and their duplication; unprofitability of some

institutions; lack of an effective mechanism for the exchange of information between government structures and development institutions; low levels of monitoring of investment projects; fragmented nature of services provided to innovative enterprises; lack of a single information resource for all programs to support the subjects of innovative business; and low coverage of institutional support for entrepreneurs in rural areas [4].

Currently, a number of government support programs for the development of science, innovation and entrepreneurship are being implemented. The analysis of government support for innovative small and medium entrepreneurship allows us to identify the following problems:

- 1) government innovation policy is fragmented and unstable: there are systematic problems in scientific activities, lack of clear guidelines for scientific research and applied work, absence of specific support mechanisms in numerous programs for innovation development;
- 2) a number of issues have not been properly worked out at the regulatory and legislative level:

there are inconsistencies in regulations and ambiguity in the interpretation of certain provisions of the law in law enforcement practice due to the lack of clear definitions and criteria for monitoring and evaluation of innovation potential;

3) lack of a sufficient system of financing of innovative projects at all stages of the project, particularly at the initial stage, including the lack of basic mechanisms for investing in venture projects;

4) insufficient provision of service support for innovative entrepreneurship, including lack of equipped laboratories and experienced production facilities; uncoordinated work of consulting organizations, duplication of their functions and responsibilities, difference in the cost of services provided; lack of objective criteria for assessing the activities of infrastructure subjects;

5) insufficiently effective mechanisms to enter the international market for high-technology

goods and services: there are no incentives to export high-technology products manufactured in Kazakhstan; high administrative barriers in the foreign economic activity of innovative companies; considerable document circulation and long terms for the declaration and release of goods [5].

The results of our research of the innovation process can be reflected with the help of the so-called SWOT analysis technology (table 2).

Analyzing the advantages and disadvantages of innovative development, we can say that the merits serve as a basis for future projects, and the shortcomings can be viewed to some extent as a consequence of the fact that the innovative process in Kazakhstan started to develop relatively recently and it is impossible to form an effective national innovation system in such a short period of time. As experience of other countries shows, national innovation systems are formed in decades.

Table 2

SWOT-analysis of innovative development of the Republic of Kazakhstan*

<p>Strengths:</p> <ul style="list-style-type: none"> - macroeconomic and political stability; - comprehensive support of the government (financial, political, legislative, etc.); - high scientific and technical potential; - highly qualified national staff; - availability of necessary natural resources; - positive dynamics of innovation - performance indicators 	<p>Opportunities:</p> <ul style="list-style-type: none"> - international cooperation in the field of innovation; - participation of foreign investors and partners in Kazakhstan's innovative projects; - participation of Kazakhstan investors in foreign innovative projects; - - transfer of advanced technologies
<p>Weaknesses:</p> <ul style="list-style-type: none"> - insufficient degree of economic development; - relatively low levels of innovative activity of domestic enterprises; - disproportion of innovation development in the regional and sectoral context; - - low share of private investment in innovation. 	<p>Threats:</p> <ul style="list-style-type: none"> - economic and financial crisis; - decrease in the pace of the scientific and technological progress in the world

*Source: *www.nif.kz, materials of the National Innovation Fund of the Republic of Kazakhstan [6]*

We believe that the potential of innovative development of Kazakhstan should be approached from the analysis of its shortcomings. Analyzing the critical factors constraining the development of innovative processes in Kazakhstan, we can determine the following:

- high risks of innovation processes;
- disproportion in the types of innovation in favor of acquisition of machinery and equipment (small share of costs are allocated for training of personnel, conducting marketing research and other activities);

- high costs of research and development and market research;
- imperfection of regional and local legislation, lack of laws stimulating the development of innovative business, including tax and non-tax incentives and preferences;
- obsolete material and technical base of science, education and industry;
- inconsistency of professional skills of innovation activities at the required level;
- absence or inadequacy of institutes of standardization, certification and patenting, high cost of services, incompetence, overregulation and difficulty of certain procedures;
- high degree of bureaucracy in interaction with key partners and conclusion of agreements, low level of interpersonal trust;
- social problems associated with the high cost of housing, low wages and brain drain, etc.

In the field of providing service support to businesses, there are certain problems associated with the quality of service delivery. There is no single, unified and centralized infrastructure for supporting entrepreneurship, which provides a comprehensive solution to the problems of small businesses and low coverage of small business in the regions. In this regard, it is necessary to provide service support to improve the enterprise management system in order to improve its efficiency [7].

The problems of providing service support are:

- lack of close links between science and production;
- uncoordinated work of consulting organizations, duplication of their functions and responsibilities, difference in the cost of services provided;
- lack of objective criteria for assessing the activities of innovative infrastructure;
- lack of proper control by the government;
- lack of unified and centralized infrastructure for support of entrepreneurship;
- low coverage of small business in the regions;
- lack of systematic provision of services;
- lack of consulting organizations in remote regions;

- absence of a delimitation of powers between Kazagro and DAMU;
- conflicting activities of business incubators and technological parks;
- lack of innovative nature of the activities of SMEs located in business incubators;
- low commercialization of scientific research;
- lack of personnel in the field of innovative developments.

Conclusion. Summarizing, it can be stated that in the course the research, the following tasks have been solved:

1) The role of financial and credit instruments in the economic and innovative development of the country is shown as the fundamental factors influencing the dynamic development of innovations.

2) The main forms and methods of stimulating the country's innovative development have been studied. Stimulation of innovation concerns all business entities. The low level of interest rates in the country positively influences the development of innovative processes, and a high level of inflation reduces this indicator. The level of competition in the market exerts an ambiguous impact on the innovation activities. The product patent system stimulates innovation, acting as a mechanism for reducing risks. Preferential taxation is an incentive for the search for innovations and their commercialization. The creation of technological parks where incentives are provided for participants in the innovation process also contributes to the development of innovative activities.

3) The foreign experience has been studied, which shows that the formation of the competitiveness of the national economy is based on the development of the innovation sphere, while financial and credit instruments play a key role as levers of influence. In recent years, to correct market and systemic 'failures' in the areas where acute social needs exist, OECD countries and emerging economies have used targeted tools to stimulate the demand for innovations. These tools include public procurement, regulation, standards, consumer policy, consumer innovation initiatives, and the leading market initiatives.

REFERENCES

1. Gagiev, V. T. Formation of a System of State Regulation of the Innovation Sphere: Theoretical and Methodological Aspects. – Vladikavkaz, 2005. – 194 p.
2. Sheko, P. Innovative Economic Mechanism // Problems of the theory and practice of management. – 1999. – №2. – P. 71-78.
3. Ivanova, I.I. National Innovation Systems. – M.: Nauka, 2002. – 367 p.
4. Molchanov, N.N. Innovation process: Organization and Marketing. – St.-Petersburg, 1995.
5. Chernysheva, B.N., Popadyuk T.G. Innovation Management and Organization Economics. – M.: INFRA-M, 2007. – P. 23-24.
6. Kazbekov, T.B., Baimaganbetov, D.Z. Factors and Conditions of State Regulation in the Innovation Sphere // Vestnik KarGU. – 2011. – №3. – P. 60-61.
7. Toxanova, A., Galiyeva, A. Innovative Entrepreneurship Financing in the Republic of Kazakhstan // Journal of Applied Economic Science (Romania). – Vol. XII. – Issue 3 (49). – Summer, 2017. – P. 875-892.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gagiev, V.T. Formirovanie sistemy gosudarstvennogo regulirovaniya innovacionnoj sfery: teoreticheskie i metodologicheskie aspekty. – Vladikavkaz, 2005. – 194 s.
2. Shejko P. Innovacionnyj jekonomicheskij mehanizm // Problemy teorii i praktiki menedzhmenta. – 1999. – №2. – S. 71-78.
3. Ivanova I.I. Nacional'nye innovacionnye sistemy. – M.: Nauka, 2002. – 367 s.
4. Molchanov N.N. Innovacionnyj process: Organizacija i marketing. – St-Peterburg, 1995.
5. Chernysheva B.N., Popadjuk T.G. Innovacionnyj menedzhment i jekonomika organizacii. – M.: INFRA-M, 2007. – S. 23-24.
6. Kazbekov T.B., Bajmaganbetov D.Z. Faktory i uslovija gosudarstvennogo regulirovaniya v innovacionnoj sfere // Vestnik KarGU. – 2011. – №3. – S. 60-61.
7. Toxanova A., Galiyeva A. Innovative Entrepreneurship Financing in the Republic of Kazakhstan // Journal of Applied Economic Science (Romania). – Vol. XII. – Issue 3 (49). – Summer 2017. – P. 875-892.

Г.К. Байбусинова, А.Н. Токсанова

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ БАҒАЛАУ**

Аңдатпа

Зерттеудің өзектілігі ел экономикасының экономикалық өсуінің маңызды факторы ретінде инновациялық кәсіпкерлікті қаржыландырудың оңтайлы жолдарын іздеу қажеттілігімен анықталады. Мақала Қазақстандағы макроэкономикалық реформалар жағдайында инновациялық дамуды қаржыландырудың тұжырымдамалық, ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерін жасауға, мемлекеттік даму институттары мен индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыруда қолданылатын қаржы құралдарының рөлін анықтауға бағытталған. Зерттеуде инновациялық қаржыландыру саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар негізделген, инновацияның қарқынды дамуына әсер ететін іргелі факторлар

ретінде елдің экономикалық және инновациялық дамуындағы қаржылық-несиелік құралдардың ролі көрсетілген, негізгі формалары мен әдістері зерттелген, елдің инновациялық дамуын ынталандыру, халықаралық тәжірибені зерделеу және инновациялық қызметті қаржыландыру деңгейіне талдау жасалған. Зерттеу нәтижелерінің инновациялық кәсіпкерлікті қаржыландыруды мемлекеттік реттеу, қолда бар мемлекеттік және жеке (коммерциялық) ресурстарды ұтымды бөлу процесін жетілдіру, инновациялық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау әдістерін оңтайландыру, осы институттың инновациялық инфрақұрылым объектілерімен тиімді өзара іс-қимылын ұйымдастыру арқылы инновациялық кәсіпкерліктің инвестициялық тартымдылығын арттыру үшін практикалық маңызы бар.

Г.К. Байбусинова, А.Н. Токсанова

**ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

Актуальность исследования определяется необходимостью поиска оптимальных путей финансирования инновационного предпринимательства как важного фактора экономического роста экономики страны. Целью статьи является разработка концептуальных, организационных и методических основ финансирования инновационного развития в контексте макроэкономических реформ в Казахстане, выявление роли государственных институтов развития и финансовых инструментов, применяемых при реализации государственной программы индустриально-инновационного развития. В исследовании обоснованы конкретные предложения по совершенствованию государственной политики в области финансирования инноваций, показана роль финансово-кредитных инструментов в экономическом и инновационном развитии страны как фундаментальных факторов, влияющих на динамичное развитие инноваций, изучены основные формы и методы стимулирования инновационного развития страны, международный опыт и уровень финансирования инновационной деятельности. Результаты исследования имеют практическое значение для совершенствования процесса государственного регулирования финансирования инновационного предпринимательства, рационального распределения имеющихся государственных и частных (коммерческих) ресурсов, оптимизации методов государственной поддержки инновационного предпринимательства, повышение уровня инвестиционной привлекательности инновационного предпринимательства путем организации эффективного взаимодействия этого института с инновационными инфраструктурными объектами.

A. Nurbatsin*, *PhD student*¹

A. Kireyeva, *PhD, Leading Researcher*²

*University of International Business*¹,

Almaty, Kazakhstan

*Institute of Economics MES RK*²,

Almaty, Kazakhstan

* - main author (author for correspondence)

e-mail: nakans_kz@mail.ru

CLUSTERING OF REGIONS BASED ON ECONOMIC GROWTH FACTORS: THE STUDY OF KAZAKHSTAN

The theoretical frameworks of economic growth are considered, and key indicators for assessing the economic development of regions are identified. A cluster analysis of Kazakhstan's regions was conducted, according to a set of economic growth factors. Based on the results of the analysis, a classification of the country's regions is proposed. The level of economic development of regions, according to the theory of sustainable economic growth, was estimated using a number of indicators, which include innovation activity, human capital, private capital, public capital, regional accessibility, regional concentration, and gross regional product (GRP) per capita. Thus, with the help of cluster analysis of factors of socio-economic development of Kazakhstan's regions, we were able to structure indicators of their economic growth by the degree of similarity, and identify 8 regional clusters. The results obtained can be used in the formation of economic, social, and financial policy of the state, taking into account regional features of the Republic's development.

Keywords: *economic growth, cluster analysis, regions of Kazakhstan, growth factors, regional development, clusters, Ward's method, Euclidean metric, GRP, Kazakhstan.*

Кілт сөздер: *экономикалық өсу, кластерлік талдау, Қазақстан аймақтары, өсу факторлары, аймақтық даму, кластерлер, Уорд әдісі, Евклид өлшемі, ЖАӨ, Қазақстан.*

Ключевые слова: *экономический рост, кластерный анализ, регионы Казахстана, факторы роста, региональное развитие, кластеры, метод Уорда, Евклидова метрика, ВПП, Казахстан.*

JEL classification: R11

Introduction. The development of Kazakhstan's regions is a priority task of national importance. The regional development strategy is not uniform in relation to different regions. This is due to significant differences in the regions' resource availability, the structure of their economy, the level of development achieved in various sectors of the economy, the conditions for entering the market economy, the pace of transformation of ownership forms, and overall competitive advantages determined by natural and climatic, demographic, pro-

duction, and geographical factors.

At present, Kazakhstan has developed a vertically integrated (centralized) model of economic organization of territories, which is characterized by the dominance of one or more large mass industrial enterprises, united in corporate structures, which are the main employers, the main source of replenishment of local budgets and a key factor in the formation of infrastructure economy in the regions. This model is mainly formed in countries with a single-industry economy. For

Kazakhstan, in modern conditions, the network model of territorial-economic organization, characterized by flexible specialization and the ability to innovate, based on the mobilization of resources of the entire network through cluster development, becomes more promising. The strategy of territorial development of the Republic of Kazakhstan puts forward the cluster approach as an effective method of territorial and economic organization and a tool for improving the competitiveness of the country's regions. The Strategy focuses on creating regional clusters that combine regions with similar socio-economic situations in order to involve regions in the system of global and regional markets for goods, Finance, labor resources, technology and information, which determines their competitiveness. The experience of developed European and Asian countries also confirms the multi-functional role of the cluster approach in providing conditions for the formation and implementation of competitive advantages of regions.

The main objective of this research work is to classify the regions of Kazakhstan by clustering, taking into account the factors of economic growth. the results can be used in the formation of economic, social and financial policy of the state, taking into account the regional characteristics of the country's development.

Literature review. Economic growth theories are the starting point for determining factors that could be economically significant for regional growth. There are many theories of economic development. Differing in basic, fundamental approaches, they offer different behavioral hypotheses, use different concepts and categories, explain the development process in different ways, and provide different guidelines. Modern theories of economic growth were formed on the basis of two sources: the neoclassical theory, which has its roots in the theoretical views of J.B.Say and received a complete expression in the works of the American economist J.B. Clarke, and the Keynesian theory of macroeconomic equilibrium.

The founder of the theory of growth poles («points of growth») is Francois Perroux [1].

In the theoretical model of F. Perroux, industries are the primary unit of analysis, they are considered as something that exists in an abstract economic space. In accordance with it, the growth pole is a set of developing and expanding industries (activities) that are geographically located in an industrial zone and can cause further development of economic activity throughout the region of their influence. The concept of «economic development» is defined as follows: it is a structural change caused by the growth of new, «exciting» industries [2]. These industries contain the driving force of economic development. These industries are growth poles that first initiate and then extend development to the surrounding area. The strength of the growth pole theory is that it has been recognized as the main theory of initiation and propagation of development. It is based on the dominance effect discovered by Francois Perroux.

Thus, most of the leading experts in the field of cluster development agree that the concept of «growth poles» should include a set of four elements [3, 4]:

- natural and geographical conditions of the territory;
- rapidly developing industries (the most promising and least expensive for a specific territory);
- stable functioning enterprises (basic for the region's industries) and well-developed infrastructure;
- regional development programs (implemented on the territory of the region and appropriate for further development).

Also, some scientists have argued that active state and local government intervention based on a wide range of mechanisms in relation to cluster policy favourably affected the spatial processes of clusters [5, 6].

In addition, scientists in separate publications noted that the role of the state in supporting the development of high-tech clusters based on «growth poles» should be long-term.

The concept of regional clustering is to attract investments and large business structures to the region (possibly with the involvement of foreign

capital) by optimizing the territory's own potential, improving the indicators of the regional labor market [7], which implies the diversification of the economy, new jobs and new specialties (in connection with the transition to the digital economy), creating the socio-economic infrastructure of the cluster and reducing its payback period, increasing income and paying capacity of the population, as well as the use of advanced technologies and innovations in the production environment of the region [8, 9].

M. Porter considers «industrial clusters» as an effective tool for the development of the regional economy and increasing its competitiveness. They are a group of geographically concentrated firms and closely related industries that mutually contribute to the growth of each other's competitiveness. A cluster as a sustainable partnership of interconnected organizations and individuals is based on taking into account the positive synergistic effects of regional agglomeration and may have a potential that exceeds the simple sum of the potentials of individual components.

Main part. The level of economic development of regions, according to the theory of sustainable economic growth, can be estimated using a number of indicators, which include innovation activity, human capital, private capital, public capital, regional accessibility, regional concentration, and gross regional product (GRP) per capita.

The following indicators were identified as analyzed data on the economic development of Kazakhstan's regions:

- 1) Innovation activity:
  - patent activity, in % of the total indicator for Kazakhstan (I1);
  - gross expenditure on research and development per capita (I2).

The number of patents granted and R&D costs can be considered as a measure of technical progress generated by product and process innovations.

- 2) Human capital:
  - number of employees with a university degree per 1000 employees (I3). This indicator shows the region's ability to generate knowledge, as well as the ability to adapt the knowledge of

- other regions, and improve the tools produced;
  - number of employees, including self-employed, per thousand inhabitants (I4);
  - number of economically active population per thousand inhabitants (I5).

These two indicators allow us to draw a conclusion about the number of people who participate and accumulate knowledge in the production process. They are also a measure of accumulated knowledge at the regional level.

- 3) Private capital:

- industrial investment per capita (I6). Allow you to determine the attractiveness of the region for private investors.

- 4) Social capital:

- budget investments per capita (I7). They can be interpreted as a regional factor that characterizes capital investment. The higher it is, the higher the investment attractiveness of the region, including for private investors;

- public expenditure per capita (I8). The higher this indicator, the more the state is interested in stable and effective development of the region.

- 5) Regional accessibility (I9). Characterizes the measure of the region's accessibility to markets and national transport infrastructure. This indicator was calculated as follows (see formula 1):

$$\frac{(\text{Distance from the regional center to Almaty} + \text{Distance from the regional center to Nursultan})}{(\text{Distance from Almaty to Nursultan})} \quad (1)$$

- 6) Regional business concentration:

- the number of active entrepreneurs per 1000 sq km (I10). This indicator characterizes business density and can be interpreted as the level of potential urbanization of the economy;

- number of registered entrepreneurs per 100,000 inhabitants (I11). Provides information about the spatial concentration of business and the degree of concentration of business initiative in the region;

- employed in industry per 1000 employees (I12);

- employed in the service sector per 1000 employees (I13).

These are the two most significant indicators that characterize the degree of potential localization of the economy.

7) GRP per capita (I14). It characterizes the average income and expenses per inhabitant of a given region and is an indicator of the well-being of its population. This indicator more accurately determines the level of social development of the region than the gross domestic product per capita. The selected indicators, although they are qualitatively different in economic content and quantitatively multidirectional, at the same time allow us to take into account the dynamics of the population and filter regions by location type.

To combine regions into sufficiently large groups as they resemble each other, it is necessary to conduct a cluster analysis, the purpose of which is to divide a set of objects into a given or unknown number of classes based on some mathematical criterion for the quality of classification (cluster.) a cluster, a bundle, a cluster, a group of elements characterized by a common property). The criterion of quality of clustering to a certain extent reflects the following informal requirements:

- a) within groups, objects must be closely related to each other;
- b) objects of different groups must be far from each other;
- c) other things being equal, the distribution of objects in groups must be uniform.

A great advantage of cluster analysis is that it allows you to group objects not by one parameter, but by a whole set of features. In addition, cluster analysis, unlike most mathematical and statistical methods, does not impose any restrictions on the type of objects under consideration, and allows us to consider a set of source data of an almost arbitrary nature. Also, cluster analysis allows you to consider a fairly large amount of information and dramatically reduce, compress large amounts of socio-economic information, make them compact and visual.

Clustering of Kazakhstan's regions will be performed using the ward's method. The choice of this method is due to the fact that as a result, the set of studied objects is divided into the most

homogeneous groups from a statistical point of view. The target function is the intragroup sum of the squares of deviations, which is the sum of the squares of the distances between each point (object) and the average of the cluster containing this object. At each step, two clusters are combined that result in a minimal increase in the target function, i.e., a minimum increase in the target function. intra-group sum of squares. Data for all regions of the Republic of Kazakhstan were used as the initial information (table 1).

Since the selected indicators are heterogeneous, it is necessary to standardize them. We chose the z-transformation of values. Standardization brings the values of all variables to a single range, namely from -3 to +3. Other proposed standardization options are rather secondary.

The results of the cluster analysis are presented:

- 1) the proximity matrix (similarity);
- 2) a table of the order of the agglomeration;
- 3) the table of cluster membership;
- 4) tree diagram (dendogram).

The proximity matrix obtained after processing the source data is shown in table 2. This matrix provides information about similarities or differences in the socio-economic development of regions. The lower the value, the greater the similarity of the two regions and combinations in the cluster. Conversely, the larger the corresponding value of the proximity matrix, the greater the difference between the two regions.

The join table is shown in table 3. Each line describes the step of actual cluster formation.

A very important issue in the behavior of cluster analysis is the problem of choosing the optimal number of clusters. Quite often, the criterion for combining (the number of clusters) is a change in the corresponding function.

For example, in our case, this is the square of the Euclidean distance defined using standardized values (see formula 2):

$$dist = \sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2. \quad (2)$$

The grouping process must correspond to a

sequential minimum increase in the value of the criterion.

Ward’s method says that the distance between two clusters, A and B, is how much the sum of squares will increase when we merge them:

$$\begin{aligned} \Delta(A, B) &= \sum_{i \in A \cup B} \| \vec{x}_i - \vec{m}_{A \cup B} \|^2 - \\ &- \sum_{i \in A} \| \vec{x}_i - \vec{m}_A \|^2 - \sum_{i \in B} \| \vec{x}_i - \vec{m}_B \|^2 = \\ &= \frac{n_A n_B}{n_A + n_B} \| \vec{m}_A - \vec{m}_B \|^2, \end{aligned} \quad (3)$$

where $\vec{m}_i$ is the center of cluster i , and n_i is the number of points in it. Δ is called the merging cost of combining the clusters A and B.

With hierarchical clustering, the sum of squares starts out at zero (because every point is in its own cluster) and then grows as we merge clusters. Ward’s method keeps this growth as small as possible. This is nice if you believe that the sum of squares should be small. Notice that the number of points shows up in Δ , as well as their geometric separation. Given two pairs of clusters whose centers are equally far apart, Ward’s method will prefer to merge the smaller ones.

Because the objective function is based on the distances between the centroids of the clusters [10] it is necessary to use the squared Euclidean distance as the metric to calculate distances between objects. If the objective function is minimum variance, Ward’s linkage method can only be applied to distance matrices using the squared Euclidean distance metric.

Table 1

Initial data for clustering regions of Kazakhstan

	Innovative activity		Human capital			Private capital	Social capital		Region. availability	Regional concentration business's				GRP per capita, thousand tenge I14
	I1	I2	I3	I4	I5	I6	I7	I8	I9	I10	I11	I12	I13	
Kazakhstan	100	962,08	228	467,51	512,62	53,057	11,020	32,07		17	844	170	478	266,9
Akmolinskaya	0,63	703,83	155	497,80	548,23	14,249	5,805	21,30	1,197	15	556	108	391	157,6
Aktubinskaya	4,72	384,34	188	467,85	518,10	112,083	12,760	20,98	2,502	5	705	153	480	285,9
Almatinskaya	7,41	206,66	175	459,33	502,55	14,976	6,708	16,16	1,424	12	358	114	374	120,8
Atyrauskaya	0,75	2654,20	203	422,57	466,93	468,687	23,694	96,32	3,429	9	691	270	579	1099,4
East Kazakhstan	6,23	2315,86	190	473,68	510,99	23,323	4,591	46,38	1,723	11	599	197	444	196,7
Zhambylskaya	3,81	98,42	194	468,85	527,39	15,350	17,206	17,03	1,365	8	396	113	539	91,2
West Kazakhstan	1,23	127,36	180	472,18	520,59	19,889	13,259	15,92	3,419	8	460	162	421	323,0
Karagandinskaya	5,43	3555,49	206	504,55	545,45	36,079	4,188	28,37	1,189	7	625	305	444	272,2
Kostanayskaya	4,48	638,17	184	540,95	592,49	20,996	10,161	28,83	2,010	11	575	149	509	217,1
Kyzylordynskaya	0,32	32,59	208	419,26	473,20	74,636	9,177	41,87	1,759	5	412	107	462	189,5
Mangistauskaya	0,44	5781,24	250	404,35	447,78	152,406	10,778	10,33	3,764	7	982	438	540	566,5
Pavlodarskaya	2,49	24,96	164	505,57	550,73	36,693	4,042	25,5	1,429	22	860	243	390	289,9
North Kazakhstan	1,98	124,24	132	552,26	600,28	11,996	3,571	18,47	1,813	13	449	74	320	147,8
South Kazakhstan	4,20	55,16	239	404,97	443,07	7,260	3,151	21,68	1,601	28	529	95	445	110,3
Nursultan city	3,93	203,72	394	468,17	511,10	257,729	94,519	62,70	1,000	6170	1810	175	812	510,6
Almaty city	52,67	4549,86	585	447,33	491,03	50,561	11,973	41,36	1,000	45537	3696	223	748	625,7

Table 2

The matrix of proximity (similarity)

The square of the Euclidean distance																
Regions	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Akmolinskaya	0	4,944	2,385	57,496	4,811	2,667	7,999	5,166	4,098	8,128	44,127	2,749	3,933	10,979	44,797	82,926
Aktubinskaya	4,944	0	3,815	37,203	4,425	3,451	2,102	6,529	6,572	4,601	26,979	4,780	11,234	7,854	34,326	72,568
Almatinskaya	2,385	3,815	0	55,242	4,818	2,293	6,545	7,239	9,627	3,941	38,546	5,242	9,967	4,133	45,642	79,533
Atyrauskaya	57,496	37,203	55,242	0	38,650	54,667	43,193	48,071	54,973	38,377	33,469	49,483	71,438	52,047	41,216	90,175
East Kazakhstan	4,811	4,425	4,818	38,650	0	5,553	7,843	4,487	7,758	5,359	26,957	4,758	13,197	9,070	38,139	67,140
Zhambylskaya	2,667	3,451	2,293	54,667	5,553	0	7,258	6,730	6,204	5,096	39,899	5,622	10,124	6,789	34,531	75,852
West Kazakhstan	7,999	2,102	6,545	43,193	7,843	7,258	0	10,150	8,571	8,356	27,435	7,407	11,875	11,164	45,349	84,715
Karagandinskaya	5,166	6,529	7,239	48,071	4,487	6,730	10,150	0	5,700	11,949	32,711	1,067	10,965	15,938	39,613	71,950
Kostanayskaya	4,098	6,572	9,627	54,973	7,758	6,204	8,571	5,700	0	15,739	45,584	4,192	3,596	21,763	40,724	80,031
Kyzylordynskaya	8,128	4,601	3,941	38,377	5,359	5,096	8,356	11,949	15,739	0	33,613	10,529	20,144	2,105	35,917	77,194
Mangistauskaya	44,127	26,979	38,546	33,469	26,957	39,899	27,435	32,711	45,584	33,613	0	36,533	60,531	35,064	59,444	75,139
Pavlodarskaya	2,749	4,780	5,242	49,483	4,758	5,622	7,407	1,067	4,192	10,529	36,533	0	6,686	14,595	42,156	77,823
North Kazakhstan	3,933	11,234	9,967	71,438	13,197	10,124	11,875	10,965	3,596	20,144	60,531	6,686	0	25,074	59,042	100,21
South Kazakhstan	10,979	7,854	4,133	52,047	9,070	6,789	11,164	15,938	21,763	2,105	35,064	14,595	25,074	0	45,065	75,976
Nursultan city	44,797	34,326	45,642	41,216	38,139	34,531	45,349	39,613	40,724	35,917	59,444	42,156	59,042	45,065	0	60,086
Almaty city	82,926	72,568	79,533	90,175	67,140	75,852	84,715	71,950	80,031	77,194	75,139	77,823	100,21	75,976	60,086	0

Table 3

Table of the order of agglomeration (Ward's method)

Steps	Association to a cluster		Coefficients	The step at which the cluster appears for the first time		Next step
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	8	12	0,534	0	0	7
2	2	7	1,585	0	0	8
3	10	14	2,637	0	0	2
4	3	6	3,784	0	0	10
5	1	3	5,086	0	4	3
6	9	13	6,884	0	0	1
7	5	8	9,788	0	1	9
8	1	5	14,833	5	7	5
9	1	2	20,705	8	2	1
10	1	9	28,766	9	6	1
11	1	10	41,703	10	3	1
12	4	11	58,438	0	0	1
13	4	15	86,413	12	0	4
14	4	16	131,586	13	0	4
15	1	4	210,000	11	14	7

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2021. – №1(42)

The presence of a sharp jump can be interpreted as a characteristic of the number of clusters that objectively exist in the study population, that is, at a step where the coefficient value increases abruptly, the process of merging into new clusters must be stopped, since otherwise clusters that are relatively far from each other would be merged.

In our case, this is a jump from 9.788 to 14.833. This means that after the formation of eight

clusters, there is no need to perform further joins, and the result with eight clusters is optimal. The optimal number of clusters is considered to be equal to the difference between the number of observations (here: 15) and the number of steps, after which the coefficient increases abruptly (here: 7).

After determining the optimal number of clusters, it is necessary to find out whether each region belongs to a particular cluster (see table 4).

Table 4

Belonging to the cluster of regions of Kazakhstan

Regions	Number	Clusters	Regions	Number	Clusters
1	Akmolinskaya	2	9	Kostanayskaya	4
2	Aktyubinskaya	3	10	Kyzylordynskaya	5
3	Almatinskaya	2	11	Mangistauskaya	6
4	Atyrauskaya	6	12	Pavlodarskaya	1
5	East Kazakhstan	1	13	North Kazakhstan	4
6	Zhambylskaya	2	14	South Kazakhstan	5
7	West Kazakhstan	3	15	Nursultan city	7
8	Karagandinskaya	1	16	Almaty city	8

The most common method for representing the proximity matrix is based on the idea of a tree diagram, which is a graphical representation

of the results of the process of sequential cluster formation (see figure 1).

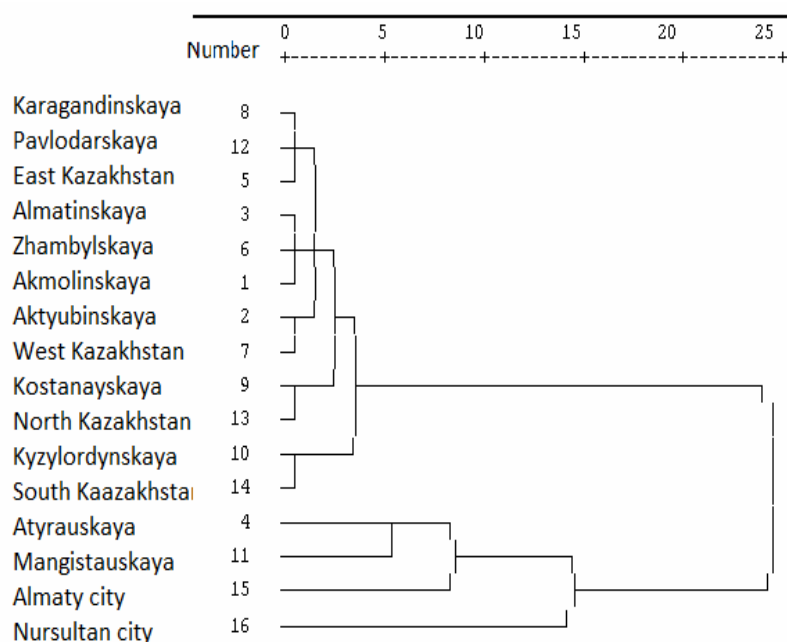

Figure 1. A dendrogram constructed using the Ward method

Conclusion. The cluster analysis made it possible to come to the conclusion that even regions that are close to each other on the geographical map differ so much in resource and human potential that they cannot be assigned to the same economic cluster.

In accordance with the strategy of territorial development of the Republic of Kazakhstan, the main directions of increasing the economic potential and competitiveness of the selected regional clusters, in our opinion, should be:

- conducting marketing research to determine the direction of positioning (specialization) of regions and reference cities of the country in the national, regional and global economic system;
- focus of regions not only on the effective use of traditional factors of production, but also on the development of specialized factors, such as innovative potential, skilled labor, modern infrastructure and institutional environment;
- combining the efforts of small and medium-sized companies, as well as other interested orga-

nizations to reach those niches where the regional cluster has potential competitive advantages;

- in regions dominated by large vertically integrated companies (mainly in oil and gas and mining industries), the development of industries of higher added value (based on deep processing of raw materials), the creation of mechanisms of outsourcing and strengthening of local content in major projects with the formation of auxiliary, servicing and processing unit for small and medium enterprises.

Thus, using cluster analysis of factors of socio-economic development of Kazakhstan's regions, we were able to structure indicators of their economic growth by the degree of similarity, and identify 8 regional clusters. The obtained results can be used in the formation of the economic, social, financial policy, taking into account regional peculiarities of development of the Republic, in particular through the development of implementation of the strategy for territorial development.

REFERENCES

1. Perroux, F. (1955). Note sur les notion de pole de croissance // *Economie Appliquee* 7 (1-2). – P. 307-320.
2. Fritsch, M., Mueller, P. Effects of new business formation on regional development over time // *Regional Studies*. – 2004. – Vol. 38. – No.8. – P. 961-975.
3. Storper, M. *The Regional World: Territorial Development in Global Economy*. – New-York: Guilford Press, 1997. – 338 p.
4. Broekel, T., Benner, T. Regional factors and innovativeness: an empirical analysis of four German industries // *Annals of regional science*. – 2011. – Vol. 47. – No.1. – P. 169-194.
5. Bass, S. Japanese research parks: National policy and local development // *Regional Studies*. – 1998. – Vol. 3. – No.5. – P. 391-403.
6. Fukugawa, N. Science parks in Japan and their value-added contributions to new technology-based firms // *International Journal of Industrial Organization*. – 2006. – Vol. 24. – No.2. – P. 381-400.
7. Plahin A. Principy klasterizacii pri sozdanii industrial'nyh parkov v Rossijskoj Federacii // *Upravlenec*. – 2014. – No.4. – S. 72-78.
8. Solvell, O., Lindqvist, G., Ketels, C. *Thee cluster initiative Greenbook*. – Stockholm: Bromma tryck AB, 2003. – 93 p.
9. Walcott, S. *Chinese Science and Technology Industrial Parks*. – UK: Ashgate Publishing Company, 2003. – 220 p.
10. Rencher, A. *Methods of Multivariate Analysis*. – 2nd ed. – New-York: John Wiley & Sons, 2002.

1. Perroux, F. (1955). Note sur les notion de pole de croissance // *Economie Appliquee* 7(1-2). – P. 307-320.
2. Fritsch, M., Mueller, P. Effects of new business formation on regional development over time // *Regional Studies*. – 2004. – Vol. 38. – No.8. – P. 961-975.
3. Storper, M. *The Regional World: Territorial Development in Global Economy*. – New-York: Guilford Press, 1997. – P. 338.
4. Broekel T., Benner, T. Regional factors and innovativeness: an empirical analysis of four German industries // *Annals of regional science*. – 2011. – Vol. 47. – No.1. – P. 169-194.
5. Bass, S. Japanese research parks: National policy and local development // *Regional Studies*. – 1998. – Vol. 3. – No.5. – P. 391-403.
6. Fukugawa, N. Science parks in Japan and their value-added contributions to new technology-based firms // *International Journal of Industrial Organization*. – 2006. – Vol. 24. – No.2. – P. 381-400.
7. Плахин А.Е. Принципы кластеризации при создании индустриальных парков в Российской Федерации // *Управленец*. – 2014. – №4. – С. 72-78.
8. Solvell, O., Lindqvist, G., Ketels, C. *Thee cluster initiative Greenbook*. – Stockholm: Bromma tryck AB, 2003. – 93 p.
9. Walcott, S. *Chinese Science and Technology Industrial Parks*. – UK: Ashgate Publishing Company, 2003. – 220 p.
10. Rencher, A. *Methods of Multivariate Analysis*. – 2nd ed. – New-York: John Wiley & Sons, 2002.

А.С. Нурбагин, А.А. Киреева

**АЙМАҚТАРДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУДІҢ ФАКТОРЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ
КЛАСТЕРЛЕНДІРУ: ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА**

Аңдатпа

Бұл мақалада экономикалық өсудің теоретикалық негіздері қарастырылды және аймақтардың экономикалық дамуын бағалаудың басты көрсеткіштері анықталды. Экономикалық өсудің факторларының жиынтығы бойынша Қазақстан аймақтарына кластерлік талдау жасалынды. Талдау нәтижесіне сүйене отырып, мемлекеттің аймақтарының классификациясы ұсынылды. Аймақтардың экономикалық даму деңгейі тұрақты экономикалық өсу теориясына сәйкес бірнеше көрсеткіштерді қолдана отырып бағаланды, оларға инновациялық белсенділік, адами капитал, жеке капаитал, мемлекеттік капитал, аймақтық қолжетімділік, аймақтық шоғырлану және жалпы аймақтық өнім (ЖАӨ) жатады. Нәтижесінде, Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының факторларын кластерлік талдау арқылы біз олардың экономикалық өсу көрсеткіштерінің ұқсастығы бойынша құрылымдадық және 8 аймақтық кластерлерді белгіледік. Алынған нәтижелер республика дамуының аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік және қаржы саясатын қалыптастыруда қолданылуы мүмкін.

А.С. Нурбагин, А.А. Киреева

**КЛАСТЕРИЗАЦИЯ РЕГИОНОВ ПО ФАКТОРАМ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА:
НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

В данной статье рассмотрены теоретические основы экономического роста, определены ключевые показатели оценки экономического развития регионов. Проведен кластерный анализ регионов Казахстана по совокупности факторов экономического роста. По результатам проведенного анализа предложена классификация регионов страны. Уровень экономического развития регионов, согласно теории устойчивого экономического роста, была оценена с использованием ряда показателей, к которым относятся инновационная активность, человеческий капитал, частный капитал, государственный капитал, региональная доступность, региональная концентрация и валовой региональный продукт (ВРП) на душу населения. Таким образом, с помощью кластерного анализа факторов социально-экономического развития регионов Казахстана нам удалось структурировать показатели их экономического роста по степени сходства и выделить 8 региональных кластеров. Полученные результаты могут быть использованы при формировании экономической, социальной и финансовой политики государства с учетом региональных особенностей развития республики.

Л.М. Шаяхметова*, PhD докторанты

С.А. Азылканова, э.ғ.к., доцент

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: liliya-shayahmetova@mail.ru

ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСЫНА ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ШЕШІМДЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІН НЕГІЗДЕУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі уақытта туризм қуатты әлемдік индустрияға айналды. Саланың экономикалық тиімділігін жоғарылату үшін турист пен турфирманың өзара әрекеттестігінің қағидаларын әзірлеу туризм индустриясындағы инвестициялық қызметті зерттейтін қазіргі ғылыми зерттеулердің аса маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Бұл мақалада туризм индустриясына салынатын инвестициялардың тиімділігін бағалаудың бұрыннан қолданылып келе жатқан әдістері зерттелген, сондай-ақ салыстыра талдаудың негізінде пайдалануға ең оңтайлы әдіс анықталған. Қойылған мақсатпен сәйкестікте, туризм индустриясындағы инвестициялық процестің ерекшеліктері анықталып, туризм индустриясына салынатын инвестициялардың тиімділігіне ықпал ететін факторлар белгіленген және туризм индустриясына салынатын инвестициялардың тиімділігін жоғарылату бойынша ұсыныстар әзірленген.

Туризм индустриясына салынатын инвестициялардың тиімділігін бағалаудың бұрыннан қолданылып келе жатқан әдістерін зерттеу барысында инвестициялардың тиімділігін есептеудің дисконттау процесін қолдануға негізделген, пайдалануға барынша оңтайлы әдісі анықталды, яғни дисконттық көбейтуді қолдану UNIDO әдістемесіне (Бизнес-жоспар жасау әдістемесі) негізделген. Бұл әдістеме әзірлеу барысында кез келген кәсіпорынның, оның ішінде туристік саладағы кәсіпорынның да ағымдағы немесе жоспарлы қызметіне сипаттама берудегі барлық маңызды сәттерді ескеруге мүмкіндік береді. Әдістеме кірістер мен нақты шығыстардың ағымдарына сипаттама беруге негізделген, бұл ретте олардың арасындағы айырма ақша ағымын білдіреді және оны дисконттық көбейткіштердің көмегімен түзетуге болады.

Кілт сөздер: туризм, туризм индустриясы, инвестициялар, инвестициялық қызмет, инвестицияларды тарту, тиімділік, туризмге инвестициялар, инвестициялық жоба, инвестицияларды бағалау әдістері, инвестицияларды өтеу мерзімі.

Ключевые слова: туризм, индустрия туризма, инвестиции, инвестиционная деятельность, привлечение инвестиций, эффективность, инвестиции в туризм, инвестиционный проект, методы оценки инвестиций, срок окупаемости инвестиций.

Keywords: tourism, tourism industry, investments, investment activities, attraction of investments, efficiency, investment in tourism, investment project, methods of investment appraisal, investment payback period.

Jel classification: C10, C80, L83

Кіріспе. ХХІ ғасырдың басындағы туризм қарқынды әрі динамикалы даму үстіндегі экономикалық қызмет түрлерінің бірі ретінде сипатталады. Бұл сала әлемдік жалпы өнімнің оннан бір бөлігін қамтамасыз етеді және жақындағы жылдар ішінде кәсіпкерлік қызметтің ең маңызды секторына айналуы мүмкін. Туризм қызмет түрлерінің ауқымды диапазонын қамтиды: экономикалық, әлеуметтік қызмет көрсету, туроператорлар мен турагенттердің қызметтері және т.б.

Қазіргі заманғы даму жағдайларында әр салада өндірістің жаңа жолдары мен әдістерін іздеу жүріп жатыр, қазіргі ахуалды талдау жүзеге асырылуда, болашаққа перспективалар көзделуде. Бұл процестер халықтың саяхаттауға деген қызығушылықтарын қанағаттандыру, оған тұрғындық үй-жай, тамақ, көлік, экскурсиялық қызмет көрсету және басқа сервисті ұсыну арқылы пайда табуға бағдарланған туристік салада да жүріп жатыр.

Туризмді өңірдің экономикасының аясында дамыту әсіресе өзекті, себебі дәл осы туризмнің көмегімен өңірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға болады. Туризм саласы 50-ге жуық шектес салаларды қолдайды және қосымша жұмыс орындарын тудырады. Туризмде бір ғана жұмыс орнын жасау өнеркәсіпке қарағанда 20 есе арзанға түседі. Кең мағынасында туристік салаға салааралық кешен деген анықтама беруге болады, ол өзіне көлік және туристік кәсіпорындарды, коммуналдық және қонақ үй шаруашылығы, капиталдық құрылыс кәсіпорындарын, тамақтандыру мен тұрмыстық қызмет көрсету кәсіпорындарын және басқаларын қамтиды. Туризм нарық механизмдерін іске асыру саласына, жергілікті бюджетті толтырудың маңызды көзіне айнала алады.

Осы жағдайларда өңірде туризмді дамытудың маңызды факторы аталмыш саладағы инвестициялық қызмет болып табылады, ол туристерге қызметтерді көрсету

жағдайларын жақсарту және саланың материалдық-техникалық базасын жаңарту мақсатында жүзеге асырылады.

Әдебиеттік шолу. Инвестицияның экономикалық тиімділігін бағалау практикасының теориясын дамытуға В.А. Воротилов [1], В.В. Ковалев [2], Е.М. Четыркин [3], Э.И. Крылов, В.М. Власова, В.А. Варфоломеева, Е.А. Кучарина [4], З.А. Борлакова [5], Н.К. Нурланова [6] сияқты ғалымдар баға жетпес үлестерін қосқан.

Сонымен бірге қазіргі кезде турфирма мен туристің өзара әрекеттестігінің тәртібі өзгергендіктен, ғылыми әдебиетте туристік маршруттардың экономикалық тиімділігін көтеру құралдары жете зерттелмеген. Осы 3 құралды зерделеу ойындар теориясын қолданумен байланысты – бір-бірімен өзара әрекеттестіктегі, мүдделері бір-біріне не қарама-қайшы келетін (кооперативтік емес ойындар), не сәйкес келетін (кооперативтік ойындар) екі (және одан көп) субъектілердің оңтайлы шешімдерді табу әдістері. Өз кезегінде турист пен турфирманың туристік маршруттың әртүрлі кезеңдеріндегі өзара әрекеттестігі динамикалық бағдарламалаудың көмегімен көпқадамдық процестің тиімділігін талдау міндетін қояды. Осылайша, бұл зерттеу кооперативтік және кооперативтік емес ойындар теориясының әдістерін қолданудың, сондай-ақ туристік саладағы динамикалық бағдарламалаудың теориялық және әдістемелік негіздерін әзірлеу арқылы туризмдегі инвестициялық шешімдердің тиімділігін бағалау әдіснамасын дамытады [7].

Туризм индустриясына салынатын инвестицияның өзіндік ерекшелігі бар, бұған бір жағынан қазіргі кезде әлем бойынша туристік қызметтер көлемінің артуы, екінші жағынан туризмдегі инвестициялық процестердің өзіне тән ерекшеліктері себеп болады.

Негізгі бөлім. Дүниежүзілік практикада инвестициялық салымдардың тиімділігін бағалаудың белгілі бір әдістері, олардың ішінде ең көп таралғаны екі бағыт бар: дисконттауға негізделген әдістер және

дисконттық көбейткіштерді есепке алмайтын әдістер.

Инвестициялардың тиімділігін бағалау әдістемесін негіздеу ақша салымдарын іске асыру кезеңіне байланысты кірістер мен шығыстардың динамикасына не нәтижелер мен шығындардың, оларға қол жеткізумен байланысты орташа жылдық көрсеткіштеріне сүйенеді. Сондықтан динамикалық әдістер де, статикалық (статика) әдістер де қолданылуы мүмкін.

Тиімділікті бағалаудың динамикалық әдістерін қолдану да ЮНИДО әдістемесінің көрсеткіштеріне негізделеді. Оларға жататындар:

- ағымдағы таза құн немесе келтірілген құн көрсеткіші *NPV* – Net Present Value;
- кірістіліктің ішкі түрлендірілген нормасының көрсеткіші *IRR* – Internal Rate of Return;
- рентабельділік индексінің көрсеткіші *PI* – Profitability Index;
- шығынның өтелуінің динамикалық

мерзімінің көрсеткіші.

Аталған барлық көрсеткіштер инвестициялардың тиімділігін бағалауға үлкен ықпалын тигізеді, алайда *NPV* (ағымдағы таза құн), есептеулерде басым маңызға ие, себебі бастапқы кезеңнің өзінде-ақ болашақ ақша ағымдары мен бүгінгі күнге дейінгі инвестициялық шығындардың арасындағы айырманы көрсетіп үлгереді. Шығынның өтелуінің динамикалық мерзімі де тиімділікті есептеуде өте маңызды. Оның көмегімен, салынған ақша құралдары таза ақша түсімдерінің есебінен толықтай ақталатын уақыт кезеңі белгіленеді. Бұл орайда, егер шығынның өтелуінің динамикалық мерзімі алдын ала белгіленген шамадан төмен болатын болса, инвестициялардың тиімділігі жоғары болады.

Туризмдегі инвестициялардың тиімділігін бағалауды іске асыру көптеген күрделі сәттерге, проблемаларға жолығады, дегенмен барынша объективті әдістер мен тиісті көрсеткіштерді таңдаудың негізінде оларды болдырмауға, не мейлінше азайтуға болады.

1-сурет. Инвестициялардың тиімділігін бағалаудың динамикалық әдістері*

*Авторлар құрастырған

Қазіргі уақытта инвестициялардың тиімділігін бағалайтын бірқатар әдіс-

тәсілдер бар, оларды туризм саласында да өте сәтті қолдануға болады (1-кесте).

Инвестициялардың тиімділігін бағалау әдістері*

Дисконттауды қамтымайтын әдістер	Дисконттауды қамтитын әдістер
Инвестициялардың өтелу мерзімдерін (инвестициялардың өтелу мерзімі) есептеуге негізделген әдіс	Келтірілген таза құн әдісі (ағымдағы таза құн әдісі – NPV)
Капиталға табыс нормаларын (капиталға табыс нормасы) анықтауға негізделген әдіс	Табыстың ішкі нормасы әдісі (IRR)
Cash-flow немесе ақша ағымының жиналған сальдосы деген атпен белгілі инвестициялық жобаны пайдаланған бүкіл мерзім ішіндегі кірістердің сомасы мен инвестициялық шығындардың (бір жолғы шығындар) арасындағы айырманы есептеуге негізделген әдіс	Инвестициялардың өтелуінің дисконтталған мерзімі
Өнімді өндіруге келтірілген шығынның салыстырмалы тиімділігі әдісі	Кірістілік индексі (рентабельділік – PI)
Табысты салыстыру негізінде капиталдық салымдардың нұсқаларын таңдау әдісі (табысты салыстыру әдісі)	Аннуитет әдісі

*Дереккөз: [8]

Өтелу мерзімі (PBP). Инвестициялардың өтелу мерзімін анықтау әдісі әлемдік практикада кеңінен таралған әрі ең қарапайым әдістердің бірі болып табылады. Егер кіріс жылдарға біркелкі бөлінсе, онда өтелу мерзімі бір жолғы шығындарды солар себепті кірген жылдық кірістің шамасына бөлу арқылы есептеледі. Бөлшек сан шыққан жағдайда, ол ең жуық бүтін санға дейін арту жағына қарай дөңгелектенеді. Егер табыс әркелкі бөлінсе, онда өтелу мерзімі инвестиция кумулятивті табыспен жабылатын жылдардың санын тікелей санау арқылы есептеледі. Тиімділікті бағалаған кезде өтелу мерзімі, әдетте, шектегіш ретінде ғана қаралады.

Көбіне жобаның өтелу мерзімі барынша дәл есептеледі, яғни жылдың бөлшек бөлігі болып саналады және ақша ағымдары әр жылдың ішінде біркелкі бөлінеді деп көзделеді.

Инвестициялардың өтелу мерзімінің көрсеткіші өте қарапайым есептеледі, сонымен бірге оның бірқатар кемшіліктері де бар, талдау барысында оларды ескеру қажет.

Сонымен бірге туризмге салынған ин-

вестициялардың тиімділігін бағалаған кезде, қателерді болдырмау үшін инвестициялардың өтелу мерзімін есептеуге негізделген әдіспен қатар, капиталға табыс нормасын анықтау әдісін де пайдалану керек.

Есептеу алгоритмі пайдалану тұрғысынан аса бір қиындық тудырмайды, сондықтан ол практикалық қызметте бәрінен гөрі көбірек қолданылады: инвестицияның тиімділік коэффициенті (ARR) орташа жылдық табыс (PN) пен инвестициялардың орташа шамасының қатынасы ретінде анықталады. Инвестициялардың орташа шамасы орта арифметикалық ретінде есептеледі, өйткені инвестицияларды жүзеге асыру мерзімі аяқталғаннан кейін, барлық капиталдық шығындар, әдетте, шығынға шығарылады; егер қалдық құн (RV) бар деп есептесек, онда оның бағасы есептеулерде ескерілуі тиіс.

ARR есептеу үшін мына формула қолданылады:

$$ARR = \frac{1}{2} \frac{PN}{IC + RV}.$$

Жоғары табыс нормасына қол жеткізу негізгі капиталды ұдайы жаңартуды, әсіресе машиналар мен жабдықтарды қажет етеді. Туристік кәсіпорындарда, әсіресе туристік фирмаларда, компьютерлік бағдарламалық жабдықтауды уақытылы жаңартып отыру аса маңызды. Бұл негізгі өндіріс құралы цифрлық технологиялар болып табылатын компанияның табысты жұмыс істеуінің қажетті шарты болып табылады.

Инвестициялардың тиімділігін бағалаудың статикалық көрсеткіштері келесілерді қамтиды:

– алынған пайданың немесе кірістің есебінен инвестициялар толықтай өтелетін уақыт кезеңін көрсететін өтелу мерзімі; салынған ақша құралдарының қайту мерзімін көрсетеді (PP – Payback Period);

– салынған құралдардың қайтырылымын, яғни инвестицияланған құралдардың табыстылығын көрсететін қарапайым табыс нормасы (ROI – Return On Investment);

– алынған нәтиже мен белгілі бір уақыт кезеңі ішінде жүзеге асырылған инвестициялардың арасындағы айырманы көрсететін таза табыс (NV – Net Value).

Туризмдегі инвестициялардың тиімділігін бағалаудың атап өтілген статикалық әдістерінен бөлек, оларға туристік қызметтерді көрсетуге келтірілген шығындар минимумының салыстырмалы тиімділігі әдістерін де жатқызуға болады, бұл әсіресе шағын инвестициялық шығындар кезінде аздаған құралдарды орналастыруға тән. Инвестициялардың тиімділігін бағалаудың алынған табысты салыстыру жолымен инвестициялау нұсқаларын таңдауға негізделген және дәл солай «табыстарды салыстыру әдісі» деп аталатын әдісі де назар аударуға тұрарлық.

Осылайша, тиімділікті бағалаудың статикалық әдістері, есептеулердің қарапайымдылығы мен түсінуге жеңілдігімен қатар, бірқатар кемшіліктерге де ие, олардың ішінде туристік бизнестің ірі нысандарын салу үшін жарамайтын инвестициялаудың қысқа мерзімі, есептеулерде ақша құралдарының құ-

нын келтіру формулаларын пайдаланбау, сондай-ақ инвестициялық ағымдардың уақыт бойынша бөлінуінің әркелкілігі. Инвестициялардың тез арада өтелуін қамтамасыз ететін инвестициялық туристік жобалар ғана есепке алынады. Алайда бұл кемшілікті жеңіл жоюға болады, егер туристік кәсіпорынның басшылығы инвестициялық жобаны пайдаланудың жалпы ұзақтығы туралы ақпаратты білсе және дисконтталған ақша ағымын есептеулер инвестициялық жобаны пайдалану мерзімі аяқталғанға дейін жалғасатын болса.

Бұған қоса, инвестициялардың экономикалық тұрғыдан ақталған өтелу мерзімін анықтаудағы инвесторлардың субъективті тәсілін ешкім жоққа шығара қойған жоқ. Инвесторлардың бірі экономикалық тұрғыдан ақталған өтелу мерзімін бес жыл деп белгілеуді талап етуі мүмкін; басқа бір инвестор өтелу мерзімі үш жыл болған жағдайда ғана капиталдық салымдарды іске асыруға қаржы ресурстарын бөле алады.

Инвестициялардың тиімділігін бағалаудың динамикалық (дисконттауға негізделген) әдістеріне келетін болсақ, оларға келесілерді жатқызуға болады:

– келтірілген нәтижені (табысты) көрсететін, белгілі бір кезең ішіндегі жиынтық нәтиже мен шығындар сомасының ағымдағы құнының арасындағы айырма ретінде алынған дисконтталған таза табыс (NPV – Net Present Value);

– дисконтталған инвестициялар алынған нәтижемен жабылып болатын уақыт кезеңін көрсететін дисконтталған капиталдық салымдардың өтелу мерзімі (PP – Payback Period);

– инвестициялық шығындардың бірлігіне алынған түрлендірілетін нәтиженің деңгейін көрсететін рентабельділік индексі. Тиімділікті есептеудің осы әдісін қолдану инвестициялық ресурстар көлемі шектеулі болған жағдайда туризмге құралдарды салу нұсқаларын саралау кезінде тиімді болуы мүмкін (PI – Profitability Index);

– ішкі табыстылық нормасы, ол бастапқы және болашақ инвестициялардың келтірілген құнын теңдестіретін пайыздық мөлшерлемені ескере отырып, салынған құралдардың өзіндік табыстылығын көрсетеді

(IRR – Internal Rate of Return).

Есептеу формулаларының негізінде инвестициялардың тиімділігін бағалаудың әдістемелік тәсілдерін кесте түрінде ұсынуға болады (2-кесте).

2-кесте

Инвестициялардың тиімділігінің бағасын есептеу формулалары*

Көрсеткіштердің халықаралық интерпретациясы	Посткеңестік елдердегі белгіленуі	Жиі қолданылатын өзге де белгілер	Есептеу формулалары
NPV	ДТТ – Дисконтталған таза табыс	АТҚ – Ағымдағы таза құн; КТҚ – Келтірілген таза құн	$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} - I_0,$ мұндағы: CF _t – t уақыт ішіндегі таза ақша ағымы; t – инвестициялаудың уақыттық кезеңі; n – инвестициялау кезеңдерінің саны; i – дисконттау мөлшерлемесі I ₀ – инвестициялар
IRR	ІТН – Ішкі табыстылық нормасы	ІРН – Ішкі рентабельділік нормасы	IRR = r, NPV = 0 болған жағдайда. Басқаша айтсақ: $0 = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+IRR)^t} - IC,$ мұндағы: CF _t – t уақыт ішіндегі таза ақша ағымы; IC – бастапқы инвестициялық шығындар
PI	РИ – Рентабельділік индексі;	ТИ – Табыстылық индексі	$PI = \frac{NPV}{IC} = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t}}{IC},$ мұндағы NPV – дисконтталған таза табыс; t – инвестициялаудың уақыттық кезеңі (жылы, айы және басқа); r – дисконттау мөлшерлемесі (%); CF _t – t уақыт ішіндегі таза ақша ағымы; IC – бастапқы инвестициялық шығындар
PP (инвестициялардың дисконтталған өтелу кезеңі)	По – Өтелу кезеңі	То – Өтелу мерзімі	$PP_{инв.} = \frac{IC}{CF_t}.$

*Авторлар құрастырған

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2021. – №1(42)

Кестеде көрсетілген көрсеткіштердің барлығы инвестициялардың тиімділігін бағалауға үлкен ықпал тигізгенімен, алайда NPV (ағымдағы таза құн), есептеулерде ба-сым маңызға ие, себебі бастапқы кезеңнің өзінде болашақ ақша ағымдары мен бүгінгі инвестициялық шығындардың арасындағы айырманы көрсетіп береді. Динамикалық өтелу мерзімі де тиімділікті есептеуде өте маңызды, себебі шығындарды табыспен жабу мерзімі көрінеді.

Негізгі тиімділік көрсеткіштерінің пост-кеңестік елдер мен халықаралық жүйелерде қабылданған интерпретацияларда айырмашылықтардың болуына қарамастан, есептеп шығару әдіснамасының базалық қағидалары бірдей деуге болады, сол себепті оларды экономикалық есептеулерде қолдану бағалау нәтижелерін бұрмаламауы тиіс.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, туристік сала компаниялары үшін барынша тартымды көмек түрі салықтағы және басқа да қаржылық жеңілдіктер болып табылады. Тасымалдау компаниялары, жеңілдіктерден бөлек, материалдық инфрақұрылымды дамытуға салынатын инвестицияларға және пайыздық мөлшерлемесі төмендетілген кредиттерге де мүдделі. Көрсету нысандары үшін ең тартымды көмек түрі гранттар мен субсидиялар болып табылады. Алайда көрсету нысандарының ерекшелігі олар кадрларды дайындаумен,

стратегияларды, шеберлік жоспарларын әзірлеумен және инвесторлармен жұмыс істеумен айналысатын құзырет орталықтарының құрылуына көбірек мүдделі болып табылады. Әлбетте, қазір көптеген өңірлік және шағын компанияларға (оның ішінде мұражайлар мен көңіл көтеру орталықтарына) қаржыны және туристердің ағымын тарту ауыр. Бұған саланың салыстырмалы түрде алғанда техникалық тұрғыдан артта қалуы және прогресшіл жас кадрлардың көрсету нысандарында жұмыс істеуге деген қызығушылығының төмендігі өз әсерін тигізуде.

Сұранысқа ие туристік бизнестің табыстылығы аса жоғары болуы мүмкін, бірақ ол қатты құбылуы ықтимал, әсіресе маусымдық курорттарда, одан бөлек көптеген басқа факторлар да өз ықпалын тигізеді. Бірақ экономиканың кез келген индустриясының өзіндік проблемалары болады, әлеуетті инвесторлар инвестициялық шешімдерді қабылдау барысында оларды міндетті түрде ескеруі тиіс, бұл мәселе туризмге де қатысты [9].

Туристік салаға инвестицияларды салу бүгінгі күні меншікті капиталыңды салу үшін перспективалы бағыт болып табылады. Осы мақалада қаралған барлық әдістерді назарға ала отырып, кез келген инвестор салынған құралдардан күтілетін экономикалық нәтижені еш қиындықсыз есептей алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Воротилов В.А. Эффективность производства в регионе: (Методол. планир., нормирования, управления) / Под ред. Н.Н. Ухова. – Л.: Наука, 1985. – 207 с.
2. Ковалев Ю.П. Туристские кластеры: теоретические и методологические вопросы формирования: Моногр. – Смоленск: НОУ ВПО СГУ, 2009. – 190 с.
3. Четыркин Е.М. Финансовый анализ производственных инвестиций: Учеб. пособие. – 3 изд., испр. – М.: Дело, 2002. – 255 с.
4. Крылов Э.И., Власова В.М. и др. Методологические вопросы оценки эффективности инновационно-инвестиционных проектов: Моногр. – СПб: СПбГУАП, 2016. – 449 с.
5. Борлакова З.А., Семенова Ф.З. Управление инвестициями в индустрии туризма: Моногр. – М.: Прометей, 2010. – 178 с.

6. Нурланова Н.К. Формирование и использование инвестиций в экономике Казахстана: стратегия и механизм: Моногр. – Алматы: Ғылым, 1998. – 240 с.
7. Свиридова Н.Д., Негода А.А. Инвестиционная деятельность как форма развития регионального туризма // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. – Т. 6. – 2020. – №1. – С. 22-29.
8. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 144 с.
9. Shayakhmetova, L., Maidyrova, A., Moldazhanov, M. State Regulation of the Tourism Industry for Attracting International Investment // Journal of Environmental Management and Tourism. – Sep. 2020. – Vol. 11. – No. 6. – P. 1489-1495.

REFERENCES

1. Vorotilov V.A. Jeffektivnost' proizvodstva v regione: (Metodol. planir., normirovanija, upravlenija) / Pod red. N.N. Uhova. – L.: Nauka, 1985. – 207 s. [in Russian].
2. Kovalev Ju.P. Turistskie klastery: teoreticheskie i metodologicheskie voprosy formirovanija: Monogr. – Smolensk: NOU VPO SGU, 2009. – 190 s. [in Russian].
3. Chetyrkin E.M. Finansovyj analiz proizvodstvennyh investicij: Ucheb. posobie. – 3 izd., ispr. – М.: Delo, 2002. – 255 s. [in Russian].
4. Krylov Je.I., Vlasova V.M. i dr. Metodologicheskie voprosy ocenki jeffektivnosti innovacionno-investicionnyh proektov: Monogr. – St-Peterburg: SPbGUAP, 2016. – 449 s. [in Russian].
5. Borlakova Z.A., Semenova F.Z. Upravlenie investicijami v industrii turizma: monografija. – М.: Prometej, 2010. – 178 s. [in Russian].
6. Nurlanova N.K. Formirovanie i ispol'zovanie investicij v jekonomike Kazahstana: strategija i mehanizm: Monogr. – Алматы: Gylym, 1998. – 240 s. [in Russian].
7. Sviridova N.D., Negoda A.A. Investicionnaja dejatel'nost' kak forma razvitija regional'nogo turizma // Nauchnyj rezul'tat. Tehnologii biznesa i servisa. – Т. 6. – 2020. – No. 1. – S. 22-29 [in Russian].
8. Kovalev V.V. Metody ocenki investicionnyh proektov. – М.: Finansy i statistika, 2008. – 144 s. [in Russian].
9. Shayakhmetova, L., Maidyrova, A., Moldazhanov, M. State Regulation of the Tourism Industry for Attracting International Investment // Journal of Environmental Management and Tourism. – Sep. 2020. – Vol. 11. – No. 6. – P. 1489-1495.

Л.М. Шаяхметова, С.А. Азылканова

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБОСНОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ В ИНДУСТРИЮ ТУРИЗМА

Аннотация

В наше время туризм является мощной мировой индустрией. Разработка правил взаимодействия туриста и турфирмы для максимизации экономической эффективности является одной из важнейших задач современных научных исследований инвестиционной деятельности в индустрии туризма.

В данной статье исследованы уже существующие методы оценки эффективности инвестиции в индустрию туризма, а также на основе сравнительного анализа определен наиболее оптимальный для использования метод. В соответствии с поставленной целью, определены особенности инвестиционного процесса в индустрии туризма, выявленные факторы, оказывающие влияние на

эффективность инвестиций в индустрию туризма и выработаны рекомендации по повышению эффективности инвестиций в индустрию туризма.

В ходе исследования существующих методов оценки эффективности инвестиции в индустрию туризма был определен наиболее оптимальный для использования метод расчета эффективности инвестиций, основанный на применении процесса дисконтирования, то есть применения дисконтного множителя на методике UNIDO (Методики составления бизнес-плана). Данная методика позволяет при разработке учесть все существенные моменты при характеристике, текущей или планируемой деятельности любого предприятия, в том числе и туристского. Методика основана на описании потоков доходов и реальных расходов, разность между которыми представляет собой денежный поток, который уже можно корректировать с помощью дисконтных множителей.

L. Shayakhmetova, S. Azykanova

**ECONOMIC ASPECTS OF SUBSTANTIATING THE EFFECTIVENESS
OF INVESTMENT DECISIONS IN THE TOURISM INDUSTRY**

Annotation

In our time, tourism is a powerful global industry. The development of rules for interaction between a tourist and a travel agency to maximize economic efficiency is one of the most important tasks of modern scientific research on investment activities in the tourism industry.

This article explores the already existing methods for assessing the effectiveness of investment in the tourism industry, and also on the basis of a comparative analysis, the most optimal method for use is determined. In accordance with this goal, the features of the investment process in the tourism industry are identified, the factors that influence the efficiency of investments in the tourism industry are identified, and recommendations are made to improve the efficiency of investments in the tourism industry.

In the course of researching existing methods for assessing the effectiveness of investment in the tourism industry, the most optimal method for calculating investment efficiency was determined, based on the application of the discounting process, that is, the use of a discount factor, based on the UNIDO methodology (Methodology for drawing up a business plan). This technique allows, when developing, to take into account all the essential points when characterizing, current or planned activities of any enterprise, including a tourist one. The methodology is based on the description of income streams and real expenses, the difference between which is a cash flow, which can already be adjusted using discount factors.

DOI 10.52260/2304-7216.2020.1(42).5
ЭОЖ 338.27
FTAMP 06.52.13

Б.Т. Базарова*, магистр, аға оқытушы
Б.Қ. Копбулсынова, магистр, аға оқытушы
Ж.А.Аймешева, магистр, аға оқытушы
Жәңгірхан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-
техникалық университеті,
Орал қ., Қазақстан
* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: bkopbulsynova@mail.ru

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕН ӨНДІРІСІ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Батыс Қазақстан облысындағы кәсіпорындардың эволюциясы экономикалық дамудың жалпы циклдік сипатына байланысты да, әр түрлі сыртқы және ішкі факторлардың осы салаға әсер етуінен, сондай-ақ даму процесінде сөзсіз ауытқулар салдарынан ауытқуларға ұшырайды. Батыс Қазақстан облысының аймақтық агроөнеркәсіптік кешенін тұрақты дамытудың басымдықтары талдау арқылы анықталуы керек.

Зерттеудің мақсаты – Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенінің тиімді және тұрақты дамуын зерттеу.

Бұл тақырыпты зерттеу кезінде статистикалық-экономикалық әдіс, талдау және синтез қолданылды. Ауылшаруашылық кешенінің жеке аймақ ретінде тұрақты дамуы да, жалпы елдің де дамуы ауылшаруашылық кешенінің тұрақты қалыптасуынсыз мүмкін емес, себебі оның түпкі өнімі қайта өңдеу өнеркәсібі болып табылады, ал оның мақсаты – талаптарына сай халықты сапалы өніммен қамтамасыз ету.

Талдау көрсеткендей, ауылшаруашылық өндірісінің қазіргі жағдайы, қолайсыз факторлардың әсерінің күшеюімен сипатталады, ең алдымен табиғи факторлардың өндірісінде, жалпы өсімдік шаруашылығы өнімінің жылдық айырмашылықтарын тудырады және өз кезегінде мал шаруашылығындағы ауытқуларға әкеледі, сонымен қатар оның әсері өңдеуші салаларда сезіледі, ал бұл өнеркәсіптің шикізаты болып табылады.

Зерттеу барысында 2015 жылдан бастап Батыс Қазақстан облысының аумағында ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің күрт төмендегені анықталды, бұл жалпы, сондай-ақ өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы салалары бойынша да өндіріс тұрақтылығының төмендеуіне әкелді және ол бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Агроөнеркәсіптік кешеннің шикізат саласындағы өндіріс тұрақтылығының төмендеуі қайта өңдеу өнеркәсібі өнімдерін өндіруде ауытқулардың артуына әкеліп соқтырды, бұның нәтижесінде халыққа азық-түлік өнімдерін ұсынуда тұрақсыздық пайда болды.

Батыс Қазақстан облысының АӨК-ін оның салаларының өнімділігі мен кірістілігін арттыруға бағытталған одан әрі дамыту өндірісті жаңғыртуды және қайта жарақтандыруды, оның инфрақұрылымын дамытуды және салалық кластерлерді қалыптастыруды талап етеді.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіп кешені, тербеліс, аграрлық сектор, өндіріс, халық саны, агротехника, экономика, талдау, өнімдер, өсімдік шаруашылығы.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, колебания, аграрный сектор, производство, население, сельхозтехника, экономика, анализ, продукты, растениеводство.

Keywords: agro-industrial complex, fluctuation, agrarian sector, production, population, agricultural technology, economic, analysis, products, crop production.

JEL classification: E27

Кіріспе. Қазақстан Республикасының экономикасында болып жатқан трансформациялық процестер іске асырылып жатқан өзгерістердің табиғат стратегиясы мен мақсатын түсінуге негізделуге тиіс проблемалар кешенін келісілген шешуді көздейді. Осы процестердің тиімділігін айқындайтын маңызды критерийлердің бірі өңірдің агроөнеркәсіптік кешенінің орнықтылығы мен кірістілігі дәрежесі болып табылады.

Батыс Қазақстан облысы экономикасының агроөнеркәсіптік секторын тұрақты және тиімді дамытуды қамтамасыз ету үшін маңызды бөлігі талдау болып табылатын басқару тетігінің шаралар кешенін орындау қажет.

Зерттеудің мақсаты Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенін тиімді және тұрақты дамыту бойынша ғылыми-әдістемелік ережелер мен практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін зерттеу тәртібіне, оның мәні мен объектісіне сәйкес мынадай өзара байланысты міндеттер айқындалды:

– аграрлық сектордың экономикалық және институционалдық әлеуетін талдау негізінде Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешеніндегі өндірістің орнықтылық деңгейін айқындау;

– өңірлік басқару шарттарын ескере отырып, дамудың негізгі үрдістері мен перспективаларын анықтау;

– саланың жұмыс істеу нәтижелері негізінде Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенінің прогрессивті даму проблемаларын шешудің әдістемелік тәсілдерін нақтылау.

Талдау жасау бойынша, отандық және шетелдік әдебиеттерде ғалымдардың «тұрақты даму» ұғымының мәні туралы көз-

қарастарының қайшылықтары бар екенін көрсетті [1].

Кез келген аймақтың тұрақты дамуы екі негізгі, өзара байланыстыратын және бірін-бірі толықтыратын компоненттерден тұрады: аймақтың құрамына кіретін аумақтардың тұрақты дамуы және аймақтың ұлттық-экономикалық кешенінің құрылымын құрайтын салалардың тұрақты дамуы. Сондықтан аймақтың аумақтық-салалық құрылымының даму тұрақтылығын ескеру өте маңызды [2].

Зерттеу әдістері. Экономикада статистикалық әдістерді қолдануды кеңейту экономикалық есептеулер техникасын жақсартып қана қоймай, экономикалық категориялар жүйесін ғылыми түсінуге әсер етеді. Жоғарыда айтылғандай, терең зерттеуді қажет ететін санаттардың бірі – «өндірістің тұрақтылығы» санаты.

Нарықтың даму көрсеткіштерінің тербеліс күшін салыстырмалы көрсеткіштердің көмегімен де өлшеуге болады.

Зерттелетін категориялардың орташа деңгейлерінің трендтен жоғары және төмен қатынасы ретінде динамикалық қатарлар деңгейінің тұрақтылық индексі есептеу:

$$i_y = \frac{\bar{y}_B}{\bar{y}_H} . \quad (1)$$

Тұрақтылық индексінің болмашы көлемі көрсеткіштің болмашы ауытқуын, демек жоғары тұрақтылықты білдіреді (3).

Зерттелетін көрсеткіштің орташа мәнімен салыстырғандағы ауытқу шамасын көрсететін келесі коэффициенттер есептеледі;

1. Сызықтық ауытқудың арақатынасы

$$K_1 = \frac{d_y(t)}{\bar{y}} , \text{ егер } \bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n} \quad (2)$$

– зерттеу көрсеткішінің орташа мәні.

2. Ауытқымалық коэффициенті (жуықтау коэффициенті):

$$K_a = \frac{\sigma_y(t)}{\bar{y}} . \quad (3)$$

3. Тұрақтылық коэффициенті:

$$K_y = 1 - K_a . \quad (4)$$

Бірлікке шаққандағы тұрақтылықтың шартты бірліктерінің нақты қосындысы ауылшаруашылық өнімдерінің әр түрлі түрлеріндегі калория құрамына қарай анықталады. Сонымен бірге жалпы дәнді дақылдар үшін 1 коэффициентін қолдану ұсынылады, картоп пен көкөністерге сәйкесінше 0,44 және 0,25, сүтке – 0,46 және т.б. Халықты қажетті көлемде және ассортиментте сапалы өніммен қамтамасыз ету мүмкіндігіне назар аудара отырып, авторлар өнімнің жекелеген түрлері үшін ғана емес, бүкіл ауылшаруашылық өндірісі үшін тұрақтылықты есептеу үшін осы формуланы қолдануды ұсынады. Сондықтан өнімнің әр түріне, әр ауылшаруашылық дақылына халықты азық-түлікпен қамтамасыз етудің тұрақтылығын есептеген жөн.

Әдебиеттік шолу. Аймақтық агро-өнеркәсіптік кешеннің тұрақтылығын зерттеуге арналған көптеген зерттеулерге қарамастан, агроөнеркәсіптік кешенді тұрақты дамытудың ең кең тұжырымдамасы әлі жоқ. Ауылшаруашылық өндірісі көптеген факторлармен анықталатын күрделі жүйе болып табылады, олар оң әсер етсе, тек ауыл шаруашылығының дамуына ғана емес, сонымен бірге репродуктивті кешенге де тұрақтандырушы әсер етуі мүмкін [4].

Жүргізілген зерттеу қазіргі уақытта «тұрақты даму» терминінің жалпы қабылданған аудармасы жоқ екенін көрсетті (түпнұсқада – sustainable development). Бұл әлемнің әр түрлі тілдерінен осы категорияны түсіндірудің әр түрлі нұсқаларының болуымен байланысты: француз – ұзақ мерзімді даму, итальян – қолдауға лайықты даму, неміс – ұзақ даму, швед және ағылшын – тұрақты

даму, жапон – ұзақ даму [5]. Орыс тілінде «sustainable development» аудармасының ең көп таралған нұсқалары өзін-өзі қамтамасыз ететін, қолайлы, үздіксіз, теңдестірілген, ноосфералық даму болып табылады [6, 7, 8, 9]. Зерттелетін тұжырымдама ішкі және сыртқы орта факторларының әсерінен экономикалық жүйелерде тұрақты байланыстардың болуын болжайды. Сондықтан, тұрақты даму категориясымен қатар, А. Назаретян «реттелетін даму» терминін ұсынады, ол болып жатқан өзгерістерді мақсатты бақылауды, дамудың ең қауіпті тұрақсыздығы мен теңгерімсіздігін болжауды және өтеуді ұсынады [11].

Көріп отырғаныңыздай, ауылшаруашылық өндірісінің тәжірибесінде «тұрақты ауыл шаруашылығы» терминінің пайда болуы кездейсоқ емес, ең алдымен өндіргіш күштердің дамуымен және өндірістік қатынастардың әр түрлі формаларының, соның ішінде ауылдың әлеуметтік проблемаларының пайда болуымен байланысты.

Мұның бәрі әлеуметтік-экономикалық факторлар жүйесі болған кезде, атап айтқанда: аграрлық қатынастарды реформалау, ауыл шаруашылығының материалдық-техникалық базасын сапалы және сандық жаңарту, сала қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және олардың әл-ауқатын қамтамасыз ету кезінде аз дәрежеде зерттелген және талданған экологиялық проблемаларды шеше отырып, республиканың аграрлық секторының тұрақты жұмыс істеуі мүмкін екенін көрсетеді, республиканың аумақтық әр түрлілігі жағдайында ауылшаруашылық өндірісінің тұрақтылығы көптеген жағдайларға байланысты. Олардың кем дегенде біреуі, тіпті бірнешеуі болмаған жағдайда, оны тиімді (әлеуметтік және экономикалық тиімді) жүргізу мүмкін емес.

Нәтижелер мен талқылау. Халық шаруашылығының басқа салаларынан айырмашылығы, ауыл шаруашылығы көбінесе бақыланбайтын әсерінен болатын кездейсоқ сыртқы факторлардың үлкен тәуелділі-

гімен сипатталады, бұл репродуктивті процесін реттеуді қиындатады және халықты сапалы азық-түлікпен, болашақ ұрпақтар үшін, оларды мүмкіндіктерінен айырмай, қажеттіліктерге сәйкес келетін көлемде ел тұрғындарына арналған өнімдермен қамтамасыз ету мүмкіндігін туғызады [3, 4].

Талдау көрсеткендей, ауылшаруашылық өндірісінің қазіргі жағдайы қолайсыз факторлардың әсерінің күшеюімен сипатталады, ең алдымен табиғи факторлардың өндірісінде, жалпы өсімдік шаруашылығы өнімінің жылдық айырмашылықтарын тудырады және өз кезегінде мал шаруашылығындағы ауытқуларға әкеледі, сонымен қатар оның әсері өңдеуші салаларда сезі-

леді, ал бұл өнеркәсіптің шикізаты болып табылады.

Нәтижесінде, бұл жағдай елдің азық-түлік өнімдерінің импортына тәуелділігін күшейтеді, ал бұл өз кезегінде, жалпы елдің агроөнеркәсіптік кешеніне зиянды әсер етеді. Өнімдерді сақтау ауылшаруашылық өндірісінің тұрақты өсуіне және ауылшаруашылығы мен қайта өңдеу саласындағы ресурстық потенциалдың біртіндеп өсуіне әкеледі деп күтілуде.

Батыс Қазақстан облысында ауыл шаруашылығы өндірісінің орнықтылығына жүргізілген талдау жоғарыда жасалған қорытындыларды растайды.

1-кесте

2015-2019 жылдар кезеңінде Батыс Қазақстан облысының шаруашылықтарындағы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі өндірісінің ауытқушылық және орнықтылық өлшемдері, %*

Ауытқу және тұрақтылық көрсеткіштері	Жалпы өнім	Өсімдік шаруашылығы өнімі	Мал шаруашылығы өнімі
Салыстырмалы тербеліс	6,3	14,3	3,1
Деңгейлердің тұрақтылық коэффициенті	93,7	85,7	96,9
Өзгерістердің тұрақтылық коэффициенті	70,2	62,6	84,9
Деңгейлердің тұрақтылық өлшемі	32,7	38,4	77,0

*Автормен есептелген

Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы салаларының жалпы өнімі өндірісінің көрсеткіштерінің есептеулері зерттелетін кезеңде өсімдік шаруашылығы саласы өндірісінің ең аз тұрақтылығымен ерекшеленетінін көрсетеді. Осы саланың жалпы өнімінің орташа жылдық ауытқуы 2015-2019 жылдары 14,3% деңгейінде болды. Мал шаруашылығы саласындағы өндірістің өзіне тән ерекшелігі – бақыланбайтын табиғи факторлардың оған тікелей әсері жоқ, бірақ өсімдік шаруашылығы саласы арқылы, атап айтқанда жемшөп өндірісі арқылы жү-

зеге асырылады және белгілі бір дәрежеде тегістеледі. Демек, жемшөп өндірісіндегі тұрақсыздық өз кезегінде мал шаруашылығы өнімдерін өндірудегі тұрақсыздықты тудырады және керісінше, тұрақты жемшөп базасы тұрақты мал шаруашылығының негізі болып табылады.

Мал шаруашылығы саласында 2015-2019 жылдар кезеңінде ет және сүт өндіру тұрақтылығының артуы байқалады. Жұмыртқа мен жүн өндірісі экологиялық тазалығының төмендігімен сипатталады.

Біз жүргізген зерттеуде Батыс Қазақстан

облысының жан басына шаққандағы ауыл шаруашылығы өнімінің негізгі түрлерін өндірудің 2015-2019 жылдардағы тұрақтылық деңгейіне талдау жасалды (2-кесте). Зерттеулер көрсеткендей, жан басына шаққандағы сүт өндірісі ең тұрақты – тұрақтылық деңгейінің коэффициенті 89,2%, жұмыртқа – 86,9%, картоп – 85,8%. Осы кезеңде жан басына шаққандағы дәнді дақылдар бойынша өндіріс ең аз тұрақты-

лықпен қатар жүрді, сондықтан талданған кезеңде халықтың ауылшаруашылық өндірісінің негізгі өнімдеріне деген қажеттіліктерін қанағаттандыру тұрақсыз болды деп қорытынды жасау керек. Бұл тұжырым Батыс Қазақстан облысының Ауыл шаруашылығы өндірісінің қазіргі жағдайы тұрақты даму тұжырымдамасының талаптарына жауап бермейтіндігін көрсетеді.

2-кесте

2015-2019 жылдар кезеңінде Батыс Қазақстан облысының барлық санаттағы шаруашылықтарында ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерін өндіру тұрақтылығының критерийлері*

Өнімнің атауы	Салыстырмалы тербеліс, %	Деңгейлердің тұрақтылық коэффициенті, %	Өзгерістердің тұрақтылық коэффициенті, %	Деңгейлердің тұрақтылық өлшемі, %
Астық	22,7	77,3	51,9	26,9
Картоп	14,2	85,8	53,2	-23,7
Көкөністер мен бақша дақылдары	9,3	90,7	38,2	15,6
Ет	3,2	96,8	94,6	-34,8
Сүт	7,2	92,8	43,5	18,3
Жұмыртқа	13,1	86,9	10,7	-29,6
Жүн	23,2	76,8	99,9	-53,7

*Автормен есептелген

Жүргізілген зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, аймақтағы ауылшаруашылық өндірісінің тұрақтылығының төмендеуінің негізгі себебі – жекелеген жылдары және аз дәрежеде дақылдардың өнімділігі және мал, мен құс өнімділігінің төмендеуі бұл егістік алқаптарының, мал басының өзгеруі сияқты экстенсивті факторлардың әсерімен байланысты.

Батыс Қазақстан облысының қолданылуында аймақтың инвестициялық тартымдылығын арттыратын шаралар келесідей болуы мүмкін: жол желісінің сапасын жақсарту, инфрақұрылым, еңбек ресурстарының сапасы мен біліктілігін арттыру, неғұрлым заманауи өндірістік технологияларды қолдану және т.б. Сондай-ақ аймақтың жоғары табиғи-климаттық әлеуеті инвес-

тициялық тартымдылыққа оң әсер етеді.

Агроөнеркәсіптік өндірістің маңызды мәселелерінің бірі – жеткіліксіз инвестициялау. Жалпы агроөнеркәсіптік кешеннің төмен рентабельділігі, қарыз ауыртпалығы және үнемі өз қаражатының жетіспеушілігі, сондай-ақ өтімді кепілзаттың болмауы бұл саланы күрделі салымдар үшін болашағы жоқ етіп шығарады.

Сондықтан соңғы жылдары агроэкономикалық зерттеулердің бағыты агроөнеркәсіптік кешендегі инвестициялар мен өндірістің тұрақты өсу проблемалары болды. Инвестициялық ресурстарды тартпайынша, өндірістің құлдырауын жеңу, материалдық-техникалық базаны жаңарту мүмкін емес, ол қазіргі кезде өте қиын жағдайда [10].

Облыстың агроөнеркәсіптік кешенін

дамытудың салалық бағдарламасын іске асыру келесі бағыттар бойынша дамуда:

1. Батыс Қазақстан облысының агро-өнеркәсіптік кешенінде ауыл шаруашылығы өнімдері нарықтарын қалыптастыру және дамыту міндеттері дәйекті түрде іске асырылуда. Өндіріс және қайта өңдеу көлемі бойынша ең ірісі астық және оны қайта өңдеу өнімдерінің нарығы болып табылады. 2015-2019 жылдары астықтың орташа жылдық өндірісі 428 мың тоннаны құрады, бұл ішкі қажеттіліктерді қамтамасыз етуге, артық астықты облыстан тыс жерлерге және экспортқа жіберуге мүмкіндік береді. Астықты қайта өңдеу өнімдерінің нарығы қарқынды дамуда. 2018-2019 жылдары 234,2 мың тонна ұн, 4,8 мың тонна жарма, 37,7 мың тонна макарон өнімдері өндірілді, бұл 2016-2017 жылдармен салыстырғанда тиісінше 5,3, 46,4 және 6,5%-ға артық. Сүт өндірісі халықтың қажеттілігін 62%-ға ғана қамтамасыз етеді. Осыған байланысты, сүт өнімдерінің 40% ТМД елдерінен және республиканың басқа өңірлерінен импортталады. Ағымдағы жылы етті алғашқы қайта өңдейтін қасапхананың, 500 басқа арналған сүт-тауар фермасының және 8,6 мың бас ірі қара малды бордақылау кешенінің құрылысы аяқталды.

2. Жоғары өнімді техника мен заманауи технологияларды тиімді қолдануға және нарықтық жүйелерге сәтті интеграциялануға мүмкіндік беретін ауылдық жерлерде шаруашылық жүргізудің ұтымды нысандарын қалыптастыру.

3. Аграрлық секторға мемлекеттік көмекті ұтымды ету және оның ынталандырушы бағытын күшейту, саланың қаржы секторын дамыту. Батыс Қазақстан облы-

сында АӨК қаржыландыру республикалық және айлық бюджеттерден жүзеге асырылады.

4. Аграрлық сектордың өндіргіш күштерін неғұрлым қолайлы табиғи аймақтарда ұтымды мамандандыруды және шоғырландыруды қалыптастыру негізінде аграрлық өндірісті кезең-кезеңімен оңтайландыру және терең қайта құрылымдау.

5. Аграрлық сектормен өзара байланысты өңдеуші өнеркәсіп сегменттерін және баламалы жұмыспен қамтудың басқа да түрлерін озыңқы дамыту арқылы ауыл халқын жұмыспен қамтудың барлық нысандарын дамыту.

6. Аграрлық өндірістің технологиялық деңгейін арттыру, ресурс үнемдейтін және экологиялық таза технологияларды енгізу, ғылыми зерттеулерді қолдау, ауыл шаруашылығында кеңес беру жүйесін енгізу.

Өңірдің астық саласына ылғал ресурстарын сақтау технологиясы енгізілуде, өңделетін алқаптардағы сорттық егістіктердің үлес салмағы 95%-ды құрайды. 200 га жерге тамшылатып суару енгізілді.

7. Ауылдық өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту. Ет, сүт және астық өңдеу бойынша үш ӘКК ұйымдастырылды.

Батыс Қазақстан облысының агро-өнеркәсіптік кешені салаларды дамытуға қаржы қаражатын едәуір тартумен және ауыл шаруашылығы өнімін өндіру көлемінің өсуімен, сондай-ақ оның тиімділігінің артуымен сипатталады. 2018 жылы 637,1 млн теңге сомасына 10 инвестициялық жоба іске асырылды, 643 жұмыс орны құрылды.

Батыс Қазақстан облысының АӨК қызметін SWOT-талдау 3-кестеде келтірілген.

3-кесте

Батыс Қазақстан облысының АӨК қызметін SWOT-талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1	2
- «Агробизнес-2020» мемлекеттік бағдарламасы бойынша саланы дамытуды қолдау үшін	- саланың табиғи-климаттық факторларға жоғары тәуелділігі;

1	2
<p>бюджеттен жыл сайын қажетті қаржы қаражатын бөлу;</p> <p>- ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуды инвестициялайтын қаржы институттарының жеткілікті саны;</p> <p>- жергілікті ауыл шаруашылығы өнімдеріне сұраныс және салыстырмалы түрде төмен сату бағасы</p>	<p>- өндірістің ұсақ тауарлығы;</p> <p>- ауыл шаруашылығы мұқтаждарына пайдалануға жарамды табиғи су көздерінің болмауы, жайылымдардың нашар сулануы;</p> <p>- білікті кадрлардың жетіспеушілігі</p>
Мүмкіндіктер	Қауіптер
<p>- мал шаруашылығын дамыту;</p> <p>- дәстүрлі мал шаруашылығы салаларының асыл тұқымдық және өнімділік сапаларын одан әрі жетілдіру;</p> <p>- ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу желісін ұйымдастыру және дамыту;</p> <p>- мақсатты ғылыми негізделген селекциялық-асылдандыру жұмыстары арқылы ерекше асыл тұқымды, өнімді және бейімделу қасиеттерімен (белгілерімен) ерекшеленетін жануарлардың жаңа желілері мен тұқымдарын, зауыттық типтерін шығару</p>	<p>- мал басының азаюы, сәйкесінше ауыл шаруашылығы өнімінің азаюы;</p> <p>- ауыл шаруашылығы өнімдері бағасының өсуі;</p> <p>- шекаралас елдерден инфекциялық аурулардың әкеліну ықтималдығының жоғары болуы;</p> <p>- ауыл шаруашылығы өнімдері импортының өсуі;</p> <p>- өсімдік шаруашылығында жиі қайталанатын құрғақшылық</p>

Қорытынды. Зертеу барысында 2015 жылдан бастап Батыс Қазақстан облысының аумағында ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің күрт төмендегені анықталды, бұл жалпы, сондай-ақ өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы салалары бойынша да өндіріс тұрақтылығының төмендеуіне әкелді және ол бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Агроөнеркәсіптік кешеннің шикізат саласындағы өндіріс тұрақтылығының төмендеуі қайта өңдеу өнеркәсібі өнімдерін өндіруде ауытқулардың артуына әкелді, бұл нәтижесінде халыққа азық-түлік өнімдерін ұсынуда тұрақсыздық пайда болды.

Батыс Қазақстан облысының АӨК-ін оның салаларының өнімділігі мен кірістілігін арттыруға бағытталған одан әрі дамыту

өндірісті жаңғыртуды және қайта жарақтандыруды, оның инфрақұрылымын дамытуды және салалық кластерлерді қалыптастыруды талап етеді.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің орнықты өсуіне қол жеткізу ауыл шаруашылығы мен қайта өңдеу саласындағы ресурстық әлеуетті сақтау және біртіндеп өсіру негізінде көзделеді. Сондай-ақ оның ішінде жердің құнарлылығы, асыл тұқымды мал шаруашылығы және элиталық тұқым шаруашылығы, ауыл шаруашылығы өнімін өндірудің прогрессивті технологияларын енгізу, бәсекеге қабілетті өнім өндірудің өңірлік артықшылықтарын пайдалану, ауыл шаруашылығы өндірушілері кірістерінің өсуі үшін жағдай жасау.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Brown, L. Building a Sustainable Society. – New-York: London, 1981.
2. Brown, R. (1963). Smoothing, Forecasting and Prediction. Prentice-Hall, Englewood Cliffs. – N.-Y.
3. Radkovskaya E.V., Kochkina E.M., Drobotun M.V. Metodicheskij podhod k analizu socialno-economiceskich pokazatelej razvitiya territorii // Izvestiya Uralskogo gosudarstvennogo

economicheskogo universiteta [Proceedings of the Ural State Economic University]. – 2011. – №3 (35). – S. 66-76 [in Russian].

4. Tarshilova, L.S., Ibyzhanova, A.J., Yerzhanova, Z.K., Sultanov, A.U., Amangalieva, Z.K. (2016). Differentiating role of agro-climatic conditions in the development of grain farming in the region // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – No.7(5). – P. 1193-1206.

5. Tarshilova, L.S., Ibyzhanova, A.J., Kazambayeva, A.M. (2016). Territorial specialization of agricultural production of the region // International Journal of Applied Business and Economic Research. – No.14(9). – P. 5935-5950.

6. Анисимова О.С. Аграрлық саясат және ауылдық аумақтарды дамыту стратегиясы: ЕО елдерінің тәжірибесі // Никонов оқулары. – М.: МАША К.А. Тимирязев атындағы. – 2011. – №16. – Б. 209-210.

7. Газизов Р.М. Зарубежный опыт развития сельских территорий // Молодой ученый. – 2014. – №2. – С. 416-418.

8. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. – 2-е изд. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.

9. Есполов Т.И. Эффективность агропродовольственного комплекса Казахстана. – Алматы: НИЦ «ГЫЛЫМ», 2002. – 448 с.

10. Мукашева Б.А., Демущкина Л.О. Государственное регулирование экономики: теория и практика. – Астана, 2008. – С. 13.

11. Назаретян А.П. Демографическая утопия «устойчивого развития» // ОНС. – 2006. – №2. – С. 145-152.

REFERENCES

1. Brown, L. Building a Sustainable Society. – New-York: London, 1981.

2. Brown, R. (1963). Smoothing, Forecasting and Prediction. Prentice-Hall, Englewood Cliffs. – N.-Y.

3. Radkovskaya E.V., Kochkina E.M., Drobotun M.V. Metodicheskij podhod k analizu socialno-economicheskich pokazatelej razvitiya territorii // Izvestiya Uralskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta [Proceedings of the Ural State Economic University]. – 2011. – № 3 (35). – S. 66-76 [in Russian].

4. Tarshilova, L.S., Ibyzhanova, A.J., Yerzhanova, Z.K., Sultanov, A.U., Amangalieva, Z.K. (2016). Differentiating role of agro-climatic conditions in the development of grain farming in the region // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – No. 7(5). – 1193-1206.

5. Tarshilova, L.S., Ibyzhanova, A.J., Kazambayeva, A.M. (2016). Territorial specialization of agricultural production of the region // International Journal of Applied Business and Economic Research. – No.14(9). – P. 5935-5950.

6. Anisimova O.S. Agrarlyk sayasat zhane auyldyk aumaktardy damyту strategies: EO elderinin tenzhibesi / [Agrarian policy and development strategy of rural areas: the experience of EU countries] // Nikonov readings. – М.: МАША К.А. Timiryazev. – 2011. – № 16. – Б. 209-210 [in Kazakh].

7. Gazizov R.M. Zarubezhnyy opyt razvitiya sel'skikh territoriy [Foreign experience in the development of rural areas] // Molodoy uchenyy. – 2014. – №2. – S. 416-418 [in Kazakh].

8. Granberg A.G. Osnovy regional'noy ekonomiki: [Fundamentals of regional economics]: Uchebnik dlya vuzov. – 2-ye izd. – М.: GU VSHE, 2001. – 495 s. [in Russian].

9. Yespolov T.I. Effektivnost' agroprodovol'stvennogo kompleksa Kazakhstana [The effectiveness of the agri-food complex of Kazakhstan]. – Almaty: NITS «Gylym», 2002. – 448 s. [in Kazakh].

10. Mukasheva B.A., Demushkina L.O. Gosudarstvennoye regulirovaniye ekonomiki: teoriya i praktika [State regulation of the economy: theory and practice]. – Astana, 2008. – S. 13 [in Kazakh].

11. Nazaretyan A. P. Demograficheskaya utopiya «ustoychivogo razvitiya» [Demographic utopia of «sustainable development»] // ONS. – 2006. – № 2. – S. 145-152 [in Russian].

Б.Т. Базарова, Б.К. Копбулсынова, Ж.А. Аймешева

**ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОСТИ ПРОИЗВОДСТВА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО
КОМПЛЕКСА ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Аннотация

Эволюция предприятий Западно-Казакстанской области зависит от общей цикличности экономического развития, а также от воздействия на отрасль различных внешних и внутренних факторов, а также неизбежных отклонений в процессе развития. Приоритеты устойчивого развития регионального агропромышленного комплекса Западно-Казакстанской области должны быть определены путем анализа.

Целью исследования является изучение эффективного и устойчивого развития агропромышленного комплекса Западно-Казакстанской области.

При изучении данной темы использовались статистико-экономический метод, анализ и синтез. Устойчивое развитие агропромышленного комплекса как отдельного региона, так и страны в целом невозможно без стабильного функционирования сельского хозяйства, конечным продуктом которого является перерабатывающая промышленность, цель которой – обеспечить население качественной продукцией соответствующих их требованиям.

Текущее состояние сельскохозяйственного производства, как показывает анализ, характеризуется усилением влияния на производство неблагоприятных факторов, прежде всего природных, которые вызывают ежегодные различия в производстве валовой продукции растениеводства, что, в свою очередь, приводит к колебаниям в животноводческой отрасли и, как следствие, сказывается на обрабатывающих отраслях, а это сырье для промышленности.

В процессе исследования установлено, что, начиная с 2015 года, на территории Западно-Казакстанской области происходит резкое снижение производства продукции сельского хозяйства, что обусловило снижение устойчивости производства в целом, так и по отраслям растениеводства и животноводства, которое продолжается и до настоящего времени. Снижение устойчивости производства в сырьевой сфере АПК повлекло за собой увеличение колебаний в производстве продукции перерабатывающей промышленности, что в итоге выразилось в возникновении неустойчивости предложения продуктов питания населению.

Дальнейшее развитие АПК Западно-Казакстанской области, направленное на рост производительности и доходности его отраслей, требует модернизации и перевооружения производства, развития его инфраструктуры и формирование отраслевых кластеров.

B. Bazarova, B. Kopbulsynova, Zh. Aimesheva

**PROBLEMS OF SUSTAINABILITY OF PRODUCTION OF THE AGRO-INDUSTRIAL
COMPLEX OF THE WEST KAZAKHSTAN REGION**

Annotation

The evolution of enterprise in the West Kazakhstan region is subject to fluctuations due to both the general cyclical nature of economic development and the impact of various external and internal factors on this industry, as also fluctuations unavoidable in the evolution process. The priorities for sustainable

evolution of the regional agro-industrial complex of the West Kazakhstan region should be identified through analysis.

The goal of the research is to study the effective and sustainable development of the agro-industrial complex of the West Kazakhstan region. Through studies this topic, the statistical-economic method, analysis and synthesis were used. Sustainable development of the agro-industrial complex of both a particular region and the country as a whole is impossible without the stable functioning of its core – agriculture, the final product of which is used by the processing industry, whose goal is to provide the population with high-quality products in volumes that meet their requirements. Current state of agricultural production, as the analysis shows, is characterized by an increase in the influence of unfavorable factors on production, first of all natural ones, which cause annual differences in the production of gross crop production, which, in turn, convey fluctuations to the livestock industry and, as a result, affects the processing industries. it is the raw material of the industry.

In the course of the study, it was found that, since 2015, in the territory of the West Kazakhstan region, there has been a sharp decline in agricultural production, which led to a decrease in the stability of production in general, and in the fields of crop and livestock production, which continues to the present. A decrease in the sustainability of production in the raw materials sector of the agro-industrial complex entailed an increase in fluctuations in the production of products of the processing industry, which ultimately resulted in the emergence of an instability in the supply of food to the population.

Further development of the agro-industrial complex of the West Kazakhstan region, aimed at increasing the productivity and profitability of its industries, requires the modernization and re-equipment of production, the development of its infrastructure and the formation of industry clusters.

А.Д. Ибыжанова*, э.ғ.к., доцент

И.В. Богдашкина, э.ғ.к., доцент

А.Қ. Джакупова, магистр, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-
техникалық университеті,

Орал қ., Қазақстан

* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: asel-nur-2012@mail.ru

ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІН БАҒАЛАУ

COVID-19 пандемиясы ауылшаруашылық және орман шаруашылығы нарықтары үшін қысқа мерзімді соққы болды, бірақ ұзақ мерзімді әсерлері әлі анық емес. Ұзақ мерзімді тенденциялар туралы сенімді ақпараттың болмауына байланысты, қазіргі кезде белгісіздік жағдайында болашақ азық-түлік қауіпсіздігі мен саланың кірістеріне қатты әсер ететін аграрлық саясат шеңберінде шешімдер қабылдануда.

Қазақстан үкіметі ауылшаруашылығында және агро азық-түлік нарығында бірқатар шаралар қабылдады. Алайда, ауылшаруашылық экономикасы үшін пандемияға байланысты тәуекелдер сақталуда және оларды азайту үшін қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді шаралар қажет.

Біз 1991 жылдан бергі кезеңде ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексінің серпінін талдау аясында COVID-19 пандемиясының Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласына әсерін болжауға әрекет жасадық. Қазақстан экономикасының маңызды секторларының бірі бола отырып, ауыл шаруашылығы қазақстандықтарды қажетті азық-түлікпен және өмір сүру қаражатымен қамтамасыз етеді. Сондықтан біздің зерттеуіміз COVID-19 қарсылығын жалғастырудың алғышарты болып табылады және директивалық органдарға тиімді ауылшаруашылық саясатын жасауға көмектеседі.

Зерттеу максималды ықтималдылық әдісін қолданды. Біздің есептеулеріміз бойынша Қазақстанда алдағы 3 жылда ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру индексінің өсу үрдісі 105,7-106,2% деңгейінде сақталуы тиіс. Экспорттың аздап қысқаруы және агроөнеркәсіптік сектор өнімдері импортының өсуі болжанып отыр.

Кілт сөздер: пандемия, азық-түлік қауіпсіздігі, аграрлық экономика, болжау, ауылшаруашылық, тауар өндірушілер, мемлекеттік қолдау, ұзақ мерзімді тенденциялар, аграрлық сектор, ауылшаруашылық саясаты.

Ключевые слова: пандемия, продовольственная безопасность, аграрная экономика, прогнозирование, сельское хозяйство, товаропроизводители, государственная поддержка, долгосрочные тенденции, аграрный сектор, сельскохозяйственная политика.

Keywords: pandemic, food security, agricultural economy, forecasting, agriculture, commodity producers, government support, long-term trends, agricultural sector, agricultural policy.

JEL classification: E27

Кіріспе. SARS-CoV2 вирусының адамдар арасында таралуынан туындаған COVID-19 пандемиясы бүкіл әлемде бұрын-соңды болмаған шиеленісті тудырды.

Бұл терең жаһандық қорқынышты білдіреді және соның салдарынан үлкен экономикалық құлдырауға әкеледі. Бүкіл әлемде өсу қарқынының баяулауы байқалады, оған экономиканың барлық секторлары ұшырайды. COVID-19 пандемиясы ауылшаруашылық және орман шаруашылығы нарықтары үшін қысқа мерзімді соққыға айналды, бірақ ұзақ мерзімді әсер ету әсерлері әлі анық емес. Ұзақ мерзімді тенденциялар туралы сенімді ақпараттың жоқтығынан, қазіргі кезде белгісіздік жағдайында болашақ азық-түлік қауіпсіздігі мен саланың кірістілігіне қатты әсер ететін аграрлық саясат шешімдері қабылдануда.

Сондықтан, біздің зерттеулеріміз COVID-19-ға тұрақты қарсылық көрсетудің алғышарты болып табылады және саясаткерлерге тиімді ауылшаруашылық саясатын жасауға көмектесе алады. Алайда, бүгінгі күнге дейін бірде-бір зерттеу COVID-19-дың Қазақстандағы ауылшаруашылығының дамуына әсерін эмпирикалық тұрғыдан зерттеген жоқ, ал бүкіл әлемде COVID-19 айналасында ғылыми қызығушылықтың жоғарылауы байқалады.

Зерттеуде ықтималдықтың максималды ықтималдылық әдісі қолданылды.

Әдістің мәні: L формуласының функциясын арнайы формуланың көмегімен құрастырыңыз және белгілі бір $\{x_i\}$ үлгідегі ықтималдық функциясын максимумға көбейту шартынан θ параметрінің бағасын табыңыз.

Бұл таңдалған L ықтималдылық функциясын максимумға жеткізу арқылы жалпы жиынтық параметрлерін бағалаудың жалпы әдісі. Бұл таңдалған L ықтималдылық функциясын максимумға жеткізу арқылы жалпы жиынтық параметрлерін бағалаудың жалпы әдісі.

Ықтималдық функциясын есептеулерді

жеңілдететін (туындыларды есептеу) $L = \ln(L)$ логарифмдік ықтималдық функциясымен алмастырамыз.

Осы әдіспен алынған бағалаулар дәйекті, асимптотикалық тұрғыдан тиімді және симптотикалық тұрғыдан қалыпты болады, дегенмен, бағалаудың объективтілігі тексерілуі керек.

Әдебиеттік шолу. Джонс Хопкинс институтының Ресурстық орталығының мәліметтері бойынша 2020 жылдың 18 қарашасындағы жағдай бойынша әлемде 55793403 адам SARS-CoV2 жұқтырған, 1341455 адам қайтыс болған [1], әлем тұрғындарының үштен бірінен көбі оқшаулануға орналас-тырылған.

Мысалы, Asiedu E. et al. [2] эмпирикалық дәлелдерді қолданады, физикалық капиталдың қалыптасуына байланысты COVID-19-дан кейінгі азық-түлік қауіпсіздігінің салдарын бағалау. Олардың зерттеулеріне сәйкес, капиталдың жинақталуы COVID-19-дан кейінгі ықтимал азық-түлік қауіпсіздігімен күресу үшін өте маңызды. Чжан Ш. және басқалардың мақаласы [3] эпидемиялардың ауылшаруашылық өндірісіне тікелей және жанама әсер ету механизмін зерттейді және COVID-19-дың Қытайдағы ауылшаруашылық өндірісіне әсерін болжайды.

Stinsland A. [4] баяндамасында инвестициялық басымдықтар мен адами және әлеуметтік капиталды нығайту пандемия жағдайында ауылшаруашылық өнімділігі мен тұрақтылығын арттыру үшін өте маңызды және шешуші болып табылатындығын атап өтті. Деса Г. және басқалардың [5] зерттеулері бойынша агроэкологияның ғылыми-техникалық, әлеуметтік және саяси аспектілерін қоса алғанда, трансдисциплинарлық пәнаралық көзқарас маңызды.

Сампат П.В. және басқа авторлар тобында [6] COVID-19 пандемиясы жағдайында ауылшаруашылығын тұрақты түрде қарқындатуды ұсынады.

Пан Д. және басқалар [7] өз мақалала-

рында Қытайдың ең ірі екі медиа арнасы WeChat және SinaWeibo мазмұнын қолдана отырып, COVID-19 аграрлық экономикаға әсерін бағалайды және Қытайдағы жағдайды әлсірету шараларын ұсынады.

Негізгі бөлім. Зерттеу нәтижелері эпидемиялар ауылшаруашылық өнімділігіне кері әсерін тигізеді деген болжамды қолдайды, бірақ кіріс көлемінің ұлғаюы (жер, тыңайтқыштар мен техника) шығындардың орнын толтыруы және осылайша кішігірім тікелей салдарға әкелуі мүмкін.

Біз өз зерттеулерімізбен Қазақстандағы ауылшаруашылығының дамуының деректері негізінде COVID-19 әсерін зерттеуге үлес қосамыз. Зерттеудің мақсаты – Батыс Қазақстан облысының материалдары бойынша аграрлық өнеркәсіптің дамуының негізгі тенденциясы бойынша келешекке жалпы өнімнің (қызметтердің) нақты көлем индексінің болжамын құру.

Қойылған мақсатқа жету үшін біз келесі міндеттерді шешуді жоспарлап отырмыз:

- пандемия салдарының аграрлық экономикаға әсерін зерттеудегі халықаралық тәжірибені жүйелеу;

- Қазақстанда ауылшаруашылық өндірісінің алдағы 3 жылға арналған болжамды моделін құру, саланы мемлекеттік қолдау

шараларын және пандемия факторларын талдауына есепке алу;

- пандемияда жағдайында саланы дамыту үшін нақты және ықтимал тәуекелдерді анықтау;

- пандемияның Қазақстандағы ауыл шаруашылығына әсерін әлсірету бойынша ұсыныстар беру.

Келесі үш жылға арналған ауылшаруашылығы жалпы өнімінің физикалық көлемі индексінің максималды ықтималдылық әдісіне негізделген математикалық әдістерді қолдана отырып, болжамды моделін құруға тырысайық. Дамудың негізгі тенденциясы (тренд) бойынша болашаққа арналған индекстің болжамы барлық негізгі факторлардың әсерін уақыт бойынша білдіруге болады деп болжай отырып, уақыттың функциясы ретінде уақыттық қатардың өзгеру ерекшелігін уақыттың функциясы ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Трендті қолдану, егер жүйеге ешқандай бақылау әрекеттері қолданылмаса, алынатын ықтимал нәтижені көруге мүмкіндік береді [8].

Қазақстан Республикасының ауылшаруашылық өнімі көлемінің индексі динамикасын қарастырымыз (өткен жылға пайызбен) (1-кесте).

1-кесте

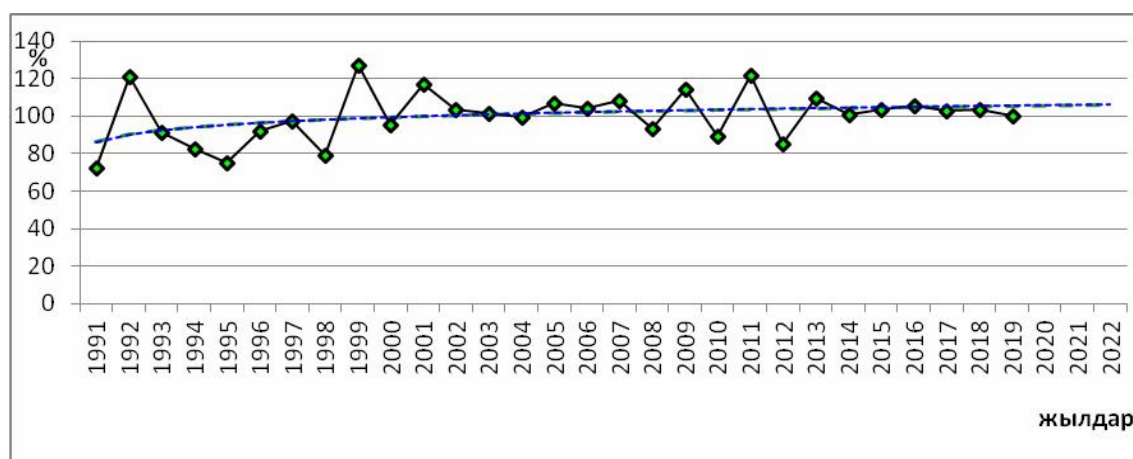
Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің (қызметтер) нақты көлем индексі, %*

Жылдар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Индекс	72,6	121,4	91,2	82,5	75,3	91,9	97,5	79,4	127,2	95,6	117,0
Жылдар	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Индекс	103,3	101,8	99,5	107,1	104,5	108,5	93,1	114,6	89,6	121,5	85,2
Жылдар	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019				
Индекс	109,7	101,0	103,4	105,4	103,0	103,5	99,9				

*Автор ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған

1991-2019 жылдардағы ҚР-дағы ауылшаруашылық өндірісінде өнімдер өндірушілерінің барлық санаттары бойынша индексінің бірқатар уақытша қатарларының деңгейлерінің ауытқуы қалыпты (8%).

Индекстің жылдық динамикасы логарифмдік функциямен тұрақты сипатталған (тренд моделін жуықтаудың орташа асалыстырмалы қателігі 6%-ды құрайды). (1-сурет).

1-сурет. Қазақстан Республикасындағы ауылшаруашылығы өнімі индексінің нақты және болжамдық мәліметтері (өткен жылмен салыстырғанда)

$$y = 5,3 * LN(t) + 94,3, t = 1,2, \dots, 21.$$

(1, 23) (0,05).

Ауылшаруашылық өнімі индексінің жылдық динамикасының логарифмдік тенденциясы ($F=16,4$) және t -критерий бойынша барлық параметрлер статистикалық маңызды. Анықтау детерминации коэффициенті ($R^2=0,91$) уақыт қатары деңгейлерінің өзгергіштігінің 91% қарастырылып отырған тенденциямен байланысты екендігін көрсетеді [10].

Сызықтық тенденция теңдеуі орташа нөлдік, кездейсоқтық (серия әдісі), тәуелсіздікке, қалдықтардың таралу нормативтеріне сәйкес келеді. Қалдықтар қатарының орташа мәні нольге тең емес, бірақ t -тест бұл ауытқудың маңызды еместігін растады.

Дурбин – Уотсонның есептелген кри-

терий бойынша қалдықтарда автокорреляция жоқ және теңдеуді болжау үшін қолдануға болады

Ауылшаруашылық өнімінің көлем индексінің жылдық динамикасының графикалық көрсетілімін талдау 1998 жылы трендтің өзгеруі болғанын көрсетеді: төмендеу тенденциясынан өсу тенденциясына бұрылыс.

Трендке қатысты деңгейлердің ауытқуы 13%-ды құрайды, 1992, 1999 және 2012 жылдардағы трендтен ауытқудың әсері айтарлықтай, бұл болжамның сенімділік аралықтарының кеңеюіне әкеледі [9].

Болжамның сенімділік аралықтары бір-қатар қалдықтардың асимметриясы мен эксцесса анықталған елеусіздігі негізінде есептеледі (коэффициенттердің орташа квадраттық кателікке қатынасы 3-тен аз) (2-кесте).

2-кесте

Даму тенденциясына сәйкес Қазақстан Республикасының ауылшаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемі индексінің болжамына сенім интервалы*

Жылдар	Индекс болжауы, %	Сенімділік аралығы интервалы, %	
2021	105,7	104,2	106,1
2022	105,9	104,3	106,5
2023	106,2	105,0	107,2

*Автормен есептелген

Уақытша қатар трендінің болжамы барлық жағдайларда сақталуын болжайды, соның салдарынан уақытша қатар қалыптасқан.

Біздің жағдайда шарттарға, мысалы, астық өндірісінің көлемі (2011 жылы өсімдік шаруашылығы көлемінде 46% -ы астық пен техникалық дақылдардың үлесіне тиесілі, бұл анықтаушы фактор болып табылады), сонымен қатар ауа-райы климаттық және басқа жағдайлар кіреді.

Осылайша, биыл коронавирустық пандемияға байланысты дағдарысқа қарамас-тан, ағымдағы жылы Қазақстанның аграрлық секторындағы жағдай тұрақты болып сақталуда.

2020 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 5,2% -ға өсті, ал тамақтану өндірісі 3,4% -ға өсті.

Өсім негізінен өсімдік шаруашылығының 7,1% -ға өсуі есебінен болды.

Мал шаруашылығында жалпы өнімнің 2,7% -ға өсуі қамтамасыз етілді.

Өндірістің өсуі ет өндірісінің 3,7% -ға және сүттің 3,1% -ға артуымен байланысты болды.

Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына салынған инвестициялар 7,5% -ға өсіп, 412,5 млрд теңгені құрады.

Мал және өсімдік шаруашылығы, сондай-ақ азық-түлік тауарларының сыртқы саудасына келетін болсақ (3-кесте), біздің бағалауымыз бойынша:

– экспорт бойынша – 2020 жылдың 3-ші тоқсанындағы шамалы қысқаруы бойынша қарайтын болсақ, қалыптасып келе жатқан өсу тенденциясы біраз баяулайды;

– импорт бойынша – өсу үрдісі сақталады. 2019 жылы (3-кесте) азық-түлік тауарлары мен ауылшаруашылық шикізаттарының экспорты аздап азайып, импорт көбейді. Бірақ 2020 жылдың алғашқы төрт айында экспорт өседі.

3-кесте

**Азық-түлік және ауылшаруашылық шикізаттарымен сыртқы сауда,
(млрд АҚШ долл.)**

Көрсеткіштер	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	9 ай 2020 ж.	
				млрд АҚШ долл.	2020 ж. 9 айға, %
Экспорт	2,418	3,102	3,282	2,120	99,3
Импорт	3,473	3,638	3,968	2,861	134,0

Біздің еліміз саланы қолдау бойынша іс-шаралардың кең ауқымын қабылдады. Агроөнеркәсіптік кешеннің биологиялық активтерін, оның ішінде ірі қара мен асылтұқымды тауықтарды импорттау, яғни әкелу кезінде ҚҚС-тан босатуға рұқсат етілген.

Сондай-ақ 7 мыңға жуық ауылшаруашылық тауар өндірушілері ауылшаруашылық жерлеріне салынатын салықтан босатылады.

Ауылшаруашылық жерлеріне салық алынып тасталды, көктемгі егіске жеңілдікпен дизельдік отын берілді, агроөнер-

кәсіптік кешенді несиелендіру көлемі едәуір ұлғайтылды [4].

Сонымен қатар пандемияға байланысты агро азық-түлік экономикасы үшін де, біздің тұтынушылар үшін де тәуекелдер сақталатынын атап өткен жөн. Олар:

– халықтың нақты кірісінің төмендеуіне байланысты азық-түлікке сұраныстың төмендеуі;

– бағаның өсуіне байланысты ауылшаруашылық өнім өндірушілерінің шығындарының артуы импорттық өндіріс құралдары мен материалдары үшін;

– мемлекеттің де, сонымен бірге жеке инвесторлардың да бюджеттік шектеулеріне байланысты мемлекеттік қолдау мен инвестициялардың төмендеуі;

– халықтың табысы төмен топтары үшін азық-түліктің экономикалық қол жетімділігінің нашарлауы. Үй шаруашылығындағы тұтыну шығындарындағы азық-түлік пен алкогольсіз сусындарға шығындардың үлесі орта есеппен 40%-дан асады, ал жоғары дамыған елдерде бұл 10-15% құрайды, ал азық-түлік бағаларының кез келген өсуі біз үшін өте байқалды.

Осы тәуекелдерді азайту үшін қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді шаралар қажет. Мүмкін қысқа мерзімді шара (басқа елдердің мысалында) ірі кәсіпорындарға қарағанда сатылым көлемін азайтып, қауіпті қаржылық жағдаймен сипатталатын шағын бизнес пен шаруа қожалықтарына қолдау көрсетуі мүмкін. Ағымдағы ауылшаруашылық жылының қорытындылары бойынша қолдаудың нақты параметрлерін анықтаған жөн.

Орта және ұзақ мерзімді перспективада әлемдік нарықтардың (ресурстармен де, азық-түлікпен де) жұмыс істеуіне кедергі келтіретін қауіпті азайту үшін агроөнеркәсіптік кешеннің 1 саласын дамыту бойынша шаралар қажет: ауылшаруашылық машина жасау, микробиологиялық өнеркәсіп, өсімдіктерді қорғау құралдары өндірісі, ветеринариялық препараттар, ауыл шаруашылығы дақылдарының тұқым шаруашылығы және тұқым шаруашылығы, мал шаруашылығы. Дәл осы позициялар үшін біз сыртқы жеткізілімдерге зор тәуелдіміз.

Аграрлық салада басты назар халықтың қолайсыз экологиялық факторлардан иммунитетін арттыру құралы ретінде жоғары сапалы өнім өндіруге, сондай-ақ біз әлі де азық-түлік тәуелсіздігі өлшемдеріне қол жеткізе алмаған салаларға аударылуы керек.

Сонымен қатар тұтынушылар үшін

шағын бизнес пен шаруа қожалықтары өнімдерінің қол жетімділігін арттыру мақсатында кооперативті сауда мен маркетингті қалыптастыру арқылы агро азық-түлік нарығында бәсекелестікті дамыту маңызды. Шағын және орта агробизнесінің басым дамуын, ірі сауда желілеріне балама ретінде цифрлық платформаларды қолдана отырып, шағын форматты, кооперативті сауда секторын қалыптастыруды қамтамасыз ету қажет. Агробиоценоздардың ішкі мүмкіндіктерін қолдана отырып, ауылшаруашылығын биологияландыру, сыртқы ресурстармен қамтамасыздандыруға аз тәуелді ресурстарды үнемдейтін технологияларды әзірлеу және игеру қажет сыртқы күйзеліске төзімді.

Қорытынды. Коронавирустық пандемияға байланысты дағдарысқа қарамастан, Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніндегі жағдай тұрақты болып қала береді. Жыл басынан бастап тоғыз айдың қорытындысы бойынша 2019 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда ауылшаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 5,2% -ға өсті, ал тамақ өндірісі 3,4% -ға өсті. Жақын 3 жылда өсу үрдісі болжануда.

Ауыл шаруашылығымен айналысатын отандық тауар өндірушілерді қолдау үшін үкімет қосымша 60 млрд теңге бөлді. Олар: инвестициялық инвестицияларды субсидиялау, ауылшаруашылық техникаларын несиелеу және лизингке беру бойынша пайыздық мөлшерлемелер, АӨК субъектілеріне несиелерді кепілдендіру және сақтандыру, субсидиялау, мал шаруашылығын дамыту және өсімдік шаруашылығын қолдау.

Алайда, ауылшаруашылық азық-түлік экономикасы пандемия туындаған экономикалық дағдарысқа барынша «жұмсақ» реакция жасағанына қарамастан, азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп-қатер сақталуда. Осы тәуекелдерді азайту үшін қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді шаралар қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Hopkins, J. Coronavirus Resource Center // Available at: <https://coronavirus.jhu.edu/> – 2020. – 165 s.
2. Asiedu, E., Sadekla, S., Bokpin, G. Aid to Africa's agriculture towards building physical capital: Empirical evidence and implications for post – COVID-19 food insecurity (Review). <https://doi.org/10.1016/j.wdp>. – 2020. – S. 44-57.
3. Zhang, Shurui & Wang, Shuo & Lingran, Yuan & Liu, Xiaoguang & Gong, Binlei. The impact of epidemics on agricultural production and forecast of COVID-19. *China Agricultural Economic Review*. ahead-of-print. – 2020. – 165 s.
4. Stensland, A. Global agricultural productivity report 2020: productivity during pandemics (Thompson, T., Ed.), Virginia tech College of agriculture and life Sciences. <https://globalagriculturalproductivity.org/>
5. Desa, G., Jia, X. Sustainability Transitions in the Context of Pandemic: an Introduction to the Focused Issue on Social Innovation and Systemic Impact. *Agric Hum*, 2020. – 178 s.
6. Sampath, P., Jagadeesh, G., Bahinipati, C. Sustainable Intensification of Agriculture in the Context of the COVID-19 Pandemic: Prospects for the Future. *Water* - 2020.
7. Pan, D., Yang, J., Zhou, G., Kong, F. The influence of COVID-19 on agricultural economy and emergency mitigation measures in China: A text mining analysis. – 2020. – 178 s.
8. Ali, Jabir & Khan, Waseem. Impact of COVID 19 pandemic on agricultural wholesale prices in India // A comparative analysis across the phases of the lockdown // *Journal of Public Affairs*. – 2020. – 178 s.
9. Kerr, W. The COVID-19 pandemic and agriculture – Short and long run implications for international trade relations // *Canadian Journal of Agricultural Economics* // *Revue canadienne d'agroeconomie*, 2020.
10. Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Начальный курс: Учебник. – 8-е изд., испр. – М.: Дело, 2007. – 504 с.

REFERENCES

1. Hopkins, J. Coronavirus Resource Center// Available at: <https://coronavirus.jhu.edu/> – 2020. – 165 s.
2. Asiedu, E., Sadekla, S., Bokpin, G. Aid to Africa's agriculture towards building physical capital: Empirical evidence and implications for post – COVID-19 food insecurity (Review) <https://doi.org/10.1016/j.wdp>. – 2020. – S. 44-57.
3. Zhang, Shurui & Wang, Shuo & Lingran, Yuan & Liu, Xiaoguang & Gong, Binlei. The impact of epidemics on agricultural production and forecast of COVID-19. *China Agricultural Economic Review*. ahead-of-print. – 2020. – 165 s.
4. Stensland, A. Global agricultural productivity report 2020: productivity during pandemics (Thompson, T., Ed.), Virginia tech College of agriculture and life Sciences. <https://globalagriculturalproductivity.org/>
5. Desa, G., Jia, X. Sustainability Transitions in the Context of Pandemic: an Introduction to the Focused Issue on Social Innovation and Systemic Impact. *Agric Hum*, 2020. – 178 s.
6. Sampath, P., Jagadeesh, G., Bahinipati, C. Sustainable Intensification of Agriculture in the Context of the COVID-19 Pandemic: Prospects for the Future. *Water* - 2020.
7. Pan, D, Yang J, Zhou G, Kong F (2020). The influence of COVID-19 on agricultural economy

and emergency mitigation measures in China: A text mining analysis. – 2020. – 178 s.

8. Ali, Jabir & Khan, Waseem. Impact of COVID 19 pandemic on agricultural wholesale prices in India // A comparative analysis across the phases of the lockdown // Journal of Public Affairs. – 2020. – 178 s.

9. Kerr, W. The COVID-19 pandemic and agriculture – Short and long run implications for international trade relations // Canadian Journal of Agricultural Economics // Revue canadienne d'agroeconomie, 2020.

10. Magni Ya., Katyshev P., Peresetskiy A. Econometrics. Primae partes. – 8. ed., rev. – М.: Delo, 2007. – 504 p. [in Russian].

А.Д. Ибыжанова, И.В. Богдашкина, А.К. Джакупова

**ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ПАНДЕМИИ НА РАЗВИТИЕ
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА**

Аннотация

Пандемия COVID-19 стала краткосрочным ударом для сельскохозяйственных и лесных рынков, но долгосрочные последствия еще не ясны. В связи с отсутствием достоверной информации о долгосрочных тенденциях, в настоящее время в условиях неопределенности принимаются решения в рамках аграрной политики, оказывающей сильное влияние на будущую продовольственную безопасность и доходы отрасли.

Правительством Казахстана принят ряд мер в сельском хозяйстве и на агропродовольственном рынке. Однако для экономики сельского хозяйства риски, связанные с пандемией, сохраняются, и для их снижения необходимы краткосрочные, среднесрочные и долгосрочные меры.

Мы попытались прогнозировать влияние пандемии COVID-19 на сельскохозяйственную отрасль Казахстана в рамках анализа динамики индекса физического объема валовой продукции (услуг) сельского хозяйства за период с 1991 года. Являясь одним из важнейших секторов экономики Казахстана, сельское хозяйство обеспечивает казахстанцев необходимым продовольствием и средствами к существованию. Поэтому наше исследование является предпосылкой для продолжения противодействия COVID-19 и помогает директивным органам разработать эффективную сельскохозяйственную политику.

В исследовании использовался метод максимальной вероятности. По нашим расчетам, тенденция роста индекса производства сельскохозяйственной продукции в Казахстане в ближайшие 3 года должна сохраниться на уровне 105,7-106,2%. Предполагается небольшое сокращение экспорта и рост импорта продукции агропромышленного сектора.

A. Ibyzhanova, I. Bogdashkina, A. Jakupova

**ASSESSMENT OF THE IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The COVID-19 pandemic has become a serious short-term (immediate) shock to markets of agricultural and forestry industries, but the long-term implications are not yet clear. Due to the lack of reliable information on long-term trends, decisions in agricultural policy are now being formulated that will have a strong impact on the future food safety and profitability of the industry in the face of uncertainty.

The government of Kazakhstan has taken a number of measures in the field of agriculture and the agri-food market. However, the risks to the agricultural economy in relation with the pandemic remain,

and to reduce these risks, short-term, medium-term and long-term measures are necessary.

We have made an attempt to predict the impact of the COVID-19 pandemic on the agricultural sector of Kazakhstan, in the light of the analysis of the dynamics of the index of the physical volume of gross agricultural output (services) for the period since 1991. Being one of the most important sectors of the economy of Kazakhstan, agriculture provides Kazakhstanis with the necessary products and means of subsistence. Therefore, our study is a prerequisite for continuing resistance to COVID-19 and can help policy makers develop effective agricultural policies.

The study used the maximum likelihood method. According to our calculations, the growth trend of the agricultural production index in Kazakhstan should continue in the next 3 years at the level of 105.7-106.2%. A slight decline in exports and an increase in imports of agricultural products are projected.

А.М. Касенова*, PhD докторанты

«Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті»

коммерциялық емес акционерлік қоғамы,

Талдықорған қ., Қазақстан

* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aibarshyn.kasenova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫғыНДАғы ШАғыН ЖӘНЕ Орта КӘсіПкерліКтің Қазіргі Жағдайы

Мақалада Қазақстанның шағын және орта кәсіпкерлігін (ШОК), соның ішінде ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК-тың негізгі көрсеткіштері қарастырылып, талданды. Әлемнің экономикасы дамыған елдерінің ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерін: мал және өсімдік шаруашылығының өнімділігін Қазақстанның көрсеткіштерімен салыстыра отырып, талдау жасалынды. Ірі қара мал шаруашылығын Бразилия, Индия, АҚШ, Қытай, Аргентина, Мексика, Австралия мемлекеттері, шошқа шаруашылығынан Қытай, АҚШ, Бразилия, Испания, Германия, Ресей мемлекеттері, қой мен ешкі шаруашылығынан Қытай, Индия, Австралия, Ұлыбритания, Бразилия, Ресей мемлекеттерінде озық дамығандығы анықталды.

Сонымен қатар дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың ішінде бидайдың өнімділігінен Қытай мен Ресей көш бастап тұр, ал картопты Қытай мен Индия, қант қызылшасын Франция, Ресей және АҚШ жақсы өсіретіндігі, бидай өсіруден Қазақстан көрсеткіштері Италия, Ұлыбритания, Польша, Испания, Бразилия елдерінен жоғары екендігі анықталды. ЕЭО елдерінің жалпы егіс алқабы мен негізгі ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігі мен жалпы жиыны, ЕЭО белсенді мүшелерінің ауыл, орман және балық шаруашылығындағы салықтық кірістері мен бюджет шығындары қарастырылды. ҚР ауыл шаруашылығына бөлінген қаражат көлемі Ресейден 4,7 есе аз, ал қалған ЕЭО мүше елдерге қарағанда едәуір жоғары бөлінетіндігі анықталды. Ауыл шаруашылығынан түсетін салықтық түсімдер Ресейден 28,8 есе аз, Беларусьиядан 18,7 млн АҚШ долларына аз кірістелінген.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, шағын және орта кәсіпкерлік, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, шаруа немесе фермер қожалықтары, жұмыспен қамту, ЕЭО елдері, G8 елдері, салықтық түсімдер, бюджет шығындары.

Ключевые слова: сельское хозяйство, малое и среднее предпринимательство, растениеводство, животноводство, крестьянские или фермерские хозяйства, занятость, страны ЕЭС, страны G8, налоговые поступления, расходы бюджета.

Keywords: agricultural industry, small and medium-sized businesses, Agriculture, Animal Husbandry, peasant or farm farms, employment, EEU countries, G8 countries, tax revenues, budget expenditures.

Кіріспе. «Ауыл шаруашылығын дамытпай, бәсекеге қабілетті экономика құру мүмкін емес», – деді Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында [1]. Ауыл шаруашылығы – халық шаруашылығының маңызды салала-

рының бірі. Ол халық үшін азық-түлік, қайта өңдеу өнеркәсібі үшін шикізат өндіреді және қоғамның басқа да қажеттіліктерін қамтамасыз етеді. Мемлекетімізде ауыл аумағындағы кәсіпкерлік қызметтің дамуы ауыл шаруашылығын көркейтті, ел экономи-

касының өсуіне үлкен үлес қосады. Еліміздің ауыл шаруашылығы саласында ШОК-ты, оның ішінде шаруа қожалықтарын дамыту бүгінгі күнгі өзекті мәселелердің бірі.

Ауыл аумақтарындағы халықтың өмір сүру деңгейі мен әл-ауқаты көбінесе ауыл шаруашылығының дамуына: жан басына шаққандағы орташа табыс, тауарлар мен қызметтерді тұтыну, өмірдің әлеуметтік жағдайларына байланысты [2].

Зерттеу жұмысының мақсаты ауыл шаруашылық саласының және аталған саладағы ШОК-тың қазіргі жағдайын, ел экономикасындағы алатын орнын айқындау. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді орындау қажет: экономикасы дамыған елдердің өсімдік және мал шаруашылығындағы табыстылығын Қазақстанның көрсеткіштерімен салыстыра отырып, ауыл шаруашылық саласының даму деңгейін анықтау, ауыл шаруашылығының негізгі салалары: мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығы әлем бойынша қай мемлекеттерде жақсы дамығандығын анықтау, алыс-жақын шетелдік озық тәжірибелерді қарастыру.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Еуразиялық экономикалық одақтың агро-өнеркәсіп кешені бойынша статистикалық жинақтар және ҚР Ұлттық экономика министрлігі статистика бюросының статистикалық мәліметтері талдау үшін негізгі ресурс болып табылады. ЕЭО елдері мен G8 елдерінің ҚР ауыл шаруашылығындағы негізгі көрсеткіштерімен салыстыру-экономикалық және салыстырмалы талдау әдістерін қолдана отырып, ауыл шаруашылығының, ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі ахуалы мен мәселелері анықталды.

Әдебиеттік шолу. Ауыл аумақтарының тұрақты дамытуда ауыл шаруашылық саласындағы ШОК-ты дамыту мен қолдаудың маңызын, аталған саладағы кәсіпкерліктің дамуына табиғи ресурстардың: жайылымдар, егістік жерлер, су және т.б. ресурс-

тарының тигізер әсерін Шомшекова Б.К. зерттеген [2]. ҚР аграрлық секторы кәсіпорындарының жұмыс істеу тиімділігін зерттей келе, К.М. Тиреуов пен У.К. Керимованың [3] пікірінше, ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту мақсатында республикада ірі тауар шаруашылықтары құрылуға тиіс және ауыл шаруашылығы өнімінің көлемін және оның экспорттың ұлғайтуды ынталандыратын мемлекеттік реттеудің экономикалық тетіктерін әзірлеу қажет деп санайды.

Қазақстанның ауыл шаруашылығын салықтық реттеу ерекшеліктерін, ауыл шаруашылық саласында қолданылатын арнайы салық тәртібін Ж.О. Лукпанова [9] кейбір ТМД елдерімен, соның ішінде Беларусь мен Ресей елдерімен салыстыра отырып, қарастырған. Сондай-ақ елімізде ауыл шаруашылығы саласында қолданатын салық режимінің оңтайлы тұстары мен кемшіліктерін атап көрсеткен. ҚР аграрлық саласының тұрақты дамуының мүмкіндіктері мен шарттарын Р.Н. Жангированың [4] ғылыми зерттеу жұмыстарында қарастырған. Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің ауыл шаруашылық өнімдері: бидай, бидай ұны, көкөніс, сиыр, қой мен шошқа еті және т.б. өнімдер бойынша сауда қарым-қатынасының даму келешегін Б.Н. Наукенова мен А.А. Пягай [6] зерттеген. Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қаржылық қолдаудың, соның ішінде субсидиялаудың негізділігі мен маңыздылығын Р. Асаубаевтың ғылыми мақалаларында қарастырған.

Негізгі бөлім. Қазақстан аумағы бойынша әлемде тоғызыншы орынды, ТМД елдері арасында екінші орынды ала отырып, ауыл аумақтарын тұрақты дамытуда ауыл шаруашылығы өнімінің өндірісін ұлғайту үшін барлық қажетті ресурстарға ие, атап айтқанда: жер ресурсының шамамен 74% ауыл шаруашылығы үшін жарамды, ауылдық жерлерде халықтың 41,3% немесе шамамен 8,0 млн адамды құрайды, ауыл шаруашылығында 3,0 млн-нан астам адам жұмыс істейді, бұл

осы саланың еңбек ресурстарымен қамтамасыз етілгендігін көрсетеді. ҚР-дағы кейінгі соңғы бес жылда орта есеппен жалпы ауыл шаруашылық өнімдерінің көлемі 3 542 252,3 млн теңгені құрады, жалпы республиканың ішкі өнімдердегі ауыл шаруашылық өнімдерінің үлесі 7,5 % жетті [3].

ҚР-да жұмыс істеп тұрған шаруашылық жүргізуші субъектілердің барлығы 1 377 388 бірлік болса, соның 1 330 244 бірлігі ШОК субъектілері (96,6%), жұмыспен қамтылғандар 39,3% болып табылады (1-кесте).

1-кесте

2019 жылғы ШОК субъектілері қызметінің көрсеткіштері*

Мазмұны	Жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны, бірлік	Жұмыспен қамтылғандар саны, адам	Өнім (тауарлар, қызмет көрсету) шығарылымы, млн теңге
ШОК субъектілері қызметінің көрсеткіштері			
Барлығы	1 330 244	3 448 727	32 386 960
о.і.: Ауыл, орман және балық шаруашылығы	252 264	447 344	2 510 170
Үлесі, %	19	13	7,7
ШОК кәсіпорындарының көрсеткіштері			
Барлығы	260 867	1 773 057	28 876 416
о.і.: Ауыл, орман және балық шаруашылығы	12 823	118 249	885 557
Үлесі, %	4,9	6,7	3,1
Дара кәсіпкерлердің көрсеткіштері			
Барлығы	855 920	1 378 884	1 902 754
о.і.: Ауыл, орман және балық шаруашылығы	25 984	32 309	16 823
Үлесі, %	3	2,3	0,9
Шаруа немесе фермер қожалықтарының көрсеткіштері			
Барлығы	213 457	296 786	1 607 790

*ҚР ҰЭМ статистика бюросының мәліметтерінен автормен құрастырылған

Жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің 1330244 бірліктің 19%, ШОК-та жұмыспен қамтылғандар саны 3448 27 адамды құраса, оның 13%, өнім шығарылымы 32 386 960 млн теңгені құраса, оның 7,7% ауыл, орман және балық шаруашылығында саласына тиесілі. Халық санындағы тұрақты ауыл халқының үлесі 41,3% құрайтынын ескеретін болсақ, бұл өте төмен көрсеткіш. Мысалы, Ресейде ауыл тұрғындарының саны Қазақстанға қарағанда 16% аз, бірақ ауыл шаруашылық өнімдерін біздің елге қарағанда 6 есе жоғары өндіреді. ШОК субъектілерінің барлық өндірілген өнімнің 89,2%

ШОК кәсіпорындары өндіреді және ауыл шаруашылығы саласындағы кәсіпорындарға 3,1% тиесілі. Ал шаруа немесе фермер қожалықтары ШОК субъектілерінің барлық өндірілген өнімінің 5%-ға жуығын, ауыл, орман және балық шаруашылығы саласындағы ШОК өндірген шығарылымының 64%-ын өндіреді [4].

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің көрсеткіштерін әлем елдерімен, соның ішінде G8 елдерімен салыстырып көрелік. Мал шаруашылығы – АӨК кешен өңдеуші салалары арасында негізгі шикізаттық ресурстары ретінде ауыл шаруа-

шылық жануарлары болып табылатын жетекші салалардың бірі. G8 елдері арасында АҚШ ірі қарамал (93705 мың бас) және шошқа (74550 мың бас) шаруашылығы

бойынша көш бастап тұр. Алайда G8 елдерінің барлығын қосқанда Қытайдың шошқа шаруашылығы 2,5 есеге артып отыр (2- кесте).

2-кесте

2018 жылғы әлем елдеріндегі мал шаруашылық көрсеткіштері*

№	Елдер	Ірі қара мал, мың бас	Сүт, мың тонна	Шошқа, мың бас	Қой мен ешкі, мың бас
G8 елдері бойынша					
1.	АҚШ	93705	98690	74550	7904
2.	Ресей	18294	30611	23726	24389
3.	Канада	11535	7117	14170	859
4.	Франция	19233	25541	13325	8341
5.	Германия	12281	33065	26445	1716
6.	Италия	5949	11944	8492	8165
7.	Жапония	3822	7289	9189	31
8.	Ұлыбритания	10004	15311	5055	33885
	Барлығы	174823	229568	174952	85290
Басқа да елдер					
9.	Қытай	83355	31165	447 175	302462
10.	Индия	185104	89834	8485	194416
11.	Бразилия	214900	33840	41444	29646
12.	Аргентина	53354	10527	5649	18907
13.	Мексика	31772	9298	17839	17434
14.	Австралия	26176	9289	2534	73699
15.	Польша	6143	14171	11828	321
16.	Испания	6466	7117	30804	18618
17.	Қазақстан	6764	5686	799	18329

*Евразиялық экономикалық одақ статистикасынан автормен құрастырылған

G8 елдерінде жалпы өсірілетін ірі қара мал саны (174823 мың бас) Индияның және Бразилияның бір өзінде өсіріледі екен. Сонымен, әлем елдері арасынан ірі қара малды өсіруде Бразилия, Индия, АҚШ, Қытай, Аргентина, Мексика, Австралия мемлекеттері алдыңғы қатарда. Ірі қара малдан өндірілетін сүт өнімдері де осы аталған мемлекеттерге тиесілі. Шошқа шаруашылығы Қытай, АҚШ, Бразилия, Испания, Германия, Ресей мемлекеттерінде алдыңғы қатарда. Қой мен ешкі Қытай, Индия, Австралия, Ұлыбритания, Бразилия, Ресей мемлекеттерінде озық дамыған. Бұдан басқа ірі қара малды Данияда – 12781 мың бас, Нидерландта – 12419 мың бас, Өзбек-

станда – 12400 мың бас және сүт өнімін өндіретін Турция – 20037 мың тонна өндірісе, Жаңа Зеландияда ірі қара мал санын 10145 мың, қой мен ешкі санын – 27377 мыңға дейін өсіреді.

Қазақстан ірі қара мал, қой мен ешкі шаруашылықтары бойынша Польша, Испания сынды елдердің алдында. 2002-2019 жылдар аралығында жалпы мал басына ірі шаруашылықтарда 7,0-ден 9,1%-ға дейін мал басы өсті. Осы аралықта мал басының көбеюінің ең жақсы көрсеткіштері – шаруа қожалықтарында 4,5%-дан 35%-ға дейін болды. Етті мал шаруашылығын дамыудың 2018-2027 жылдарға арналған бағдарламасына сәйкес, әрқайсысы 100 бас ірі

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2021. – №1(42)

кара малға арналған 80 мың отбасылық ферма құрылды және 2027 жылға дейін тағы 400 мың адамды жұмыспен қамтамасыз ету көзделген [5].

Өсімдік шаруашылығы бойынша 2018 жылғы дәнді және дәнді-бұршақты

дақылдардың жалпы түсімі Қытай (617,2 млн т), АҚШ (468 млн т), Ресей (113,3 млн т), Бразилия (106 млн т), Канада (64,4 млн т), Франция (62,6 млн т) сынды елдерде жоғары болған (3-кесте).

3-кесте

2018 жылғы дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың жалпы түсімі (өңдеуден кейінгі салмақта)*

№	Елдер	Дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың барлығы млн т	Оның ішінде	Картоп мың т	Қант қызылшасы (фабрикалық), мың т
			Бидай, млн т		
G8 елдері бойынша					
1.	АҚШ	468,0	51,3	20607	30069
2.	Ресей	113,3	72,1	22395	39026
3.	Канада	64,4	31,8	5791	505
4.	Франция	62,6	35,8	7871	39580
5.	Германия	38,4	20,3	8921	26191
6.	Италия	17,1	6,9	1308	1941
7.	Жапония	11,0	-	2262	3611
8.	Ұлыбритания	21,9	13,6	5028	7620
	Барлығы	796,7	231,8	74183	148543
Басқа да елдер					
9.	Қытай	617,2	131,4	90321	12078
10.	Бразилия	106,0	5,4	3688	-
11.	Польша	26,7	9,8	7478	14303
12.	Испания	25,6	8,0	2011	2871
13.	Қазақстан	20,3	13,9	3807	505

*Евразиялық экономикалық одақ статистикасынан автормен құрастырылған

Дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың ішінде бидайдың өнімділігінен Қытай, Ресей (АҚШ-тың өзі Ресейден кейінгі орынға ығысады) әлем елдері арасында алдыңғы орындарда орналасқан. Картопты ең алдымен Қытайдан кейін Индия (48529 мың т) жақсы өсіреді. Қант қызылшасын Франция әлем елдері ішінде бірінші орында. Қызылшаны Ресейден кейін АҚШ, Германия елдері және осы аталған елдер картоп өсіруде алдыңғы орындарда. Бидай өсіруден Қазақстан көрсеткіштері Италия, Ұлыбритания, Польша, Испания, Бразилия елдерінен жоғары.

Еуразиялық кеңістіктегі мемлекетаралық мамандандырылған нарықтар астық,

ұн-жарма, ет, бақша, көкөніс өндірісінің қазақстандық тауарларымен ұсынылған. Қазіргі уақытта олар ЕЭО агроөнеркәсіптік өнімдерінің экспорт ағынында айтарлықтай үлес салмағын иеленеді және ЕЭО ортақ аграрлық нарығын қалыптастыруға осы тауарлардың қатысуын кеңейту бағытында ықпал етуге мүмкіндік беретін салыстырмалы артықшылығы бар. ЕЭО елдері арасында жалпы егіс алқабы бойынша ҚР Ресейден кейінгі орында. Ресей ЕЭО елдерінің жалпы егіс алқабының 73%, ал ҚР 20,2% иемденеді. Беларусьқа картоп өсіру мен қант қызылшасының алқабы Ресейден кейінгі орында (4-кесте).

2019 жылғы ЕЭО елдерінің жалпы егіс алқабы*

Елдер	Жалпы егіс алқабы, мың га	Оның ішінде:				
		дәнді және дәнді-бұршақты дақылдар	қант қызылшасы	картоп	ашық топырақтағы көкөніс	күнбағыс
Армения	227,9	121,2	-	20,5	19,8	0,8
Беларусия	5901,9	2452,7	95,9	268,0	62,5	0,0
Қазақстан	22135,8	15396,6	15,2	193,0	159,1	830,4
Қырғызстан	1216,7	554,2	14,4	79,2	53,4	26,0
Ресей	79880,5	46660,4	1144,9	1254,9	517,6	8583,6
Барлығы	109362,8	65185,1	1270,4	1815,6	812,4	9440,8

*Еуразиялық экономикалық одақ статистикасынан автормен құрастырылған

Беларусияның жалпы егіс алқабы Қазақстанға қарағанда 3,7 есе аз болғанымен, қант қызылшасына арналған жер көлемі 6,3 есе және картоп 1,4 есе артық болып отыр. Есесіне, дәнді және дәнді-бұршақты дақылдарды Қазақстанда 6,3 есе артық егеді [6].

Ауылшаруашылық дақылдарының өнімділік көлемі жер көлеміне, жердің құнарлығына, табиғи-климаттық жағдайларға, жерді ұтымды бөлу және тиімді пайдалануға, материалдық-техникалық базаны

жетілдіруге, ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін енгізуге, өндірістік процестерді кешенді механикаландыру және автоматтандыруға байланысты. Ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі жиналған алқап бірлігінен өнімнің орташа жиналуын сипаттайды. 1 га алынатын центнер (ц) көлемі төмен болғанымен, дәнді дақылдардың жалпы өнім көлемі Ресейден кейінгі орында (5-кесте).

2019 жыл бойынша ауылшаруашылық дақылдарының көрсеткіштері*

Ауыл шаруашылық дақылдары	Армения		Беларусь		Қазақстан		Қырғызстан		Ресей	
	Өнімділік	Жалпы өнім	Өнімділік	Жалпы өнім	Өнімділік	Жалпы өнім	Өнімділік	Жалпы өнім	Өнімділік	Жалпы өнім
Дәнді және дәнді-бұршақты дақылдар	17	199	30	7331	11	17429	31	1931	27	121200
Картоп	199	404	229	6105	203	3912	171	1374	170	22075
Қант қызылшасы	294	0,6	519	4927	326	486	515	741	448	50798
Көкөністер	265	622	284	1854	261	4138	199	1134	251	14105
Күнбағыс	27	2	17	1	10	839	13	15	18	15379
Жеміс-жидектер	76	291	65	546	72	301	53	270	101	3500

*Еуразиялық экономикалық одақ статистикасынан автормен құрастырылған

ЕЭО елдері арасында Қазақстанда өсірілетін дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың өнімділігі 1 га-дан 11 ц-ден айналады. Бұл көрсеткішті Беларусь және Қырғызстанмен салыстырғанда 2,7 есеге аз. Еуропа елдеріндегі ауыл шаруашылығын дамытудың негізгі ерекшелігі – кәсіпкерлердің кооператив түрінде болуы және аталған салаға мемлекет тарапынан қаржылық қолдаудың көрсетілуінде. ҚР өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейінің тұрақтылығын ескере отырып, дәнді дақылдарды, майлы және көкөніс-бақша дақылдарына, күрішке, ірі кара мал етіне, қымыз бен шұбатқа, жұмыртқаға, мақтаға субсидиялауды тоқтатып, босаған қаражатты асыл тұқымды аналық мал басын сатып алу, сондай-ақ импортқа тәуелді позициялар болып табылатын қант қызылшасы, құс еті, сүт сияқты басым бағыттар субсидияланды [7].

2019 жылдың қорытындысы бойынша асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды, мал шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруды субсидиялау бағдарламасының «Ірі кара малдың аналық мал басымен селекциялық және асыл тұқымдық жұмыстарды жүргізу» бағыты бойынша жалпы сомасы 18,1 млрд теңгеге 12682 шаруашылық субсидия алды, оның ішінде 300-ден жоғары 1346 ірі шаруашылық, 100-ден 300-ге дейінгі 4771 орта шаруашылық, мал басының саны 50-ден 100-ге дейінгі 6565 ұсақ шаруашылық, «Сүт өндірісінің құнын арзандату» бағыты бойынша жалпы сомасы 11,2 млрд теңгеге 398 шаруашылық субсидия алды, оның ішінде 600-ден жоғары жемдік мал басы бар 45 шаруашылық, 400-ден жоғары жемдік мал басы бар 38 шаруашылық, 50 жоғары жемдік мал басы бар 201 шаруашылық. Статистикаға сүйенсек, 2019 жылдың қорытындысы бойынша субсидия алушылардың саны 107 мыңды құрады, оның ішінде алушылардың 60-70%-ы ШОК және шаруа немесе фермер қожалықтары. Сонымен қатар Дүниежүзілік банктің ақпараты бойынша,

Қазақстанның ет-сүт өндірісінің шамамен 80% шағын өндірушілерге тиесілі [8].

Халықаралық тәжірибе бойынша мал шаруашылығы саласын 80%-ға дейін субсидиялау бар. Бұл өз кезегінде, мал шаруашылығын және мал азығын өндірушілерді, өсімдік шаруашылығында жұмыс істейтін ШОК-ты дамытады. Ауыл, орман және балық шаруашылығына бюджеттен бөлінетін ақша қаражаты ҚР-да Беларусьқа қарағанда 282,8 млн АҚШ долл. артық болғанымен, аталған саладан түсетін салықтық түсімдер 18,7 млн АҚШ долл. кем кірістелген:

– Қазақстанда бөлінетін бюджет шығындар көлемі 1386,2 млн АҚШ долл. болса, салықтық кірістер 162,6 млн АҚШ долл.;

– Беларусьта бөлінетін бюджет шығындар көлемі 1 103,4 млн АҚШ долл. болса, салықтық кірістер 181,3 млн АҚШ долл.;

– Ресейде бөлінетін бюджет шығындар көлемі 6 561,1 млн АҚШ долл. болса, салықтық кірістер 4 690,0 млн АҚШ долл. құрайды.

ҚР ауыл шаруашылық саласынан кірістелетін салықтық түсімдердің құрылымын: корпоративті табыс салығы – 13,6%, қосылған құн салығы – 29,1 %, мүлік салығы – 3,9%, әлеуметтік аударымдар – 6,5%, басқа да салықтық төлемдер мен алымдар 46,9% құрайды. Ауыл шаруашылығы субъектілері төлем көзінен ұсталатын салықтардан басқа салықтар бойынша жеңілдіктерді және ауыл шаруашылығында өзінің бизнесін жүргізетін шаруашылық жүргізуші субъектілер оңайлатылған декларация негізіндегі арнаулы салық тәртібін қолданатындықтан, салықтық түсімдер аз кірістеледі [9].

Қорытынды. Еліміз жайылымдарға және мал азығын дайындауға арналған жер ресурстарымен қамтамасыз етілген болса да, Қазақстанда сүтті бағытта да, етті бағытта да мал басы аз, сәйкесінше олардан алынатын өнімнің көлемі де аз. Бүгінгі мал шаруашылығындағы негізгі міндет – ірі кара мал басын арттыру. Ол үшін сапалы жем-шөп базасы, жануарлар тұқымының асылдығы

және қаржылай қолдау шараларын күшейту қажет. Ауыл шаруашылығы өзін-өзі ақтамайтын болса да мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді арттыру қажет. Мал шаруашылығы саласын 80%-ға дейін субсидиялау халықаралық тәжірибесін қолданғанымыз жөн. Бұл мал азығын өндірушілер мен өсімдік шаруашылығын, ауыл аумақтарында ШОК-ты дамытудың бірден-бір жолы. Елі-

міз бидай мен ұн экспорты бойынша әлемдік көшбасшы позицияға ие және азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық орталығы бола алады және астық өндірісінде химикаттарды қолданудың ең төменгі деңгейі тұрғысынан әлемде бірінші орын алады. Сол себепті, аз уақыт ішінде ауыл шаруашылық өнімдері бойынша импортқа тәуелділігін жоюға әлеуеті жоғары.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына арналған Жолдауы. <https://www.akorda.kz/>
2. Shomshekova, B.K. Ecological and economic sustainability of regional development / B.K. Shomshekova, S.U. Abdibekov, B.S. Kulbay, A.M. Kassenova, A.S. Sadvakasova // Publishing house-Journal of Environmental management and tourism. – Summer 2020. – Vol. XI. – Issue 3 (43). – P. 594-601.
3. Тиреуов К.М. Эффективность функционирования предприятий аграрного сектора РК / К.М. Тиреуов, У.К. Керимова, С.А. Турекулов // Аграрлық нарық проблемалары. – 2020. – №1. – С. 81-87.
4. Жангирова Р.Н. Возможности и условия устойчивого развития аграрной отрасли РК // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 3(87). – С. 78-84.
5. Статистика Евразийского экономического союза. <http://www.eurasiancommission.org/ru>
6. Наукенова Б.Н. Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдермен сауда қарым-қатынасының даму келешегі / Б.Н. Наукенова, А.А. Пягай // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2020. – №2 (86). – С. 29-36.
7. Асаубаев Р. АПК – 2020: конкурс субсидий и результатов. – 2020. <https://ekonomist.kz/>
8. ҚР Парламент Мәжілісі депутаттарының 2020 жылғы 7 ақпандағы №ДЗ-36 ауылшаруашылық субсидиялары мен жеңілдетілген кредиттер беру жөніндегі депутаттық сауалына жауап. <https://primeminister.kz/kz/inquiries/145>
9. Лукпанова Ж.О. Налоговое регулирование сельского хозяйства РК // Вестник КазУЭФМТ. – 2019. – №1. – С. 78-84.

REFERENCES

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana ot 1 sentjabrja 2020 goda «Kazahstan v novyh uslovijah: period dejstvija». <https://www.akorda.kz/> [in Kazakh]
2. Shomshekova, B.K. Jekologo-jekonomicheskaja ustojchivost' regional'nogo razvitija / B.K. Shomshekova, S.U. Abdibekov, B.S. Kul' baj, A.M. Kasenova, A.S. Sadvakasova // Izdatel'stvo-zhurnal jekologicheskogo menedzhmenta i turizma. – 2020. – №3 (43). – P. 594-601.
3. Tireuov K.M. Jeffektivnost' funkcionirovanija predprijatij agrarnogo sektora RK / K.M. Tireuov, U.K. Kerimova, S.A. Turekulov // Agrarlyk naryk problemalary. – 2020. – №1. – S. 81-87 [in Russian].

Менеджмент и маркетинг

4. Zhangyrova R.N. Vozmozhnosti i uslovija ustojchivogo razvitija agrarnoj otrasli RK // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – №3 (87). – S. 78-84 [in Russian].
5. Statistika Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza. <http://www.eurasiancommission.org/ru> [in Russian].
6. Naukenova B.N. Perspektivy razvitija torgovyh otnoshenij Kazakhstana so stranami-chlenami Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza / B. Naukenova, A. Pjagaj // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – №2 (86). – S. 29-36 [in Kazakh].
7. Asaubaev R. APK – 2020: konkurs subsidij i rezul'tatov. – 2020. <https://ekonomist.kz/> [in Russian].
8. Otvet na deputatskij zapros deputatov Mazhilisa Parlamenta RK ot 7 fevralja 2020 goda №DZ-36 po predostavleniju sel'skohozjajstvennyh subsidij i l'gotnyh kreditov. <https://primeminister.kz/kz/inquiries> [in Kazakh].
9. Lukpanova Zh.O. Nalogovoe regulirovanie sel'skogo hozjajstva RK // Vestnik KazUJFMT. – 2019. – №1. – S. 78-84 [in Russian].

А.М. Касенова**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН****Аннотация**

В статье рассмотрены и проанализированы основные показатели Казахстана в сфере малого и среднего предпринимательства (МСП), в том числе сельского хозяйства. Проведен анализ продуктивности основных видов сельскохозяйственной продукции (животноводства и растениеводства) экономически развитых стран мира в сравнении с показателями Казахстана. Выявлено опережающее развитие крупного рогатого скота в Бразилии, Индии, США, Китае, Аргентине, Мексике, Австралии, свиноводства в Китае, США, Бразилии, Испании, Германии, России, овцеводства и козоводства в Китае, Индии, Австралии, Великобритании, Бразилии, России.

Кроме того, среди зерновых и бобовых культур по урожайности пшеницы лидируют Китай и Россия, а картофель лучше всего выращивают в Китае и Индии, сахарную свеклу – во Франции, России и США, показатели Казахстана по выращиванию пшеницы выше, чем в Италии, Великобритании, Польше, Испании, Бразилии. Рассмотрены общие посевные площади и урожайность основных сельскохозяйственных культур стран ЕАЭС, налоговые доходы и бюджетные расходы активных членов ЕАЭС в сельском, лесном и рыбном хозяйстве. Установлено, что объем средств, выделенных на сельское хозяйство РК, в 4,7 раза меньше, чем в России, а в остальных странах-членах ЕАЭС выделяется значительно выше. Налоговые поступления от сельского хозяйства в 28,8 раза меньше, чем в России, на 18,7 млн долл. США доходность ниже, чем Белоруссии.

A. Kassenova**CURRENT STATE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN AGRICULTURE
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN****Annotation**

The article considers and analyzes the main indicators of Kazakhstan in the field of small and medium-sized enterprises (SMEs), including agriculture. The analysis of the productivity of main agricultural products (crops and livestock) economically developed countries in comparison with Kazakhstan. The leading development of cattle in Brazil, India, USA, China, Argentina, Mexico, Australia, pig breeding in

China, USA, Brazil, Spain, Germany, Russia, sheep and goat breeding in China, India, Australia, Great Britain, Brazil, Russia was revealed.

In addition, among cereals and legumes, China and Russia are the leaders in wheat yield, and potatoes are best grown in China and India, sugar beet-in France, Russia and the United States, Kazakhstan's indicators for wheat cultivation are higher than in Italy, Great Britain, Poland, Spain, and Brazil. The total acreage and yield of the main agricultural crops of the EAEU countries, tax revenues and budget expenditures of active members of the EAEU in agriculture, forestry and fisheries are considered. It is established that the amount of funds allocated for agriculture of the Republic of Kazakhstan is 4.7 times less than in Russia, and in other EAEU member states it is allocated much higher. Tax revenues from agriculture are 28.8 times less than in Russia, by \$ 18.7 million. The US yield is lower than that of Belarus.

А.А. Агилбаева*, докторант PhD

Ж.С. Хусаинова, к.э.н., профессор

Карагандинский университет

имени академика Е.А.Букетова

г. Караганда, Казахстан

* - основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: agilbayeva@inbox.ru

ВЛИЯНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ФАКТОРОВ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ НА МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Целью написания статьи была проверка гипотезы об устойчивой взаимосвязи между уровнем жизни населения и состоянием миграции в Карагандинском регионе. Авторами на основе программных обеспечений SmartPLS и SurveyMonkey предложен методический подход к количественной и качественной оценке параметров миграции Карагандинского региона и уровня жизни населения. Предложенная авторами методика количественной и качественной оценки предусматривает использование анкетирования населения Карагандинской области и предлагает определение трех интегральных показателей таких как образование, здравоохранение и финансовое положение населения, отражающих уровень жизни населения Карагандинской области. Результаты исследования представляют интерес для органов государственной власти регионального уровня, профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений, докторантов и студентов, обучающихся по экономическим направлениям подготовки. Авторами также определены направления дальнейших поисковых исследований, отражающих развитие миграции региона и уровня жизни населения.

Экономическая ситуация в стране может быть преодолена на основе выработки согласованной стратегической линии поведения большинства хозяйствующих субъектов, которые определяют условия и направление социально-экономического развития с учетом не только экономических, но и социальных факторов, в том числе и фактора выживания общества в период системного экономического кризиса.

Ключевые слова: уровень жизни населения, образование, здравоохранение, финансовое положение населения, миграция населения, экономическое положение, эмиграция, региональные проблемы, факторы социально-экономической системы, социальная стабильность.

Кілт сөздер: халықтың өмір деңгейі, білім беру, денсаулық сақтау, халықтың қаржылық жағдайы, халықтың көші-қоны, экономикалық жағдай, халықтың эмиграциясы, аймақтық мәселелер, әлеуметтік-экономикалық жүйенің факторлары, әлеуметтік тұрақтылық.

Keywords: standard of living of the population, education, health care, financial situation of the population, population migration, economic situation, emigration of the population, regional problems, factors of the socio-economic system, social stability.

JEL classification: P 4, P 46

Введение. Одним из основных задач любого государства является повышение уровня жизни населения. В настоящее время наблюдается напряженное социально-экономическое положение во многих странах мира, связанное с пандемией коронавируса. Такое положение еще больше усилило внимание на проблемы, которые и так присутствовали в жизни населения.

Среди стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС) в Казахстане по итогам 3-х кварталов 2020 года зафиксирована наихудшая ситуация с миграцией населения. За девять месяцев 2020 года нашу республику покинули 21079 человек, а прибыли 9233. Миграционный отток, следовательно, составил 11846 человек [1].

Такая огорчающая статистика показывает нам, что актуальность исследований миграции регионов имеет важное значение. Экономический кризис, который Казахстан переживает во время пандемии коронавируса, привел к повышению уровня инфляции и высокий уровень безработицы, что привело к значительному увеличению количества людей выбывших из страны в более богатые регионы мира.

Вместе с тем, в числе ключевых направлений Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года поставлены первостепенные задачи по повышению качества жизни граждан и обеспечению социального благополучия. В этой связи основной задачей государства остается вопрос укрепления социальной безопасности и социальной стабильности в казахстанском обществе [2].

Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума по Карагандинской области с 2018 года выросла в среднем на 0,7 [3].

Следовательно, финансовое положение населения ухудшилось, что может привести к восприимчивости населения переехать в другую, более экономически развитую страну.

Целью написания статьи была проверка гипотезы об устойчивой взаимосвязи между уровнем жизни населения и состоянием миграции в Карагандинском регионе.

Определить значимость взаимосвязи между уровнем жизни населения и состоянием миграции в регионах достаточно сложно, но мы попробуем определить ее с помощью программного обеспечения SmartPLS и SurveyMonkey.

Методы. Предметом исследования является взаимосвязь миграции и уровня жизни населения Карагандинского региона.

В исследовании применялись методы такие как, статистические, методы опроса, методы теоретического анализа.

В исследовании использовано программное обеспечение SmartPLS с графическим пользовательским интерфейсом для моделирования структурных уравнений, на основе дисперсии, с использованием метода частичного моделирования пути наименьших квадратов. А также для исследования использовано SurveyMonkey, является облачным программным обеспечением для разработки онлайн-опросов.

Для анализа уровня жизни населения Карагандинской области определены следующие ряды наиболее важных социально-экономических факторов уровня жизни: качество образования, качество здравоохранения, уровень финансового положения.

Обзор литературы. Почему одни регионы имеют высокий уровень жизни населения, а другие остаются на низком уровне? Дискуссии по этому вопросу было много и в разных частях света. Современные ученые М. Андерсон, Д. Бейнс, подтверждает, что качество жизни населения является интегральным показателем, характеризующим общее благосостояние населения [5].

В настоящее время значительно активизировались научные исследования по вопросам факторов социально-экономической системы, которые отражены в исследо-

ваниях казахстанских ученых: Алимбаев А., Кенешева Г. [6], Алашбаева А., Абдрахманова Р. [7].

Алимбаев А., Кенешева Г. считают, что целями стратегии должны быть не количественное увеличение основных экономических показателей, а качественный сдвиг [6]. По мнению Алашбаевой А., Абдрахмановой Р. ключевым звеном в системе здравоохранения становится первичное звено, первичная медико-санитарная помощь, которая составляет неотъемлемую часть как национальной системы здравоохранения, выполняя ее главную функцию и являясь ее центральным звеном, так и всего процесса социально-экономического развития общества [7].

Анализируя ход истории экономического преобразования и развития экономической мысли, можно сказать, что экономика стран и регионов, постоянно колеблется между полным регулированием экономикой страны или же частичным регулированием. Как только начинается экономические кризисы, наступает время перемен и перехода на новую теорию экономической мысли. На данный момент, в связи с пандемии коронавируса, можно сказать, что экономический либерализм не подходит к нынеш-

нему раскладу положений, так как конкуренция не возможно когда домашние хозяйства, различные виды предпринимательства находятся в режиме дистанционного пользования и предоставления услуг и товаров различного рода. Возможно, что с адаптацией мы перейдем на совершенно новый цифровой мир, но пока этот переход идет, необходимо вмешательство и поддержка государства в такой непростой ситуации.

Основная часть. Социальный опрос населения Карагандинской области по поводу уровня жизни населения, проведенный в рамках данного исследования, позволил выяснить, существует ли взаимосвязь между уровнем жизни населения и миграцией.

Понятие «уровень жизни населения» достаточно сложное и многогранное, по его характеристикам сложно выбрать какой-либо один показатель, поэтому в нашем исследовании применены три основных показателя: здравоохранение, образование, финансовое положение населения.

В целом ситуация по Карагандинскому региону с 2006 года по 2019 год не показывало плохой тенденции, но с каждым годом количество эмигрантов только росло, что свою очередь может негативно влиять на экономическое положение области.

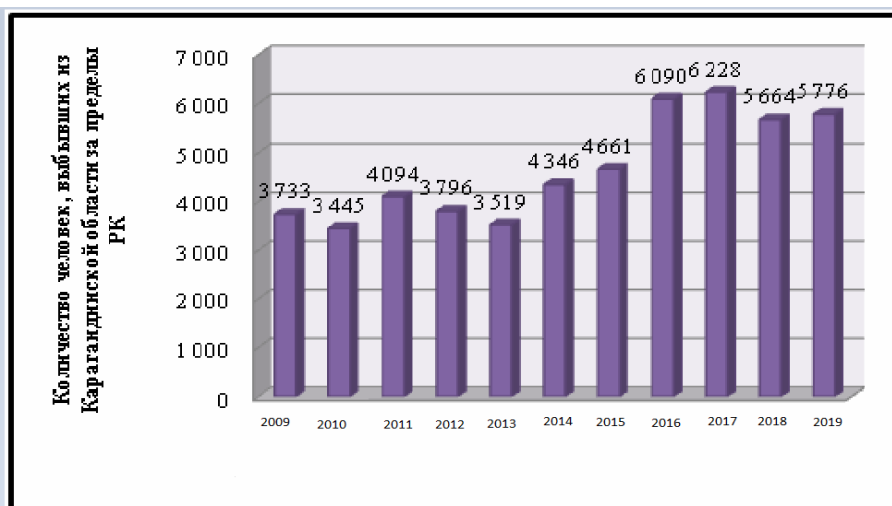

Рисунок 1. Эмиграция Карагандинской области за период 2009-2019 гг.*

*Составлен авторами на основе источника [3]

Миграционные процессы оказывают существенное влияние на развитие внутреннего рынка труда. Воздействие эмиграции на рынок труда в решающей степени зависит от квалификации эмигрантов. Получив знания и опыт в Казахстане, уехав из страны, они не принесут экономической пользы нашему государству.

Квалифицированным работникам тру-

доспособного возраста необходима потребность в улучшении уровня жизни, и только после улучшения уровня жизни, они могут повысить конкурентоспособность сообщества перед лицом растущей глобализации.

Авторами были выделены три основных интегральных показателя, по которым можно определить степень удовлетворенности качеством жизни населения.

Таблица 1

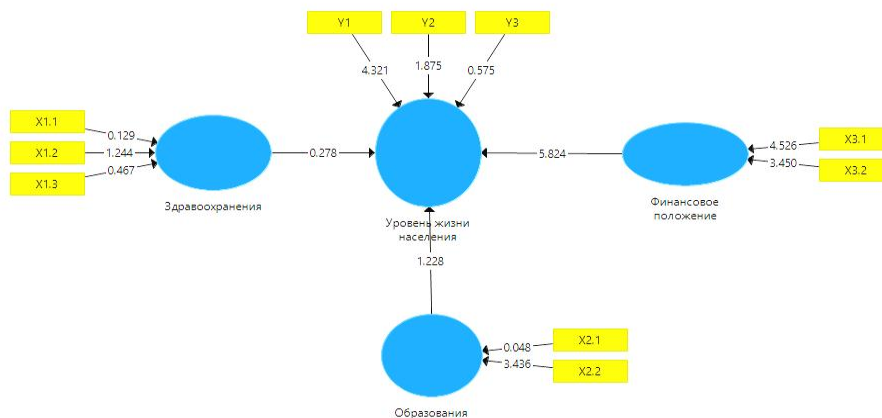
Проверка гипотезы*

Гипотеза	Подтверждение гипотезы
X1 - Здоровоохранение → Уровень жизни населения	нет
X2 - Образование → Уровень жизни населения	да
X3 - Финансовое положение → Уровень жизни населения	да

*Разработана авторами в программе Smart PLS 3

Таким образом, как видно из таблицы 1, в соответствии с гипотезой исследования было предложено три внутренних

гипотезы. Две из предложенных гипотез подтвердились, а одна не подтвердилась.

Рисунок 2. Структурированная модель*

*Разработана авторами в программе Smart PLS 3

Мы рассмотрели три независимых переменных, влияющих на уровень жизни населения, и оценили каждую переменную с помощью собственных вопросов. На рисунке 2 показана гипотеза исследователь-

ской работы по концептуальной структурной модели в 3 внутренних гипотезах:

Гипотеза 1. Взаимосвязь здравоохранения на уровень жизни населения.

Гипотеза 2. Взаимосвязь образования

на уровень жизни населения

Гипотеза 3. Взаимосвязь финансового положения населения на уровень жизни населения.

Согласно первой гипотезе, оценка образования оказала умеренное отрицательное влияние на финансовый результат (0,278). Это означает, что уровень здравоохранения в регионе в незначительной степени влияет на уровень жизни населения. В результате второй гипотезы качество образования оказало существенное влияние на изменение уровня жизни населения (1,228). То есть мы видим, что качество образования в регионе в достаточной степени удовлетворительно по восприятию населения. При этом подтвердилась третья гипотеза о том, что финансовое положение существенно влияет на изменение миграции и уровня жизни населения (5,824). Иными словами, причина неподтверждения гипотез заключается в том, что качество здравоохранения в регионе функционирует недостаточно эффективно.

Заключение. В настоящий момент основным источником качества жизни населения является в первую очередь уровень финансового положения населения, потом уровень образования, и после – уровень здравоохранения.

Важная роль в повышении уровня жизни населения принадлежит продуманной управленческой стратегии. Такая стратегия должна включать всестороннюю оценку социально-экономической, социокультурной, экологической и демографической ситуации в конкретных регионах. На основе полученной информации возможно определить наиболее актуальные проблемы и угрозы, характерные для того или иного региона и, в тоже время, выявить наиболее

перспективные возможности развития.

Хотя кризисы являются неотъемлемой частью глобальной социально-экономической системы, большое количество людей столкнулись с трудностями, поскольку их занятость понижается, в связи с пандемией коронавируса. Подобно политическим и экологическим катастрофам, эпидемия коронавируса оказала сильное влияние на незащищенность и неопределенность человека, поэтому миграция была одним из основных стратегических ответных мер.

Использованный метод позволил оценить влияние здравоохранения, образования и финансового положения населения на уровень жизни населения и миграцию в Карагандинском регионе. Благодаря исследованию некоторых компонентов социально-экономической системы региона, выявлено, что фактор финансового положения населения оказывает значительное влияние на миграционные процессы в регионе.

Уровень жизни населения влияет на миграционные процессы, а миграция в свою очередь влияет на экономику страны в целом. Данная следственная связь выявлена и доказана с помощью выстроенной модели, с помощью SmartPLS.

Социально-экономическая стабильность Карагандинской области, не является однозначной. Она отражает неопределенность социальных процессов регионального уровня и вероятность социально-экономических рисков, испытывает влияние социально-демографических факторов и процессов адаптации. Все это указывает на значимость и теоретико-методологическую перспективность изучения данной проблематики с целью усиления обоснованности в сфере развития и управления регионального планирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. В Казахстане зафиксирована наихудшая ситуация с оттоком населения среди стран ЕАЭС. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazahstane-zafiksirovana-naihudshaya-situatsiya-

ottokom-421525/ (Дата обращения: 11.02.2021).

2. Байкова Е.И. О показателях повышения уровня жизни населения Казахстана / Е.И. Байкова, Н.Н. Вардиашвили // Проблемы прогнозирования. – 2015. – №5. – С. 152-161.

3. Уровень жизни населения РК: рейтинги, показатели и дифференциации. <https://strategy2050.kz/ru/news/52056/> (Дата обращения: 14.03.2021).

4. Регионы Казахстана. Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Астана, 2020. – 20 с. https://stat.gov.kz/region/256619/statistical_information/industry (Дата обращения: 11.02.2021).

5. Андерсон М. Социальные последствия демографических изменений, в ЕМ.Л. Томпсон (ред.), Кембриджская социальная История Британии, 1750-1950. – Vol. 11. – Кембридж: Изд-во Кембриджского университета, 1990. – 35 с.

6. Алимбаев А.А., Кенешева Г.А. Структурная модернизация экономики Казахстана // Universum: экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн. – 2018. – №11 (56). <https://7universum.com/ru/economy/archive/item/6499> (Дата обращения: 24.04.2021).

7. Алашбаева А., Абдрахманова Р. Модернизация экономического развития территориальных регионов Республики Казахстан // Вестник Караганд. ун-та. Сер. Экономика. – 2013. – №3 (71). – С. 37-45.

8. Жаркенова А.М. Население Казахстана в период независимости: Учеб. пособие для вузов. – Астана: Изд-во ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2010. – 112 с.

9. Стратегия «Казахстан-2050» // Официальный сайт Президента РК. http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (Дата обращения: 12.02.2021).

REFERENCES

1. In Kazakhstan, the worst situation with an outflow of population among the EAEU countries was recorded. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-zafiksirovana-naihudshaya-situatsiya-ottokom-421525/ (Date of access: 11.02.2021) [in Russian].

2. Baikova E.I. On the indicators of increasing the standard of living of the population of Kazakhstan / E.I. Baikova, N.N. Vardiashvili // Problems of forecasting. – 2015. – No. 5. – P. 152-161 [in Russian].

3. The standard of living of the population of the Republic of Kazakhstan: ratings, indicators and differentiation. <https://strategy2050.kz/ru/news/52056/> (Date of access: 03/14/2021) [in Russian].

4. Regions of Kazakhstan (2020). Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. – Astana. – 20 s. https://stat.gov.kz/region/256619/statistical_information/industry (Date of access: 11.02.2021) [in Russian].

5. Anderson, M. The Social Implications of Demographic Change, in E.M.L. Thompson (ed.), The Cambridge Social History of Britain, 1750-1950. – Vol. 11. Cambridge: Publishing House Cambridge University, 1990. – 35 p.

6. Alimbaev A.A., Kenesheva G.A. Structural modernization of the economy of Kazakhstan // Universum: economics and jurisprudence: electron. scientific. zhurn. – 2018. – No.11 (56). <https://7universum.com/ru/economy/archive/item/6499> (Date of access: 24.04.2021) [in Russian].

7. Alashbaeva A., Abdrakhmanova R. Modernization of economic development of territories of regions of the Republic of Kazakhstan // Vestn. Karagand. un-that. – Ser. Economy. – 2013. – No.3 (71). – S. 37-45 [in Russian].

8. Zharkenova A.M. Population of Kazakhstan during the period of independence. Textbook for universities. – Astana: Publishing house L.N. Gumilyov, 2010. – 112 s. [in Russian].

9. Strategy «Kazakhstan-2050» // Official site of the President of the RK. http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (Date of access: 12.02.2021) [in Russian].

А.А. Агилбаева, Ж.С. Хусаинова

**ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ МИГРАЦИЯЛЫҚ
ПРОЦЕСТЕРГЕ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ
ЖЕКЕЛЕГЕН ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ЫҚПАЛЫ**

Аңдатпа

Бұл мақаланың мақсаты халықтың өмір деңгейі мен Қарағанды облысындағы көші-қон жағдайы арасындағы тұрақты байланыс гипотезасын тексеру болды. SmartPLS және Survey-Monkey бағдарламалық қамтамасыздандыру негізінде авторлар Қарағанды облысының көші-қон параметрлерін және халықтың өмір сүру деңгейін сандық және сапалық бағалауға әдістемелік тәсілді ұсынды. Авторлар ұсынған сандық және сапалық бағалау әдісі Қарағанды облысы тұрғындары арасында сауалнаманы қолдануды қарастырады және білім, денсаулық сақтау және халықтың қаржылық жағдайы сияқты үш интегралды индикатордың анықтамасын ұсынады, бұл Қарағанды облысы тұрғындарының өмір сүру деңгейін көрсетеді. Зерттеу нәтижелері аймақтық мемлекеттік органдар, жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамы, докторанттар мен оқытудың экономикалық бағыттарында оқитын студенттер үшін қызықты. Сондай-ақ авторлар аймақтағы көші-қонның дамуы мен халықтың өмір сүру деңгейін көрсететін зерттеу ізденіс жұмыстарының бағыттарын анықтады.

Елдегі экономикалық жағдайды тек экономикалық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық дамудың шарттары мен бағытын анықтайтын экономикалық субъектілердің көпшілігі үшін келісілген стратегиялық мінез-құлық сызығының дамуы, сондай-ақ әлеуметтік факторлар, оның ішінде жүйелік экономикалық дағдарыс кезінде қоғамның өмір сүру факторлары арқылы еңсеруге болады.

A. Agilbaeva, Zh. Khusainova

**THE INFLUENCE OF CERTAIN FACTORS OF THE SOCIO-
ECONOMIC SYSTEM ON MIGRATION PROCESSES
IN THE KARAGANDA REGION**

Annotation

The purpose of writing this article was to test the hypotheses about the stable interrelationships between the level of life of the population and the state of migration in the Karaganda region. The authors on the basis of software support SmartPLS and Survey Monkey proposed a methodological approach to the quantitative and qualitative assessment of migration parameters of the Karaganda region and the level of life of the population. The method proposed by the authors provides for the quantitative and qualitative assessment of the use of the population survey of the Karaganda region and provides a definition of three integrated indicators such as education, health and financial protection of the population of the region. The authors also determine the direction of further search studies that reflect the development of migration in the region and the level of life of the population.

The economic situation in the country can be overcome through the development of a coherent policy line of conduct most business entities that define the conditions and the direction of economic and social development, taking into account not only economic, but also social factors, including the factors the survival of society in the period of systemic crisis.

Г.Р. Даулиева*, к.э.н., доцент, и.о. профессора
А.Е. Ералиева, докторант PhD
Казахский национальный университет
имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: aru_eralieva@mail.ru

ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Пандемия подстегнула развитие рынка розничной электронной коммерции в Казахстане. По данным исследования PwC Kazakhstan, за год этот сегмент вырос на 93%. Целью исследования является оценка государственного управления развитием электронной коммерции в Республике Казахстан. Развитие электронной коммерции вызывает неизбежные структурные изменения в экономике. Сложность регулирования цифровой среды заключается, главным образом, в ее нестатичности, постоянном развитии и изменении. Впервые объектом регулирования становятся правоотношения, связанные с реализацией прав в цифровом пространстве, использованием цифровых данных и технологий. По мнению многих юристов, изучающих эту сферу, должны, соответственно, обновляться и методы правового регулирования. Научная значимость исследования обоснована анализом развития рынка электронной коммерции в РК. Практическая значимость исследования обоснована возможностью использования материалов исследования оценке государственного управления электронной коммерцией в РК. Исследование осуществлялось в рамках доступной информации международных, государственных и общественных организаций, а также научно-практических публикаций в ведущих изданиях периодической печати и интернете. Исследование проводилось с использованием аналитических, сравнительных и оценочных методов, на основе статистических данных, по которым были сделаны следующие выводы и предложены рекомендации: развитие логистических центров и сортировочных центров, назначение налоговых преференций и введение моратория на налоги для интернет-компаний, интеграция процессов БВУ в межбанковскую систему платежных карт, снижение комиссий по имуществу, подлежащему использованию физическими лицами.

Ключевые слова: электронная коммерция, оценка, государственное управление, цифровая экономика, цифровизация, электронные деньги, коммуникации, технологии управления, электронный бизнес, электронный банкинг.

Кілт сөздер: электрондық сауда, бағалау, мемлекеттік басқару, цифрлық экономика, цифрландыру, электрондық ақша, байланыс, басқару технологиялары, электронды бизнес, электронды банкинг.

Keywords: e-commerce, valuation, public administration, digital economy, digitalization, electronic money, communications, management technologies, e-business, e-banking.

Введение. Начало XXI в. ознаменовалось вступлением мира в новую технологическую эпоху – эпоху цифровой экономики, базирующуюся на внедрении и ис-

пользовании комплекса цифровых технологий. Как свидетельствует история, технологические инновации всегда приводили к серьезным изменениям в образе

жизни людей, меняли способы их взаимодействия, производства и потребления. При этом они снижались торговые издержки и сопровождались значительными изменениями в организации и структуре международной торговли. В условиях виртуальной глобализации вопрос заключается лишь в том, в каких странах аккумулируются дивиденды от развития электронной коммерции, а в каких – убытки от сопутствующей деградации традиционной торговли. Не случайно многие западные экономисты прямо указывают на то, что электронная коммерция сегодня «один из последних участков, где бизнес может получить преимущества, и место для будущей глобальной конкуренции» [1].

Целью данной статьи является оценка государственного управления электронной коммерцией в Республике Казахстан.

Методы исследования: методы сбора данных, методы анализа данных, методы отображения данных, методы принятия решений, методы коммуникаций.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что требуется целенаправленная государственная политика по развитию электронной коммерции, которая должна стать одним из стратегических направлений экономического развития страны в ближайшее десятилетие. Этого нельзя добиться одними запретительными мерами или игнорированием происходящих на виртуальном рынке процессов. Государство должно принять институциональные меры по легализации электронной коммерции и превращению ее в один из локомотивов модернизации экономики.

Объектом исследования является рынок электронной коммерции в Республике Казахстан.

Предметом исследования является оценка государственного управления электронной коммерцией в Республике Казахстан.

Обзор литературы. Конференция ООН по торговле и развитию определяет

электронную коммерцию как комплекс сделок, связанных с коммерческой деятельностью организаций и физических лиц, которые основаны на обработке и передаче цифровой информации, включая тексты, звуки и визуальные данные.

По мнению Э.Дж. Бергера электронные каналы сбыта обеспечивают получение прибыли и являются главным фактором конкурентоспособности за счет снижения транзакционных издержек: «именно низкие транзакционные издержки в Интернете позволяют создавать и использовать неограниченное число дешевых в эксплуатации, круглосуточно работающих в автоматическом режиме, специализированных каналов сбыта» [1].

В работе Кристофера Янга, опубликованной в журнале базы данных Scopus, рассмотрены особенности электронной коммерции. Также были рассмотрены труды ученых из разных стран публикуются в журнале баз данных Web of science и Scopus «International Journal of Electronic Business» [2].

Для анализа текущего положения электронной коммерции в РК и в мире, а также для прогнозирования перспектив рынка электронной коммерции были рассмотрены различные статьи и публикации отечественных и зарубежных авторов: журнал Генри Чана «E-commerce: fundamentals and applications» [11], данные Центра исследований розничной торговли Европы и Северной Америки, данные Комитета статистики Республики Казахстан, данные компаний Alibaba Group, Ali Express, Amazon, Ebay, PayPal и пр.

Оценка государственного управления электронной коммерции в республике осуществлялась на основании данных Комитета статистики Министерства экономики РК, отчета компании Казактелеком, отчета по развитию отрасли ИКТ в РК, статьи Шатерниковой А. [3], Кужукеевой К. [4] и других авторов, в которых произведен обзор рынка электронной коммерции в РК.

Основная часть. Правительства, которые эффективно управляют цифровыми преобразованиями, создадут качество жизни своих граждан на мировом уровне, восстановят доверие общественности и повысят конкурентоспособность своей страны в глобальной экономике. Они также будут в гораздо лучшей форме, чтобы выдержать следующую волну разрушения, какую бы форму это ни приняло.

К настоящему времени в мире сформировалось несколько базовых подходов к государственному регулированию электронной коммерческой деятельности и позиций по вопросам налогообложения участников этой деятельности [5]:

- Соединенные Штаты Америки и прочие государства-лидеры в сфере современных цифровых технологий, придерживаются системы невмешательства со стороны государства в деятельность электронного сектора экономики;
- Государства – члены Европейского Союза, которые хотят как можно скорее устранить существующие пробелы в области налогообложения участников элек-

тронной коммерции, развивают внешнюю и внутреннюю налоговую политику, придерживаясь концепции максимального государственного вмешательства в сферу электронных хозяйственных отношений, исходя из главенства налоговых и бюджетных интересов для государства в целом;

- Страны, политические системы которых не считаются демократическими (к ним в первую очередь относятся Афганистан, Иран, Куба, Монголия, Китай), используют подход максимального контроля над информационными, но не экономическими взаимоотношениями в сети Интернет [6].

Что касается развития рынка электронной торговли в Республике Казахстан, наблюдается тенденция роста, однако он значительно отстает от других развивающихся стран. Для того чтобы достичь максимума, необходимо выявить и решить определенные проблемы. Например, низкая доля электронной торговли в розничной торговле в Казахстане обусловлена различными проблемами в системе рынка электронной торговли, примеры которых приведены в таблице 1.

Таблица 1

Проблемы рынка электронной коммерции Республики Казахстан*

Проблема	Решение
1	2
Высокий уровень налоговой нагрузки	Налоговые преференции в виде налоговых каникул для МСП в сфере электронной коммерции. Необходима отмена НДС для компаний электронной коммерции – это позволит «оживить рынок» и сократить разрыв с развитием рынка электронной торговли развитых стран, а также России
Низкое доверие к интернет магазинам	Увеличение безопасности личных данных
Сложность таможенных процедур	Упрощение таможенного законодательства в рамках ЕАЭС
Сравнительно низкие темпы развития в отличие от развитых стран	Создание государственной программы развития в области электронной торговли
Нехватка ИТ-специалистов	Увеличение числа грантов для ТИ-специальностей

1	2
Информированность населения	Увеличить информацию о положительных сторонах электронной торговли в СМИ. Необходимо провести доработки интерфейса электронных услуг, внедрить использование нескольких языков при формировании заказов
Комиссии платежных систем	Снижение комиссии и создание благоприятных схем оплаты услуг платежных систем на основе постоянного партнерства
Стоимость доставки	Стоимость доставки отдаленные регионы высока. Тогда как наиболее привлекательная и потенциальная аудитория интернет-коммерции – это регионы
Слаборазвитие доступа к сети Интернет	Снабжение Интернетом всех отдаленных районов Республики

*Составлена на основе источника [7]

Решение вышеперечисленных проблем формирует потребность в комплексном подходе со стороны государства и бизнес-сообщества. Это объясняется тем, что решение одной либо нескольких проблем не приведет к значительному улучшению ситуации на рынке.

Мультипликаторное воздействие электронной торговли на экономику дает возможность формировать прогноз ежегодного вклада в ВВП на уровне 1,1%, повысить интенсивность перевозок в Европу из Китая через Казахстан с 2000 до 21000 в день к 2025 году [7].

Воздействие электронной коммерции на отдельные показатели экономической конъюнктуры значительно и заключается в следующем:

- влияние на цены – создание электронного рынка есть не что иное, как объединение информации, что облегчает потребителям поиск не только товара, но и наиболее приемлемой цены;
- повышение эффективности производства – обусловлено снижением транзакционных издержек, повышением конкуренции и более прозрачным ведением бизнеса;
- сокращение запасов – информация постепенно заменяет реальные запасы, поскольку их хранение в избыточном объеме невыгодно, если правильно представлять

себе процесс расходования компонентов.

Рынок электронной коммерции будет иметь те же тенденции роста (35-45%) каждый год в течение следующих 2-3 лет. Этот рост будет достигнут главным образом крупными хорошо известными корпорациями, которые преобразуют свой физический бизнес в электронную коммерцию. Большинство компаний индустрии моды (H&M, Bershka, LC Wikiki и т. д.) попытаются выйти на рынок либо через свои собственные приложения, либо через рынки, такие как Lamoda или Wildberries.

Также большая часть ресторанного бизнеса выйдет на рынок через Glovo, Wolf, Yandex и Chocofood. Более того, нынешние компании электронной коммерции будут пытаться развивать свои мобильные приложения. Эта тенденция уже началась. Кроме того, люди начнут покупать больше из-за того, что они будут более доверчивыми и более развитыми для этого типа покупок. Значительный рост произойдет на рынке электронной коммерции продуктовых магазинов. Кроме того, уже есть 2 крупных игрока, которые активно развивают эту сферу (Arbuzkz и Chocofood).

Приложения для доставки сделают рынок более благоприятным для новых игроков. В конечном счете казахстанский рынок электронной коммерции будет занят в

основном крупными компаниями или конгломератами.

С одной стороны, рынку было бы выгоднее, если бы небольшие проекты брали на себя компании и управляли ими профессионалы в этой сфере, с другой стороны, есть шанс разрушить хороший проект из-за того, что компании станут настолько большими, что они не смогут достаточно хорошо управлять небольшим проектом.

Основным фактором, который тормозит развитие электронной торговли в Казахстане, можно считать модель поведения потребителей. Казахский покупатель хочет прикоснуться ко всему, а потому преобладает привычка в использовании офлайн-магазинов. Рынок электронной коммерции Казахстана обладает рядом особенностей. Большая роль денег в жизни формирует большое недоверие ко всем безналичным онлайн-расчетам. Ярким примером этого является интернет-магазин FLIP, где около 80% платежей производится наличными, хотя магазин предлагает около 20 вариантов оплаты.

Влияние электронной коммерции на казахстанскую экономику огромно, однако желаемый результат ограничен особым отношением казахстанцев к деньгам и постоянными инцидентами интернет-мошенничества. Низкий уровень информационной культуры также будет содействовать медленному притоку средств электронной торговли на региональные рынки. Часто бывают ситуации, если пин-код банковской карты записывается на саму карту, или сообщается в социальной сети о подруге, которая по просьбе очень занятого держателя карты должна получать за него зарплату. Решение этой проблемы мы видим в проведении на местах руководителями предприятий либо учебных заведений обязательных курсов обучения грамотности персонала (также школьников и студентов) в сфере защиты персональных данных. Это может быть обычный брифинг МНЭ РК по

следующим аспектам:

- использование офлайн- и онлайн-банковских карт;
- способы оплаты товара / услуги в интернет-магазине;
- использование казахстанских и международных электронных платежных систем;
- защита персональных данных на компьютере, который подключен к локальной сети или Интернету.

К сожалению, большинство казахстанцев начинают задумываться над решением этих вопросов и приводит к решению серьезных проблем, которые возникли по собственной глупости либо по злому умыслу мошенников.

Для более интенсивного развития электронной коммерции необходимо стимулирование продаж отечественных продуктов и услуг. Так как при развитии интернет-торговли на казахстанский рынок придут за достаточно существенными капиталами зарубежные компании с целью – продавать продукцию, производящуюся в других странах, это может нанести урон для отечественной продукции. Для стимулирования казахстанских предпринимателей в области электронной торговли необходимо снижать налоговую нагрузку и администрирование.

В целом, электронная коммерция – это сделка купли-продажи через Интернет. Присутствуют различные перспективы электронной коммерции (рис. 1.)

Также существуют онлайн-перспективы, транзакции информации и покупки продуктов, которые происходят в интернете.

Сегодня онлайн-ритейл в странах ЕС растет в геометрической прогрессии, особенно в Южной Европе. Европейская электронная коммерция B2C выросла с 530 млрд евро в 2016 году до 602 млрд евро в 2017 году, темп роста составил почти 14%. В Европе насчитывается 50 стран, более 200 различных языков и 28 различных

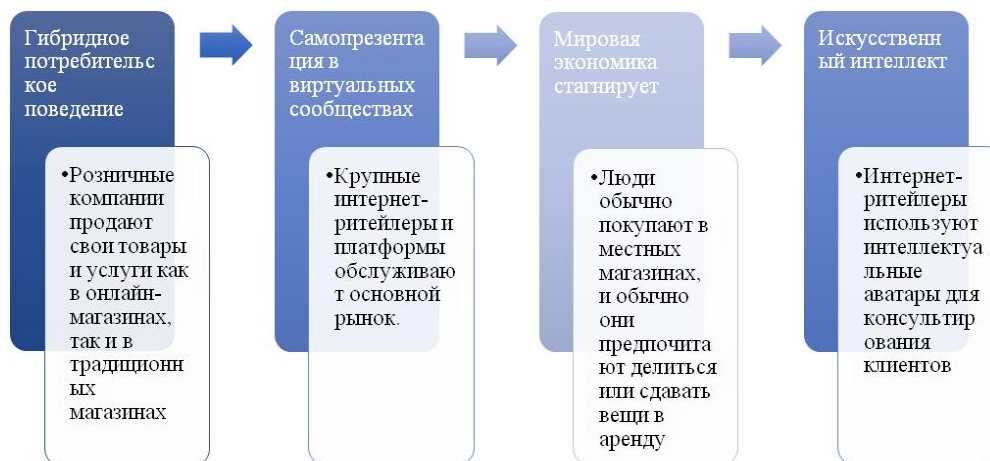
валюта. Все эти факты создают огромную культурную проблему в европейской электронной коммерции.

Существуют возможные сценарии развития электронной коммерции возможны четыре сценария развития событий (рис. 2).

Рисунок 1. Перспективы развития электронной коммерции*

*Источник [8]

Рисунок 2. Сценарии развития электронной коммерции*

*Источник [9]

Рассмотрим данные сценарии подробнее:

1. Гибридное потребительское поведение в конвергентных мирах розничной торговли, согласно этому сценарию, в развитых странах технический прогресс умерен, люди постоянно пользуются смартфонами и планшетами. Розничные компании продают свои товары и услуги как в онлайн-магазинах, так и в традиционных магазинах. Однако традиционные магазины используются в основном как выставочные залы.

2. Самопрезентация в виртуальных сообществах – по этому сценарию в онлайн-ритейле наблюдается настоящий бум. В результате объем заказов, доставляемых логистическими компаниями, значительно увеличился. Некоторые люди живут в различных виртуальных сообществах образа жизни, которые обслуживаются небольшими и инновационными онлайн-торговыми платформами. Крупные интернет-ритейлеры и платформы обслуживают основной рынок. Традиционная розничная торговля

сосредоточена на «опытном» шопинге [10].

3. Искусственный интеллект в сфере цифровой розничной торговли – по этому сценарию технологии были высоко развиты. Интернет-ритейлеры используют интеллектуальные аватары для консультирования клиентов, они предсказывают потребности клиентов, анализируя точные данные клиентов, и регулярно отправляют некоторые товары до того, как клиент их заказал. Посылки доставляются в тот же день, и часто с помощью беспилотных летательных аппаратов.

4. Если предыдущие три сценария можно было бы оценить как позитивные и оптимистичные, то четвертый – скорее пессимистичный, поскольку в соответствии с ним мировая экономика стагнирует. Люди обычно покупают в местных магазинах, и обычно они предпочитают делиться или сдавать вещи в аренду. Поэтому онлайн-платформы превратили свой розничный бизнес в лизинговые услуги [11].

Выводы. Как видно, существует множество возможных сценариев развития

электронной коммерции, но только будущее покажет, как именно будет выглядеть электронная коммерция через 5-10 лет. Во всяком случае, прогнозируется, что в ближайшие десять лет электронная коммерция приобретет еще большее значение, причем не только на зрелых рынках, таких как страны Евросоюза, но и на развивающихся рынках, таких как Казахстан.

Исследовав проблемы рынка электронной коммерции Казахстана и международный опыт повышения эффективности рынка, государству предлагается принять следующие шаги по развитию рынка:

- назначение налоговых преференций и введение моратория на налоги для интернет-компаний;
- развитие логистических центров и сортировочных центров, учитывая внедрение автоматизированных элементов, в частности «Индустрия 4.0»;
- интеграция процессов БВУ в межбанковскую систему платежных карт, а также снижение комиссий по имуществу, подлежащему использованию физическими лицами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бергер Э. Дж. Е-коммерция и цепи поставок: ломка прежних границ / Управление цепями поставок / Под ред. Дж. Л. Гатторны. – М.: Инфра-М, 2008. – С. 3-7.
2. Yang, C. (2001) International journal of electronic business. – New-York: Taylor & Francis. – Vol. 1-7.
3. Шатерникова А. Развитие электронной торговли в Казахстане. <https://profit.kz/articles/1823/Razvitiye-elektronnoj-torgovli-v-Kazahstane/>
4. Кужукеева К. М. Обзор рынка электронной торговли в Казахстане. <https://articlekz.com/article/21221>
5. Сидорова О. В. Государственное регулирование электронной коммерции: зарубежная практика. – М.: Креативная экономика, 2011. – №6. – С. 1-8.
6. Numgard, W. (2002). World Of Electronic Commerce. – New-York: ABC Publishing.
7. Отчет по развитию отрасли ИКТ в РК, 2019 г. <https://zerde.gov.kz/press/news/отчет%202019.pdf>
8. Alibaba Group.com. (2015). Retrieved from. <http://www.alibabagroup.com/en/about/overview>
9. Bundesnetzagentur.de. (2015). Jahresbericht Netzeausbauen. Zukunft sichern in Infrastrukturausbau in Deutschland. Retrieved from http://www.bundesnetzagentur.de/SharedDocs/Downloads/DE/Allgemeines/Bundesnetzagentur/Publikationen/Berichte/2015/Jahresbericht14barrierefrei.pdf?__blob=publicationFile&v=6

10. Centre for Retail Research. (2015). Online Retailing: Britain, Europe, US and Canada 2015, Retrieved from. <http://www.retailresearch.org/onlineretailing.php>
11. Chan, H. (2001). E-Commerce: fundamentals and applications. Wiley. – New-York; Chi Chester. – P. 75-77.

REFERENCES

1. Berger Je.Dzh. E-kommerciya i cepi postavok: lomka prezhnih granic / Upravlenie cepjami postavok. Pod red. Dzh.L. Gattorny. – M.: Infra-M, 2008. – P. 3-7 [in Russian].
2. Yang, C. (2001). International journal of electronic business. – New-York: Taylor & Francis. – Vol. 1-7.
3. Shaternikova A. Development of electronic commerce in Kazakhstan. <https://profit.kz/articles/1823/Razvitie-elektronnoj-torgovli-v-Kazahstane/> [in Russian].
4. Kuzhukeeva K.M. Overview of the e-commerce market in Kazakhstan. <https://articlekz.com/article/21221> [in Russian].
5. Sidorova O.V. Gosudarstvennoe regulirovanie jelektronnoj kommercii: zarubezhnaja praktika // Kreativnaja jekonomika. – 2011. – №6. – S.1-8 [in Russian].
6. Numgard, W. World Of Electronic Commerce. – New-York, ABC Publishing, 2002.
7. Otchet po razvitiju otrasli IKT v RK, 2019 g. <https://zerde.gov.kz/press/news/otchet%202019.pdf> [in Russian].
8. Alibaba Group.com. (2015). Company Overview. <http://www.alibabagroup.com/en/about/overview>
9. Bundesnetzagentur.de. (2015). Jahresbericht 2014 Netzeausbauen. Zukunft sichern in Infrastruktura usbau in Deutschland. http://www.bundesnetzagentur.de/SharedDocs/Downloads/DE/Allgemeines/Bundesnetzagentur/Publikationen/Berichte/2015/Jahresbericht14ba rrirefrei.pdf?__blob=publicationFile&v=6
10. Centre for Retail Research. (2015). Online Retailing: Britain, Europe, US and Canada 2015. <http://www.retailresearch.org/onlineretailing.php>
11. Chan, H. (2001). E-Commerce: fundamentals and applications. Wiley. – New-York; Chi Chester. – P. 75-77.

Г.Р. Даулиева, А.Е. Ералиева

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ САУДАНЫҢ ДАМУЫН
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ БАҒАЛАУ**

Аңдатпа

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы электрондық сауданың дамуын мемлекеттік басқаруды бағалау. Электрондық сауданың дамуы экономикада сөзсіз құрылымдық өзгерістер тудырады. Сандық ортаны реттеудің күрделілігі негізінен оның тұрақсыздығында, үнемі дамуы мен өзгеруінде болып келеді. Алғаш рет цифрлық кеңістіктегі құқықтарды жүзеге асыруға, цифрлық деректер мен технологияларды пайдалануға байланысты құқықтық қатынастар реттеу пәніне айналуға. Осы саланы зерттейтін көптеген заңгерлердің пікірінше, құқықтық реттеу әдістері сәйкесінше жаңартылуы керек. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерция нарығының дамуын талдаумен негізделген. Зерттеудің практикалық маңызы Қазақстан Республикасындағы электрондық сауданы мемлекеттік басқаруды бағалау

үшін зерттеу материалдарын пайдалану мүмкіндігімен негізделген. Зерттеу халықаралық, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың қол жетімді ақпараттары, сондай-ақ жетекші мерзімді басылымдар мен Интернеттегі ғылыми және тәжірибелік жарияланымдар аясында жүргізілді. Зерттеулер статистикалық мәліметтерге негізделген аналитикалық, салыстырмалы және бағалау әдістерін қолдану арқылы жүргізілді, олар бойынша тиісті қорытындылар жасалды және ұсыныстар берілді.

G. Dauliyeva, A. Yeraliyeva

**ASSESSMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION OF E-COMMERCE DEVELOPMENT
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The aim of the study is to assess the state administration of e-commerce development in the Republic of Kazakhstan. The development of e-commerce is causing inevitable structural changes in the economy. The complexity of regulating the digital environment lies mainly in its instability, constant development and change. For the first time, legal relations related to the exercise of rights in the digital space, the use of digital data and technologies are becoming the subject of regulation. In the opinion of many lawyers studying this area, the methods of legal regulation should be updated accordingly. The scientific significance of the study is substantiated by an analysis of the development of the e-commerce market in the Republic of Kazakhstan. The practical significance of the research is substantiated by the possibility of using research materials to assess the state management of e-commerce in the Republic of Kazakhstan. The study was carried out within the framework of available information from international, state and public organizations, as well as scientific and practical publications in leading periodicals and the Internet. The research was carried out using analytical, comparative and evaluative methods, based on statistical data, on which appropriate conclusions were made and recommendations were made.

Ә.Е. Төлепов*, PhD докторанты

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Adil-tulepov@mail.ru

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2021. – №1(42)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Мақалада Қазақстан Республикасы (бұдан әрі – ҚР) аймақтарының инновациялық экономикасының және инновациялық қызметінің дамуын талдау және бағалаудың ерекшеліктері мен әдістері қарастырылды. Аймақтың инновациялық әлеуеті, инновацияларды қабылдау қабілеті ұғымдарының анықтамалары берілді. Жалпы мемлекет экономикасының үдемелі дамуындағы инновациялық экономика мен инновациялық қызметті дамытудың маңыздылығы анықталды. Аймақтың инновациялық экономиканың дамуы мәселелерімен айналысатын экономистер мен зерттеуші-ғалымдардың еңбектері зерделенді. Әр түрлі шетелдік және Қазақстандық әдебиет көздерінде көрсетілген инновациялық қызметті талдау және бағалаудың әдістер тобы жинақталды. Батыс Қазақстан аймағының инновациялық экономикасы дамуының, оның ішінде инновациялық әлеуеті мен қабылдау қабілеті көрсеткіштері жүйеленіп, талдау жүргізілді. Автормен инновациялық экономиканың негізгі көрсеткіштерін есептеуге арналған арнайы формулалар ұсынылды. Берілген формулалар арқылы есептеу алгоритмін сақтай отырып, белгілі әдістеме бойынша есептеу жұмыстары жүргізілді. Есептеулердің қорытындысы бойынша соңғы жылдардағы Батыс Қазақстан аймағының (оның ішінде Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Маңғыстау облыстары бойынша) инновациялық қызметінің дамуы бағаланып, негізгі мәселелері анықталды. Инновациялық қызметті аймақтық деңгейде бағалаудың әдісі, қосымша критерийлері және анықталған мәселелерді жетілдіру жолдары ұсынылды. Сонымен қатар аймақтық деңгейде инновациялық экономиканың дамуына әсер етуші негізгі факторлар анықталды. Зерттеу барысында алынған нәтижелердің болашақта мемлекет аймақтарының инновациялық экономикасының дамуын талдау мен бағалау кезінде қолдану мүмкіншіліктері туралы болжам жасалды. Мақала соңында жүргізілген зерттеу жұмысы пысықталып, негізгі мәселелер бойынша қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: инновациялық экономика, аймақтың инновациялық қызметі, инновациялық әлеует, инновацияларды қабылдау қабілеті, инновацияларды бағалау, Батыс Қазақстан аймағы, индустриялық-инновациялық саясат, индекстік және интегралды әдістер, инновациялық өнім, инновациялық даму көрсеткіштері.

Ключевые слова: инновационная экономика, инновационная деятельность региона, инновационный потенциал, инновационная восприимчивость, оценка инноваций, Западно-Казахстанский регион, индустриально-инновационная политика, индексные и интегральные методы, инновационный продукт, показатели инновационного развития.

Keywords: innovative economy, innovative activity of the region, innovative potential, innovative receptivity, innovation assessment, West Kazakhstan region, industrial and innovative policy, index and integral methods, innovative product, indicators of innovative development.

JEL classification: O310, O320, O470

Кіріспе. Кез келген мемлекеттің тиімді экономикалық қызметті ұйымдастыруға талпынысы қалыпты жағдай болып табылады. ҚР өзінің тиімді экономикалық жүйесін мемлекеттің индустриалық-инновациялық саясатының нақты әлеуметтік-экономикалық шарттары негізінде жүзеге асырады. Инновациялық экономиканы қалыптастырудың басты маңыздылығы – қор және ресурсты үнемдеу негізінде өндіріспен қызмет көрсету саласын интенсификациялау болып табылады. Е. Әмірбекұлының пікірінше, инновациялық қызмет – ғылыми ізденістер мен дайындамалардың, ғылыми-техникалық жетістіктердің немесе басқа да ақыл-ой жемісінің жаңа немесе жетілдіріліген өнім, технологиялық үрдіс, қандай да бір әс-әрекет немесе туынды түріндегі көрінісі [1, 13-б.].

Автордың пікірінше, инновациялар дегеніміз – түрлі деңгейде қаржылық, экономикалық, әлеуметтік-саяси және экологиялық тиімділік алып келетін, жаңа немесе сапасы жақсартылған тауар, қызмет түрі, үрдіс немесе инновациялық экономиканы қалыптастыру мен дамытудың жаңа әдіс-тәсілдерінің жиынтығы болып табылатын түрлі деңгейдегі инновациялық қызметтің нәтижесі. Бұл ретте инновациялық қызметтің деңгейлерін келесідей бөліп көрсетуге болады: кәсіпорын деңгейіндегі, жекелеген аймақтық, біртұтас ұлттық деңгейде, жаһандық немесе әлемдік деңгейде. Зерттеуші ғалым Н.Н. Баранский ҚР аумағын бес экономикалық ауданға бөлуді ұсынған болатын [2, 24-б.]. Осыған сәйкес, автор зерттеу жұмысының басты объектісі ретінде Батыс Қазақстан аймағын алып отыр.

Мақаланың мақсаты – аймақтық деңгейде инновациялық қызметтің тиімділігін бағалау әдістерін зерттеу және жетілдіру жолдарын ұсыну.

Қойылған мақсатқа сәйкес бірнеше міндеттер шешілуі тиіс: аймақтың инновациялық қызметі түсінігінің негізгі аспектілерін және оны бағалаудың негізгі әдістерін

анықтау; Батыс Қазақстан аймағының инновациялық қызметін талдау және бағалау; аймақтық инновациялық қызметті бағалау әдістерін жетілдіру жолдарын ұсыну және қорытындылау.

Зерттеу материалдары ретінде шетелдік және ҚР ғалымдарының еңбектері алынды. Оның ішінде, Ресей ғалымдарының инновациялық қызметті аймақтық деңгейде талдау мен бағалау кезінде қолданылатын әдіс-тәсілдерінің негізгілері қарастырылып, жетілдіру жолдары ұсынылды. Мақалада экономикалық зерттеу жұмыстары кезінде қолданылатын негізгі статикалық және арнайы динамикалық әдістер қолданылды. Мәселен, әдебиеттерге шолу кезінде библиографиялық әдіс қолданылса, теориялық негіздемелерді жинақтау және біріктіру мен авторлық көзқарастарды қалыптастыру барысында индукция әдісі қолданылды. Алынған нәтижелерді қорытындылау және әдістерді ұсыну үшін көптеген көрсеткіштердің ішінен ең қажетті көрсеткіштерді топтау жұмыстары ғылыми абстракция әдісі негізінде жасалды. Ал көрсеткіштерді талдау мен бағалау статистикалық мәліметтер негізінде математикалық әдістер арқылы есептелді.

Әдебиеттік шолу. Макро, мезо және микро деңгейлерде инновациялық қызметті талдау және бағалаудың әдістерін шетелдік, Қазақстандық экономист-ғалымдар өз еңбектерінде зерттеген. М. Дзиллас және К. Блайнд Scopus базасының 2019 жылы наурыз айында Technovation журналында жарияланған «Innovation indicators throughout the innovation process: An extensive literature analysis» атты мақаласында инновациялық үдерістердің барлық кезеңінде қолданылатын талдау көрсеткіштерін зерттеген [3, 3-29 б.]. Ә.Е. Төлепов және А.Б. Майдырованың Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысында жарияланған «Assessment of the effectiveness of innovative activities of enterprises in the West Kazakhstan region» атты мақаласында аймақтағы инновациялық

қызметті зерттеу әдістері қолданыла отырып, бағалау жүргізілген [4, 94-103 б.]. Ресей ғалымдары А.А.Шорина, Н.В. Фролова [5], Т.Г. Евдокимова [6], В.А. Швандар [7], сонымен қатар Қазақстан ғалымдары Е. Әмірбекұлы [1], Ә.Ә. Сатыбалдин, Б.Н. Исабеков және Д.М. Башиков [8], С.Б. Абдыгаппарова [9] және жалпы аймақтың экономикалық әлеуетін бағалау мәселелерін Х.Х. Кусаинов пен Н.Т. Әжмұрат [2] сынды ғалымдар өз еңбектерінде зерттеген. Мәселен, В.А. Швандар бастаған ғалымдар тобы өз еңбегінде инновациялық қызметтің тиімділігін бағалау кәсіпорындарды, саланы немесе халық шаруашылығын басқарудың түрлі деңгейлерінде инвестициялық жобаларды бағалау арқылы жүзеге асатындығын дәлелдеген [7, 338-б.]. Зерттеуші-ғалымдар А.А. Шорина және Н.В. Фролова аймақтардың инновациялық қызметін дамыту барысында инновативтілік индексіні қолдану ерекшеліктерін зерттеген [5, 33-38 б.]. Т.Г. Евдокимова, Г.А. Маховикова және Н.Ф. Ефимова инновациялық қызметті бағалаудың статикалық және динамикалық әдістерін ұсынған [6, 171-178 б.]. Қазақстандық ғалым С.Б. Абдыгаппарова кәсіпорындардың инновациялық қызметінің жалпы инновациялық үдерістерге әсерін талдау және бағалау үшін экономикалық тәуекелділік коэффициентін есептеу қажеттігіне баса назар аударған [9, 101-114 б.]. Ә.Ә. Сатыбалдин, Б.Н. Исабеков және Д.М. Башиков сынды ғалымдар өз монографиясында аймақтардың инновациялық әлеуетін талдау үшін ҚР Экономика институтымен ұсынылған үлгіні алуға болатындығын ескерген [8, 337-б.].

Қазіргі таңда нақты кәсіпорындар деңгейінде инновациялық қызметті бағалаудың әдістері жетілдіруде. Дегенмен, тұтас мемлекет немесе оның жекелеген аймақтары деңгейінде инновациялық қызметті бағалаудың бірыңғай әдістері қалыптаспаған.

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта аймақ-

тың инновациялық қызметін бағалайтын қолданыстағы әдістерді бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады:

1. Индекстік әдістер – инновациялық процестердің сандық және сапалық сипаттамаларын түсіндіретін айнымалыларды индекстер арқылы бағалауға негізделген әдістер (мысалы, the Boston Consulting Group индексі).

2. Ұпайлық және рейтингілік бақылау әдістері – коэффициенттерді және аймақтың инновациялық дамуының жекелеген көрсеткіштерін анықтауға бағытталған (мысалы, Global Innovation Index).

3. Матрицалық әдістер – бұл әдістер экономикалық қызмет түрлері негізінде аймақтардың инновациялық даму элементтері арасындағы арақатынасты сандық бағалауға негізделген (мысалы, аймақтардың инновациялық әлеуетін бағалау әдісі).

4. Интегралды әдістер – аймақтың экономикалық дамуындағы белгілі бір тікелей және жанама көрсеткіштерді жүйелеу арқылы аймақтың инновациялық қызметін талдау және бағалау (мысалы, аймақтың инновативтілігі көрсеткіші).

The Boston Consulting Group, the Global Innovation Index сынды әдістер экономикасы дамыған мемлекеттерде кеңінен қолданылады. Дегенмен, экономикасы дамушы мемлекеттердің ерекшеліктері ескерілмейді. Сондықтан біздің еліміздің аймақтарының инновациялық дамуын талдау барысында бұл әдістерді қолдану толық нәтиже алу мүмкіндігін шектейді. Аймақтың бәсекеге қабілеттілік моделі әдісін қолдану барысында объективті бағалау үшін көптеген артық көрсеткіштер қолданылуы мүмкін. Бұл инновациялық қызметті талдау және бағалау үрдісін күрделендіретіні анық. Сондықтан ҚР аймақтарының инновациялық қызметін талдауда қолданылатын көрсеткіштердің жиынтығын абстракциялау арқылы қалыптастыру қажет. Осындай әдістердің бірі ретінде аймақтың инновативтілік индексіні [3, 33-38 б.] атауға болады. Бұл әдіс инте-

гралды индикатор ретінде есептеледі, оның негізінде белгілі бір критерийлер бойынша инновацияларды және инновациялық үрдістерді сипаттайтын әртүрлі факторлар жатыр. Бұл әдіс келесі формула бойынша есептеледі [5, 33-38 б.]:

$$ИИ = \frac{A + B + C + \frac{D + E}{2} + F + G}{6}, \quad (1)$$

мұндағы А – аймақтағы ірі қалалар тұрғындарының үлесі;

В – мемлекеттік жоғары оқу орындары (бұдан әрі – ЖОО) білім алушыларының жалпы білім алушылар ішіндегі үлесі;

С – қызмет көрсетуде бойынша ғылым саласындағы қызмет ететіндердің үлесі;

Д – Жалпы аймақтық өнімдегі (бұдан әрі – ЖАӨ) қызмет көрсету саласының үлесі;

Е – ЖАӨ-дегі ғылым саласының үлесі;

Ғ – аймақтардың ұялы байланыспен қамтылу көрсеткіші;

Г – аймақтардың интернетпен қамтылу көрсеткіші. Сонымен қатар бұл әдістің екінші формуласы инновативтілік индексі F және G көрсеткіштерін қолданбай-ақ анықтауға мүмкіндік береді. Дегенмен, автордың пікірінше, бұл әдістің кемшілігі – аталған көрсеткіштер бойынша мәліметтердің қолжетімсіздігі және нақты көрсеткіштердің толық қамтылмауы болып табылады. Яғни әдісте ұсынылған көрсеткіштер тек қана аймақтың инновациялық әлеуетінің көрсеткіштері болып келеді. Ұйымның, кәсіпорынның, мемлекеттің инновациялық әлеуеті инновациялық үрдіс барысында шешуші мәнге ие, сонымен қатар олардың инновациялық белсенділігі үшін жағдай жасайды. Алайда, Т.В.Колосованың пікірінше, «Инновациялық әлеуетті қалыптастыру процесі – инновациялық сипаттағы тиімді шешімдер қабылдаудың және олардың салдарын бағалаудың формализацияланған аппаратының жоқтығына тап болады» [10, 3-б.]. Сонымен қатар автордың пікірінше, инновациялық

әлеует көрсеткіші елдің және оның аймақтарының инновациялық қызметінің дамуын көрсететін негізгі көрсеткіш ретінде алынғаны дұрыс емес. Инновациялық әлеует инновациялық қызметті іске асыруға қажетті құрама ретінде есептелуі керек. Сондықтан инновациялық әлеуетті қолдана отырып, аймақтардың инновацияларды қабылдау көрсеткіштерін де кешенді түрде есептеу толық нәтижелер беруі мүмкін. Яғни, біздің ойымызша, аймақтың инновациялық қызметін толық талдау және бағалау үшін инновациялық әлеует және инновацияларды қабылдау қабілеті көрсеткіштерін кешенді қолдану арқылы анықтау нақты нәтижелер береді. Бұл ретте, автор келесі формуланы ұсынады:

$$K_{a.и.д.} = K_{и.ә.} - K_{и.к.}, \quad (2)$$

мұндағы $K_{a.и.д.}$ – аймақтың инновациялық даму көрсеткіші;

$K_{и.ә.}$ – инновациялық әлеует көрсеткіші;

$K_{и.к.}$ – инновацияларды қабылдау көрсеткіші.

Инновациялық әлеует инновациялық қызметті дамытуға қажетті барлық қаржылай, материалдық, кадрлық және табиғи ресурстар, ал инновацияларды қабылдау қабілеті осы ресурстардың іс жүзінде нақты қолданылуын көрсететін негізгі көрсеткіштер екендігін ескерсек, аймақтың инновациялық дамуы тиімділігін анықтау үшін аталған екі көрсеткіш нәтижелерінің айырмасы аймақтың инновациялық қызметін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Инновациялық әлеует және қабылдау қабілеті көрсеткіштерінің элементтері өте көп. Оның ішінде, абстракциялау арқылы автор негізгі 7 көрсеткішті таңдап отыр. Олар: инновациялық стартап жобалардың барлық бизнес-жобалардағы үлесі; 1000 адамға шаққандағы патенттер санының үлесі; ғылым докторы, кандидаты, PhD, бейіні бойынша докторлардың жалпы зерттеулер мен талдамаларға жұмылдырылған мамандар санындағы үлесі; ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар (бұдан әрі – ҒЗТҚЖ),

әзірлемелермен айналысатын мекемелер санындағы ЖОО-ның үлес салмағы; инновациялық өнім көлемінің жалпы өндірілген өнім көлеміндегі үлесі; инновациялары бар кәсіпорындар мен мекемелердің барлық респонденттер санындағы үлесі және инновациялық өнімдердің ЖАӨ-дегі үлесі.

ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының [11] және Ұлттық зияткерлік меншік институтының [12] мәліметтеріне сүйене отырып, Батыс Қазақстан аймағының инновациялық әлеует деңгейінің көрсеткіштерін 1-кестеде көруімізге болады:

1-кесте

2017-2019 жылдардағы Батыс Қазақстан аймағының инновациялық әлеуеті деңгейінің көрсеткіштері*

№	Инновациялық әлеует деңгейі, %	Облыстар бойынша	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
1.	Инновациялық стартап жобалардың барлық бизнес-жобалардағы үлесі	Ақтөбе	22,1	23,1	22,8
		Батыс Қаз.	18,1	17,2	16,4
		Атырау	16,8	17,1	16,9
		Маңғыстау	14,7	13,8	14,5
2.	1000 адамға шаққандағы патенттер үлесі	Ақтөбе	10,2	10,6	11,1
		Батыс Қаз.	6,1	6,0	5,8
		Атырау	4,9	4,8	4,65
		Маңғыстау	3,7	3,9	4,3
3.	Ғылым докторы, кандидаты, PhD, бейіні бойынша докторлардың жалпы зерттеулер мен талдамаларға жұмылдырылған мамандар санындағы үлесі	Ақтөбе	31,5	32,8	33,1
		Батыс Қаз.	43,6	42,8	52,7
		Атырау	9,3	10,5	11,8
		Маңғыстау	7,3	7,1	7,8
4.	ҒЗТКЖ, әзірлемелермен айналысатын мекемелер санындағы ЖОО үлес салмағы	Ақтөбе	37,5	37,5	40,0
		Батыс Қаз.	50,0	40,0	33,3
		Атырау	6,25	6,25	6,25
		Маңғыстау	33,3	33,3	33,3
	Орташа мәні:		78,84	76,69	78,68

*Автормен құрастырылған

2-кесте

2017-2019 жылдардағы Батыс Қазақстан аймағының инновациялық қабылдау қабілеті деңгейінің көрсеткіштері*

№	Инновацияларды қабылдау қабілеті көрсеткіштері, %	Облыстар бойынша	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
1	2	3	4	5	6
1.	Инновациялық өнім көлемінің жалпы өндірілген өнім көлеміндегі үлесі	Ақтөбе	3,44	3,05	3,22
		Батыс Қаз.	0,95	0,94	1,0
		Атырау	0,1	0,12	0,1
		Маңғыстау	0,012	0,023	0,27

1	2	3	4	5	6
2.	Инновациялары бар кәсіпорындар мен мекемелердің барлық респонденттер санындағы үлесі	Ақтөбе	10,1	10,6	10,6
		Батыс Қаз.	5,3	5,3	5,3
		Атырау	8,0	8,3	9,0
		Маңғыстау	3,5	4,0	3,4
3.	Инновациялық өнімдердің ЖАӨ-дегі үлесі	Ақтөбе	2,34	2,1	2,0
		Батыс Қаз.	0,78	0,84	0,84
		Атырау	0,1	0,11	0,1
		Маңғыстау	0,008	0,18	0,22
	Орташа мәні:		11,6	11,8	12,0

*Автормен құрастырылған

Кестеден көріп отырғанымыздай, Батыс Қазақстан аймағының инновациялық әлеуетінің орташа көрсеткіші 2017-2019 жылдар аралығындай айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған. 2018 жылы 2,15-ке кеміп, 2019 жылы 1,99-ға артқан. Батыс Қазақстан аймағының инновациялық қабылдау қабілеті деңгейінің негізгі көрсеткіштері 2-кестеде қарастырылған.

Кестеден көріп отырғанымыздай 2017-2019 жылдар аралығында Батыс Қазақстан аймағының инновацияларды қабылдау қабілетінің орташа көрсеткіші біртіндеп жоғарылап, 2019 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 0,4 %-ға артқан.

Аймақтың инновациялық әлеуеті көрсеткішін анықтау үшін автор келесі формуланы ұсынады:

$$K_{и.ә.} = \frac{\Sigma A + B + C + D}{4}, \quad (3)$$

мұндағы А – инновациялық стартап жобалардың барлық бизнес-жобалардағы үлесі;

В – 1000 адамға шаққандағы патенттер санының үлесі;

С – ғылым докторы, кандидаты, PhD, бейіні бойынша докторлардың жалпы зерттеулер мен талдамаларға жұмылдырылған мамандар санындағы үлесі;

D – ҒЗТКЖ, әзірлемелермен айналысатын мекемелер санындағы ЖОО-ның үлесі.

Ал аймақтың инновациялық қабылдау қабілеті көрсеткішін анықтау үшін келесі формуланы қолданамыз:

$$K_{и.қ.} = \frac{\Sigma E + F + G}{3} \quad (4)$$

мұндағы E – инновациялық өнім көлемінің жалпы өндірілген өнім көлеміндегі үлесі;

F – инновациялары бар кәсіпорындар мен мекемелердің барлық респонденттер санындағы үлесі;

G – инновациялық өнімдердің ЖАӨ-дегі үлесі.

2 және 3-кестедегі мәліметтері және 3-4 формулалары арқылы 2017-2019 жылдардағы аймақтардың инновациялық әлеуеті және инновациялық қабылдау қабілеті көрсеткіштерін есептей отырып, келесі нәтижелерді анықтаймыз:

2017 жылға:

$$K_{и.ә.} = \frac{71,7+24,9+91,7+127,05}{4} = 78,84.$$

$$K_{и.қ.} = \frac{4,502+26,9+3,3228}{3} = 11,6.$$

2018 жылға:

$$K_{и.ә.} = \frac{71,2+25,3+93,2+117,5}{4} = 76,69.$$

$$K_{и.қ.} = \frac{4,133+28,2+3,23}{3} = 11,8.$$

2019 жылға:

$$K_{и.ә.} = \frac{70,6+25,85+105,4+112,85}{4} = 78,68.$$

$$K_{и.қ.} = \frac{4,59+28,3+3,16}{3} = 12,0.$$

Финансы и учет

2-формулананы қолдана отырып, аймақтың инновациялық даму ($K_{a.и.д.}$) көрсеткішін анықтаймыз:

2017 жылға:

$$K_{a.и.д.} = 78,84 - 11,6 = 67,24.$$

2018 жылға:

$$K_{a.и.д.} = 76,69 - 11,8 = 64,89.$$

2019 жылға:

$$K_{a.и.д.} = 78,68 - 12,0 = 66,68.$$

Есеп нәтижелері бойынша келесідей қорытынды шығаруға болады:

Егер $K_{a.и.д.} = 0$ – аймақтың инновациялық қызметінің үдемелі дамуы;

Егер $K_{a.и.д.} = (0; 100)$ – аймақтың инновациялық қызметінің бір қалыпты дамуы;

Егер $K_{a.и.д.} = (0; +\infty)$ – аймақтың инновациялық қызметінің баяу дамуы немесе артта қалуы.

Демек, 2017-2019 жылдардағы Батыс Қазақстан аймағының инновациялық экономикасы бір қалыпты дамығандығы анықталады. Дегенмен, 2018 жылы 2017 және 2019 жылдарға қарағанда тиімдірек. Яғни бұдан шығатын қорытынды, аймақтың инновациялық әлеуеті мен оларды қабылдау қабілеті көрсеткіштерінің орташа мәндерінің айырмасы неғұрлым 0-ге жақындаған сайын, соғұрлым аймақтың инновациялық қызметінің тиімді дамуын көрсетеді. Демек, инновациялық әлеуеттің барлық ресурстары кәсіпорындар деңгейінде, сәйкесінше аймақтық деңгейде тиімді пайдаланғандығын білдіреді.

Қорытынды. Мемлекеттің біртұтас және жекелеген аймақтарының иннова-

циялық экономикасының дамуы, оны жетілдірудің және тиімділігін бағалаудың жаңа әдістері мен әдістемелерін қалыптастыруды талап етеді. Қазіргі таңда жекелеген кәсіпорындар деңгейінде инновациялық жобалардың тиімділігін бағалау бойынша әдістер кеңінен зерттеліп, қалыптастырылуда. Бірақ макроэкономикалық тұрғыда бұл әдістерді қолдану қиындық тудырады. Сондықтан шетелдік және Қазақстандық зерттеушілер мен ғалымдар аймақтар мен тұтас мемлекеттік деңгейде, инновациялық экономиканың дамуын талдау, бағалау және оны жетілдірудің ұсыныстарын кеңінен жасауы тиіс. Дегенмен, жаңа әдістерді қолдану ыңғайлы болуы қажет, әрі есептеу жұмыстарын жүргізу барысында қажетті мәліметтер қолжетімді болғаны маңызды. Бұл мақалада автормен жасақталған және ұсынылған инновациялық қызметті талдау мен бағалау әдісі негізгі әрі қолжетімді көрсеткіштердің негізінде қолданылатындықтан есептеуге қолайлы болады. Берілген әдіс аймақтың экономикалық дамуын зерттеу кезінде, оның ішінде инновациялық дамуын талдау мен бағалау кезінде тиісінше органдар мен мекемелерде қолдануға болады. Сонымен қатар берілген тақырып бойынша ғылыми теориялық және эмпирикалық зерттеулер жүргізу кезінде берілген формулаларды және әдісті қолдана отырып, объективті нәтижелер алуға, соның негізінде аймақтық даму стратегияларына өзгерістер енгізуге және қосымша даму тетіктерін қарастыру мен енгізуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әмірбекұлы Е. Инновациялық бизнес: Моногр. – Алматы: Эверо, 2012. – 188 б.
2. Қусаинов Х.Х., Әжмұрат Н.Т. Аймақтық экономика және басқару: Оқу құралы / Х.Х. Қусаинов, Н.Т. Әжмұрат. – Алматы: «Бастау» баспасы. – 2013. – 2016 б.
3. Marisa Dziallas, Knut Blind. Innovation indicators throughout the innovation process: An extensive literature analysis. Technovation. – Vol. 80-81. – February-March 2019. – P. 3-29. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2018.05.005> <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0166497217301402>
4. Төлепов Ә.Е., Майдырова А.Б. Assessment of the effectiveness of innovative activities of

enterprises in the West Kazakhstan region // Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы. – 2020. – №4. – 230 б. <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-4-94-103>

5. Шорина А.А., Фролова Н.В. Анализ методик оценки уровня инновационного развития региона. Инновационное развитие регионов: методы оценки и поддержка исследований // Межвузовский сборник научных статей. – Пермь, 2009. – 143 с.

6. Евдокимова Т.Г., Маховикова Г.А., Ефимова Н.Ф. Инновационный менеджмент. – СПб., 2005. – 224 с.

7. Швандар В.А., Горфинкел В.Я. Инновационный менеджмент: Учебник / Под ред. проф. В.А. Швандара, проф. В.Я. Горфинкеля. – М.: Вузовский учебник, 2005. – 382 с.

8. Сатыбалдин Ә., Исабеков Б., Бишаков Д. Өндіріс саласындағы инновация және кәсіпкерлік: Моногр. – Алматы: ИЦ ОФППИ «Интерлигал», 2006. – 339 б.

9. Абдыгаппарова С.Б. Инновационный потенциал Казахстана: механизмы активизации: Моногр. – Алматы: Экономика, 2001. – 158 с.

10. Колосова Т.В. Обеспечение устойчивого развития предприятия на основе повышения его инновационного потенциала: Автореф. дисс. доктора наук Т.В. Колосова. – Нижний Новгород, 2011. – 44 с.

11. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайты. <https://stat.gov.kz/>

12. Ұлттық зияткерлік меншік институтының ресми сайты. https://kazpatent.kz/sites/default/files/statisticheskie_dannye_za_2017_god_rus.pdf

REFERENCES

1. Amirbekuly E. Innovatsiialyq biznes: Monogr. – Almaty: Evero, 2012. – 188 b. [in Kazakh].

2. Kusainov N.H., Ajmurat N.T. Aimaqtyq ekonoməka jane basqary: Oqu quraly / N.H. Kusainov, N.T. Ajmurat. – Almaty: «Bastau» baspasy. – 2013. – 2016 b. [in Kazakh].

3. Marisa Dziallas, Knut Blind. Innovation indicators throughout the innovation process: An extensive literature analysis. Technovation. – Vol. 80-81. – February-March 2019. – P. 3-29. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2018.05.005> <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0166497217301402> [in English].

4. Tolepov A.E., Maidyrova A.B. Assessment of the effectiveness of innovative activities of enterprises in the West Kazakhstan region // L.N. Gumilev atyndagy ENU habarshysynyn ekonomika seriasy. – 2020. – №4. – 230 b. <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-4-94-103> [in Kazakh].

5. Shorina A.A., Frolova N.V. Analiz metodik ocenki urovnja innovacionnogo razvitija regiona. Innovacionnoe razvitie regionov: metody ocenki i podderzhka issledovaniy // Mezhvuzovskij sbornik nauchnyh statej. – Perm', 2009. – 143 s. [in Russian].

6. Evdokimova T.G., Mahovikova G.A., Efimova N.F. Innovacionnyj menedzhment. – SPb., 2005. – 224 s. [in Russian].

7. Shvandar V.A., Gorfinkel V.Ja. Innovacionnyj menedzhment: Uchebnyk / Pod red. prof. V.A. Shvandara, prof. V.Ja. Gorfinkelja. – M.: Vuzovskij uchebnyk, 2005. – 382 s. [in Russian].

8. Satybaldin A., Isabekov B., Bishakov D. Ondiris salasyndagy innovatsiia jane kasipkerlik: Monogr. – Almaty: ITs OFPPI «Interləgal», 2006. – 339 b. [in Kazakh].

9. Abdygapparova S.B. Innovacionnyj potencial Kazahstana: mehanizmy aktivizacii: Monogr. – Almaty: Jekonomika, 2001. – 158 s. [in Russian].

10. Kolosova T.V. Obespechenie ustojchivogo razvitija predprijatija na osnove povysheniya ego innovacionnogo potenciala: Avtoref. diss. – Nizhnij Novgorod, 2011. – 44 s. [in Russian].

11. Qazaqstan Respublikasy Strategiialyq josparlau jane reformalar agenttigi Ulttyq statistika biirosynyc resmi saity. <https://stat.gov.kz/> [in Kazakh].

12. Ulttyq ziiatkerlik menshik institutyryn resmi saity. https://kazpatent.kz/sites/default/files/statisticheskie_dannye_za_2017_god_rus.pdf [in Kazakh].

Ә.Е. Төлепов

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ ИННОВАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В статье рассмотрены особенности и методы анализа и оценки развития инновационной экономики и инновационной деятельности регионов Казахстана. Даны определения понятий инновационный потенциал региона и инновационной восприимчивости. Изучены труды экономистов и ученых-исследователей, занимающихся проблемами развития региональной инновационной экономики. Проклассифицированы группы методов анализа и оценки инновационной деятельности, отраженных в различных зарубежных и казахстанских источниках литературы. Систематизированы и проанализированы показатели развития инновационной экономики Западно-Казахстанского региона, в том числе инновационного потенциала и инновационной восприимчивости. Предложены формулы, разработанные автором для расчета основных показателей инновационной экономики. По итогам расчетов были оценены и определены основные проблемы развития инновационной деятельности Западно-Казахстанского региона за последние годы. Предложены усовершенствованный метод оценки инновационной деятельности на региональном уровне, дополнительные критерии и пути совершенствования выявленных проблем. В конце статьи были сделаны выводы по основным проблемам исследуемой темы.

A. Tolepov

**IMPROVING THE METHODS OF ASSESSING THE INNOVATION ACTIVITY
OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article considers the features and methods of analysis and evaluation of the development of the innovation economy and innovation activity of the regions of Kazakhstan. The definitions of the concepts of innovative potential of the region and innovative receptivity are given. The works of economists and research scientists dealing with the problems of regional innovation economy development are studied. Groups of methods of analysis and evaluation of innovation activity, reflected in various foreign and Kazakh literature sources, are classified. The indicators of the development of the innovation economy of the West Kazakhstan region, including the innovation potential and innovation susceptibility, are systematized and analyzed. The formulas developed by the author for calculating the main indicators of the innovation economy are proposed. Based on the results of the calculations, the main problems of the development of innovative activity in the West Kazakhstan region in recent years were evaluated and identified. An improved method for assessing innovation activity at the regional level, additional criteria and ways to improve the identified problems are proposed. At the end of the article, conclusions were drawn on the main problems of the topic under study.

- Агилбаева А.А.** PhD докторанты, Е.А. Букетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
- Азылканова С.А.** э.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
- Аймешева Ж.А.** магистр, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан
- Базарова Б.Т.** магистр, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан
- Байбусинова Г.К.** PhD докторанты, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
- Богдашкина И.В.** э.ғ.к., доцент, стратегиялық әзірлеу және талдау бөлімінің бастығы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан
- Герасимчук В.И.** э.ғ.д., профессор, Украинаның Ұлттық техникалық университеті «Игорь Сикорский атындағы Киев политехникалық институты», Киев қ., Украина
- Даулиева Г.Р.** э.ғ.к., доцент, профессор м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Джакупова А.К.** магистр, аға оқытушы, Экономика және аудит жоғары мектебі басқарушысының орынбасары, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан
- Ералиева А.Е.** PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Ибыжанова А.Д.** э.ғ.к., доцент, Экономика және аудит жоғары мектебінің басқарушысы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан
- Касенова А.М.** PhD докторанты, «Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Талдықорған қ., Қазақстан
- Киреева А.А.** э.ғ.к., аға ғылыми қызметкер, ҚР БҒМ Экономика институты, Алматы қ., Қазақстан
- Копбулсынова Б.К.** магистр, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан
- Нурбацин А.С.** PhD докторанты, Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Токсанова А.Н.** э.ғ.д., профессор, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
- Төлепов Ә.Е.** PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
- Хусаинова Ж.С.** э.ғ.к., профессор, Е.А. Букетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
- Шаяхметова Л.М.** PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

- Агилбаева А.А.** докторант PhD, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан
- Азылканова С.А.** к.э.н., доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан
- Аймешева Ж.А.** магистр, старший преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, Казахстан
- Базарова Б.Т.** магистр, старший преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, Казахстан
- Байбусинова Г.К.** докторант PhD, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан, Казахстан
- Богдашкина И.В.** к.э.н., доцент, начальник отдела стратегического развития и анализа, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, Казахстан
- Герасимчук В.И.** д.э.н., профессор, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», г. Киев, Украина
- Даулиева Г.Р.** к.э.н., доцент, и.о. профессора, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Джакупова А.К.** магистр, старший преподаватель, заместитель руководителя Высшей школы экономики и аудита, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, Казахстан
- Ералиева А.Е.** докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Ибыжанова А.Д.** к.э.н., доцент, руководитель Высшей школы экономики и аудита, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, Казахстан
- Касенова А.М.** докторант PhD, НАО «Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова», г. Талдыкорган, Казахстан
- Киреева А.А.** к.э.н., ведущий научный сотрудник, Институт экономики МОН РК, г. Алматы, Казахстан
- Копбулсынова Б.К.** магистр, старший преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, Казахстан
- Нурбацин А.С.** докторант PhD, Университет Международного Бизнеса, г. Алматы, Казахстан
- Токсанова А.Н.** д.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
- Төлепов Ә.Е.** докторант PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан
- Хусаинова Ж.С.** к.э.н., профессор, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан
- Шаяхметова Л.М.** докторант PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан

- Agilbayeva A.** PhD student, Karaganda University named after E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan
- Azylkanova S.** candidate of economic sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Aimesheva Zh.** master of economics, senior lecturer, Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk, Kazakhstan
- Bazarova B.** master of economics, senior lecturer, Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk, Kazakhstan
- Baibussinova G.** PhD student, Kazakh university of economics, finance and international trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Bogdashkina I.** PhD, assistant professor, head of strategic development and analysis department, Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk, Kazakhstan
- Gerasymchuk V.** doctor of economics, professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
- Dauliyeva G.** candidate of economic sciences, acting professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
- Jakupova A.** master of economic sciences, senior lecturer, deputy head of the higher school of economics and audit, Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk, Kazakhstan
- Yeraliyeva A.** PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
- Ibyzhanova A.** PhD, assistant professor, head of the higher school of economics and audit, Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk, Kazakhstan
- Kassenova A.** PhD student, NP JSC «Ilyas Zhansugurov Zhetysu University», Taldykorgan, Kazakhstan
- Kireyeva A.** PhD, Leading Researcher, Institute of Economics MES RK, Almaty, Kazakhstan
- Kopbulsynova B.** master of economics, senior lecturer, Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, Uralsk, Kazakhstan
- Nurbatsin A.** PhD student, University of International Business, Almaty, Kazakhstan
- Toxanova A.** doctor of economic sciences, professor, Kazakh university of economics, finance and international trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Tolepov A.** PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Khusainova Zh.** candidate of economic sciences, professor, of the Karaganda University named after E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan
- Shayakhmetova L.** PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КазУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала, содержание которой отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащая авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи должна включать название, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются через систему онлайн подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле. Проверьте правильность указания e-mail, поскольку всю переписку редакция будет вести с Вами по электронной почте.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц**.

- Подаваемая рукопись должна:
  - представлять академическую и научную ценность;
  - иметь определенную значимость и оригинальность, а также практическое значение;
  - вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
  - тщательно вычитана и отредактирована.
- Технические требования к оформлению статьи:
  - формат – Microsoft Word, формулы в редакторе формул (Microsoft Equation);
  - шрифт – Times New Roman;
  - размер шрифта – 14;
  - межстрочный интервал – одинарный;
  - ширина всех полей – 2 см;
  - абзацный отступ – 1 см;

В журнал могут быть представлены оригинальные научные статьи, которые являются окончательным отчетом о законченном экспериментальном исследовании.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК – на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой во всем мире для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ – на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов в Электронном Каталоге. ГРНТИ по своей

теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>.

Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации **JEL (JEL Classification)**. Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. Коды по классификации JEL можно найти на сайте: <http://nfinte.com/assets/docs/jel.doc>. Коды JEL указываются после ключевых слов.

DOI (ДОИ) (далее – DOI (ДОИ)) к каждой статье, которая является цифровым идентификатором объекта для уникальной и постоянной онлайн идентификации содержания журнала и ссылок в Интернете и присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел DOI Фаундэйшен).

Ключевых слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки – keywords, ключевые слова, кілт сөздер*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание. Указать электронные адреса всех авторов. Также необходимо указать основного автора (автора для корреспонденции). **Количество авторов не более 4.**

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

Структура статьи

Материал в рукописи должен строиться по принципу «от общего к конкретному». Статья должна состоять из следующих разделов (это не исключает наличия дополнительных подразделов), что соответствует международным стандартам:

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.) **(22-25 строчек или не менее 150 слов, не более 300 слов).**

В аннотации излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (**в начале статьи**), в конце статьи,

после списка литературы, должна быть аннотация на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять не менее 10. Там не должно быть предложений, а только слова или группы слов. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования. **Цель** описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи. **Методы** исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Должны быть представлены теории, перспективы, формулы, уравнения. Если в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

Автору следует конкретизировать проблему, по которой проведено данное исследование. Введение не должно быть длинным, автор должен избегать использования таблиц и цифр.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и обобщение соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из базы данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

Включает в себя эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить до-

стижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) выделять полужирным шрифтом (введение, обзор литературы, основная часть, выводы).

В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках.

Список литературы оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Название списка литературы должно иметь стандартный подзаголовок «Список литературы», «Әдебиеттер тізімі», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, статьи из журналов казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй Список литературы (References) с транслитерацией. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Статьи на казахском и английском языках должны иметь профессиональный перевод (запрещается автоперевод с интернета).

Источник литературы содержит: автор (ы), полное наименование источника, – место издания: издательство, год выпуска. – количество страниц (образец ниже).

НАПРИМЕР:

Список литературы (Әдебиеттер тізімі)

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: У чеб. пос./ О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. – 7-е изд. – М.: КНОРУС, 2013. – 360 с.

2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» // <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167>

3. Регионы Казахстана (2018). Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Астана. – 30 с. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?_afLoop=9713740891393549#%40%3F_afLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54

4. Hong, C. Y., Lee, Y. C., Tsai, M. C. and Tsai, Y. C., 2018. Agricultural Sector Input Technical Coefficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach // International Journal of Energy Economics and Policy. – № 8(6). – P. 339-345.

5. Шумакова О.В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6. – С. 1-8.

6. Marshall, A. (1980). The principles of Economics (Macmillan and Co., Ltd.). – London: Macmillan and Co., Ltd. <http://www.econlib.org/http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

7. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 14 ақпандағы № 420 Жарлығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000894>

References

1. Lavrushin O.I. Bankovskoe delo: sovremennaja sistema kreditovaniya: ucheb. pos. [Banking: the modern system of lending: training manual] / O.I. Lavrushin, O.N. Afanas'eva. – 7-e izd. – M.: KNORUS, 2013. – 360 s. [in Russian].

2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 maja 2013 goda № 577 «O Konceptii po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj jekonomike» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 No. 577 «On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the» green economy»]. <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167> [in Russian].

3. Regiony Kazahstana (2018). Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. [Regions Of Kazakhstan (2018). Statistics Committee of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan]. – Astana. – 30 s. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?_afzLoop=9713740891393549#%40%3F_afzLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54 [in Russian].

4. Hong, C.Y., Lee, Y.C., Tsai, M.C. and Tsai, Y.C., 2018. Agricultural Sector Input Technical Coefficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach // International Journal of Energy Economics and Policy. – No. 8(6). – P. 339-345.

5. Shumakova O.V. Teoreticheskie aspekty ustojchivogo razvitija sel'skih territorij v sovremennoj nauke [Theoretical aspects of sustainable development of rural areas in modern science] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2013. – №6. – S. 1-8 [in Russian].

6. Marshall, A. (1980). The principles of Economics (Macmillan and Co., Ltd.). – London: Macmillan and Co., Ltd. [econlib.org. Retrieved from. http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html](http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html).

7. Agroonerkasiptik keshendi zhane auydyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylygy 8 shildedegi N 66 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 No. 66 About State Regulation of Agribusiness Development and Rural Areas Development]// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066> [in Kazakh].

Срок рассмотрения статьи редакцией от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- фотографий;
- цветных элементов.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц, выполненных в Word и рисунков (Word, группировать). Даются ссылки на источники в квадратных скобках.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку. Датой сдачи статьи считается день ее получения редакцией ее окончательного варианта.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ

К статье прилагаются:

Сведения об авторах (на 3-х языках): Ф.И.О., название страны, аффилиации (название организации), должность, степень, звание, служебный и мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе

Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках

Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках

Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках

Адрес

Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках

Телефон раб., сотовый

E-mail

Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках

Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Окончательная версия статьи должна подаваться со всеми прилагающимися документами (статья, сведения об авторах, антиплагиат).

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этичного поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
  - a) авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций;
  - b) авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должно быть указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми;
  - c) авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо;
  - d) автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале;
  - e) источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
  - a) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
  - b) договорным и псевдорцензированием;
  - c) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
  - d) фальсификацией состава авторов;
  - e) публикацией псевдонаучных текстов;
  - f) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
  - g) передачей материалов авторов третьим лицам;
  - h) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
  - i) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.

6. **Этические принципы для рецензентов:**
- a) рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно;
  - b) рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях;
  - c) рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору);
  - d) рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций;
  - e) рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов;
  - f) оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.
7. **Этические принципы для редакторов:**
- a) редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
  - b) при принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
  - c) решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
  - d) редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
  - e) неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам;
  - f) информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды;
  - g) редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом;
  - h) редакторы совместно с издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав;
  - i) главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Баркова О.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 02.03.21. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 11 б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 676.
Подписано к печати 02.03.21. Формат 70x100 1/10. Объем 11 уч.-изд.л. Тираж 300 экз. Заказ 676.

---

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., Жұбанов көшесі, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифициатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001